

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

GÜNDELİK HAYATTA KAOTİK KURUMSALLAŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali EĞİ

Balıkesir, 2014

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

GÜNDELİK HAYATTA KAOTİK KURUMSALLAŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali EĞİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Fahri ÇAKI

Balıkesir, 2014

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün *Sosyoloji* Anabilim Dalı'nda *201112541001* numaralı *Ali...Egi...*'nin hazırladığı "*Gündelik Hayatta...Kevrek Kurum Yalınlar*" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca *11.06.2014* tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY~~ ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan

[Signature]
Doç. Dr. Fahir ÇAKI

Üye (Danışman)

[Signature]
Doç. Dr. Fahir ÇAKI

Üye

[Signature]
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZAL

Üye

[Signature]
Üye
[Signature]
Doç. Dr. Yılmaz AKI

Üye

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

11.06
.../2014

[Signature]
Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI
Müdür

ÖNSÖZ

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı tez çalışmamın amacı; toplumsal yapıda belli başlı roller alan ve sürekli aldığı bu rol ile toplumsal gerçekliğe katılan bireylerin, mevcut, bağlı oldukları, benimsedikleri, tanımladıkları toplumsal kurumları, alışık olmadıkları, tanımlı olmayan, belirsiz bir davranışlar, istekler dünyası ile nasıl eş güdümlü bir şekilde organize ettiklerinin ve bu organizasyon sürecinin karmaşık karakterinin ortaya konmasıdır.

Çalışma, sosyolojide “kurumlar sosyolojisi” literatürüne doğrudan bir katkı yapması ve sosyal gerçekliği anlamada teorik bir model sunması bakımından önemlidir. Gündelik hayatın dinamik etkileşim ağı ve paralelinde meydana gelen karmaşık ilişkiler sistemi bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kapsam itibariyle orta ölçekli kuramsal bir çalışmadır. “Kurumlar sosyolojisi”, “kaos teorisi”, “gündelik hayat” ve “sosyolojide kuramsal tartışmalar” ile sınırlı bir çalışmadır.

Bu çalışmamın ortaya çıkış sürecinde düşüncelerimi anlayışla karşılayan, her türlü tahammülü gösteren, yaklaşımıyla sürekli araştırmaya, sorgulamaya teşvik eden ve her defasında destek olan danışman hocam Doç. Dr. Fahri ÇAKI'ya, eleştirileriyle katkı sunan değerli arkadaşlarıma ve basım-yayım konusunda her türlü desteği sağlayan İzzet SOYELÇİN'e çok teşekkür ederim.

ALİ EĞİ

ÖZET

GÜNDELİK HAYATTA KAOTİK KURUMSALLAŞMALAR

EGİ, Ali

Yüksek Lisans, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fahri ÇAKI

2014, XVI+211 Sayfa

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” konulu tez çalışması, öz olarak sosyal gerçeklikte meydana gelen ve tanıklık ettiğimiz ilişkileri birbirine zıt olan iki literatürü birleştirerek açıklama çabası içinde olan bir çalışmadır. Bir taraftan toplumsal kurumların nasıl ortaya çıktığını ve insanların ihtiyaçları doğrultusunda nasıl hazır bilgi stokları olarak kurumsallaştığını içeren “kurumlar sosyolojisi”, bir taraftan ise temelinde doğa bilimlerinin olduğu ve doğrusal olmayan dinamikleri ele alan, karmaşık olma halini ifade eden “kaos teorisi” bulunmaktadır. Bu iki literatür ve paradoksal durum, “gündelik hayat” sistemi içinde birey/aktör/özne – yapı/sistem arasındaki ilişki çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, toplumda rol alan bireylerin gündelik hayatı inşa ederken nasıl bir yaklaşımı tercih ettiklerini ve sonucunda ortaya çıkan toplumsal sistemle ne şekilde bağlantı kurduklarını anlamaktır. İçerik olarak kuramsal olan çalışmada, sosyolojik gelenekte yer alan “yorumlayıcı sosyolojiye” yakın bir yaklaşım tercih edilmiştir. Toplumsal gerçeklik, doğrudan bireylerin anlam haritalarından çıkarsanmıştır ve bu şekilde çağdaş sosyolojik teoride yer alan tartışmalar izlenmeye çalışılmıştır.

Sosyolojik teorideki “mikro-makro”, “özelci-nesnelci” ve “yapı-fail” tartışmalarını inceleyerek kendi kavramsallaştırmam olan “kaotik kurumsallaşmayı” bu tartışmalara katkı sunacak bir model olarak geliştirme çabası içinde oldum.

Sosyolojik olarak toplumsal olguları ve olayları açıklayabilecek bir kavramsallaştırma ve modelin geliştirilmesi sancılı bir süreci gerektirmektedir. Bu çalışmanın da bu gözle ele alınması gerekmektedir.

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışmanın sonucunda bireylerin/aktörlerin sosyal gerçekliği nasıl inşa ettikleri ve bu inşa sürecinde ne tür düşünsel yolları kullandıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile bireylerin gerçekliği aslında görüldüğünden daha karmaşık bir biçimde organize ederek gündelik hayata katıldıkları ve bunu her türlü yaşamsal riski göze alarak sürdürdükleri fikrine ulaşılmıştır. Gündelik hayatın artık kendi gerçekliğini yarattığı ve toplumsal sistemle entegre olduğu sonucuna “kaotik kurumsallaşma” ile ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar Sosyolojisi, Kurumsallaşma, Gündelik Hayat, Kaos, Kaotik Kurumsallaşma, Faillik-Yapı İkiliği

ABSTRACT

CHAOTIC INSTITUTIONALIZATIONS IN DAILY LIFE

EGİ, Ali

Master Thesis, Department of Sociology

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Fahri ÇAKI

2014, XVI+211 Pages

This thesis study on “Chaotic Institutionalizations in Daily Life” is substantially a strive for explaining the combining of two litterateurs whose relations we witness to be opposite, which occur in social reality. On one side is “Sociology of Institutions” which includes “the emergence of societal institutions and their institutionalization process in line with the needs of the people, as ready information reserves; on the other side is “Chaos Theory” which deals with non-linear dynamics, reflects the state of being complicated and at whose root lies natural sciences. These two literatures and this paradox are evaluated in the system of “daily life” within the scope of relations between individual/ actor/ subject and structure/ system.

The aim of this study is to make clear what kind of approaches the individuals in the society take while they are constructing the life and how they are linking with the societal system that eventually comes up. In this study, which is theoretical in its context, an approach close to “interpretive sociology” in traditional sociology was preferred. Social reality was deduced directly from the semantic charts of individuals and in this way, the arguments in contemporary sociology were tried to follow.

By analyzing the discussions of “micro – macro”, “subjectivist – objectivist” and “system - actor” in sociological theory, I tried to make a model of mine; “chaotic institutionalization” which could contribute to these discussions. Theorizing a model

which would explain social phenomenon and events sociologically requires a painful process to develop. This study should be considered from this point of view, as well.

At the end of this study titled “Chaotic Institutionalizations in Daily Life,” it was aimed to show how individuals/actors build social reality and what kind of intellectual ways they use in this building process. The study reached at the idea that individuals are participating in daily life by organizing the reality in a more complex way than it seems and that they are preserving it by taking all kind of vital risks. The study proposed and elaborated the concept of “chaotic institutionalization” to mean that daily life creates its own reality that is integrated to the social system.

Key Words: Sociology of Institutions, Institutionalization, Daily Life, Chaos, Chaotic Institutionalization, Agent-System Dualizm

İTHAF

Bu çalışmayı, bir avuç kömür için bir ömür
veren *Maden İşçileri*'ne ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
1. BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	2
1.2. Amaç	4
1.3. Önem.....	5
1.4. Varsayımlar.....	6
1.5. Sınırlılıklar	7
1.6. Tanımlar	8
2. BÖLÜM.....	10
LİTERATÜR TARAMASI.....	10
2.1. Kuramsal Çerçeve	10
2.2. İlgili Araştırmalar.....	11
2.2.1. Kurumlar Sosyolojisi İle İlgili Çalışmalar	11
2.2.2. Gündelik Hayat İle İlgili Çalışmalar.....	14
2.2.3. Kaos Teorisi İle İlgili Çalışmalar.....	21

2.2.4. Sosyolojik Teori İle İlgili Çalışmalar	26
3. BÖLÜM.....	28
YÖNTEM.....	28
3.1. Araştırmanın Modeli	28
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları.....	31
3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi.....	32
4. BÖLÜM.....	33
SOSYOLOJİK ANLAMDA KURUM VE KURUMSALLAŞMA	33
4.1. Kurum Kavramına İlişkin Genel Bir Açıklama	36
4.2. Toplumsal Kurumların Özellikleri.....	38
4.3. Kurumların Yapısı ve İşlevleri.....	40
4.4. Kurumların Oluşumu ve Sınıflandırılması.....	46
4.4.1. Aile Kurumu	50
4.4.2. Eğitim Kurumu	51
4.4.3. Ekonomi Kurumu	52
4.4.4. Siyaset Kurumu.....	53
4.4.5. Dini Kurum	53
4.4.6. Boş Zamanları Değerlendirme Kurumu	54
4.5. Kurumlar İle İlgili Diğer Bilgiler.....	55
4.6. Toplumsal Kurumlar ve Sosyolojik Yaklaşımlar	58
4.6.1. İşlevselci (Fonksiyonalist) Yaklaşım.....	60
4.6.2. Çatışmacı Yaklaşım	62
4.6.3. Toplumsal Eylem Yaklaşımı	63
4.6.4. Feminist Yaklaşım	65
4.7. Kurumlar Sosyolojisinin Önemi	66

4.8. Özet ve Eleştiriler	67
5. BÖLÜM.....	71
BİR GERÇEKLİK OLARAK GÜNDELİK HAYAT	71
5.1. Dile Pelesenk Olan Bir Kavram: Gündelik Hayat	71
5.2. Gündelik Hayat ve Kurumsallaşma Süreci	73
5.3. Başlıca Gündelik Hayat Çalışmaları	76
5.3.1. Peter Berger ve Thomas Luckmann'da Gündelik Hayat Gerçekliği	77
5.3.1.1. Gündelik Hayatın Gerçekliği	77
5.3.1.2. Gündelik Hayatta Sosyal Etkileşim	79
5.3.1.3. Gündelik Hayatta Dil ve Bilgi	81
5.3.2. Henri Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat.....	84
5.3.3. Michel de Certeau ve Gündelik Hayatın Keşfi	86
5.4. Gündelik Hayat Üzerine Bir Değerlendirme	97
6. BÖLÜM.....	100
KAOS TEORİSİ VE KAOTİK SİSTEMLER	100
6.1. Tarihsel Anlamda “Khaos”	101
6.2. Kaos Teorisi İle İlgili Temel Kavramlar.....	103
6.2.1. Deterministik Sistem.....	104
6.2.2. Başlangıç Koşullarına Hassas Bağımlılık veya Kelebek Etkisi.....	105
6.2.3. Öngörülemezlik	108
6.2.4. Fraktaller	108
6.2.5. Non-Linear (Linear Olmayan) Sistemler	111
6.2.6. Dinamik Sistem ve Faz Uzayı	112
6.2.7. Çekiciler.....	113
6.2.8. Türbülans	116

6.2.9.	Denge-Dengeden Uzak Olma Durumu, Kendiliğinden Düzenlenim ya da Öz-örgütlenme (Self-Organisation)	118
6.2.10.	Entropi	120
6.2.11.	Salınım, Çatallanma ve Dallanma Haritaları:	121
6.2.12.	Rastlantı	122
6.3.	Kaos Teorisi ve Öne Çıkan Bilim İnsanları	122
6.3.1.	Henri Poincaré (1854-1912)	123
6.3.2.	Edward Lorenz (1917-2008).....	125
6.3.3.	Ilya Prigogine (1917-2003) ve Isabella Stengers (1949- ...).....	126
6.3.4.	Benoit Mandelbrot (1924-2010)	127
6.4.	Klasik Fizik Anlayışından Kaos Teorisine Doğru	128
6.5.	Yeni Bir Paradigma ya da Model Olarak Kaos Teorisi	132
6.6.	Kaos, Karmaşıklık ve Kaotik Sistemler.....	135
6.7.	Kaos Teorisine Yöneltilen Eleştiriler.....	140
6.8.	Kaos Teorisi ve Diğer Bilim Dalları Üzerine Bir Tartışma	141
7.	BÖLÜM.....	145
	GÜNDELİK HAYATTA KAOTİK KURUMSALLAŞMALAR	145
7.1.	Gündelik Varsayımlar ve Sosyolojik Kuram.....	145
7.2.	Sosyolojik Teoride Yapı – Fail İkilemi	148
7.2.1.	Norbert Elias ve Biçimlenimci Sosyoloji	152
7.2.2.	Anthony Giddens ve Yapılaşma Kuramı	154
7.2.3.	Pierre Bourdieu, Habitus ve Alan	157
7.3.	Madalyonun İki Yüzü: Toplumsal Kurumlar ve Gündelik Hayat	163
7.4.	Kaotik Kurumsallaşmanın Oluşumu.....	168
7.4.1.	Kaos İle İlgili Etimolojik Bilgi ve Kavramın Yanlış Algılanması	168
7.4.2.	Kaos + Karmaşıklık = Kaotik Sistem	169

7.4.3. Yeni Bir Kavramsallaştırmanın Doğuşu: Kaotik Kurumsallaşma.....	171
7.5. Kaotik Kurumsallaşma.....	172
7.6. Toplumsal Kurumları ve Gündelik Hayatı Kaotik Kurumsallaşma Bağlamında Düşünmek.....	176
7.7. Faillik-Yapı Tartışmasına Yeni Bir Bakış: Kaotik Kurumsallaşma	182
7.8. Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar	188
7.8.1. Küfürün Sosyalleşmesi: Futbol.....	190
7.8.2. Nedensiz Tahammülsüzlük: Provokasyon.....	191
7.8.3. Sosyal Medya: İmajlar Cehennemi.....	193
7.8.4. Tüketimde Ortak Bir Habitus Deneyimi: iPhone	194
7.8.5. Eğlence Kültürünün İkonu: Flash TV.....	195
7.9. Kaotik Kurumsallaşmanın Eleştirisi ve Geleceği	197
8. BÖLÜM.....	199
SONUÇLAR, ÖNERİLER VE SINIRLILIKLAR	199
8.1. Sonuçlar	199
8.2. Öneriler ve Sınırlılıklar	203
KAYNAKÇA.....	206

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 1. Toplumsal Kurumların Yapılarının İncelenmesi	43
Çizelge 2. Klasik Bilim ve Doğrusal Olmayan Düşünce	133
Çizelge 3. Mikro ve Makro Aşırı Taraflar	152

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Kurum Kavramı ve Özellikleri	41
Şekil 2. Kurumların Ortaya Çıkış Süreci	47
Şekil 3. Aşağıdan ve Yukarıdan Bakış ile New York.....	94
Şekil 4. Edward Lorenz'in Modelini Gösteren Bilgisayar Dökümü	106
Şekil 5. Kelebek Etkisi.....	108
Şekil 6. Fraktal Örneği - Ağaç ve Dalları	110
Şekil 7. Kaotik Çekicilerin Klasik Örnekleri	115
Şekil 8. Türbülans Olayı	117
Şekil 9. Üç Temel Düalizm.....	149
Şekil 10. Toplumsal Yapı ve Birey İlişisini Sağlayan Toplumsal Kurumlar.....	174

KISALTMALAR

ev.	Çeviren
Dü.	Düzenleyen
Ed.	Editör
hızl.	Hazırlayan
S.	Sayı
s.	Sayfa/Sayfalar
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	Ve benzeri/benzerleri
yy.	Yüzyıl

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Gündelik hayat kavramı özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren literatüre yerleşmiş olup, günümüzde sosyal bilimlerin kullandığı anahtar kavramlardan birisi haline gelmiştir. İşlevselliğinin nedeni *yeni* oluşan toplumsal pratikleri anlamlandırmada yardımcı olmasıdır. Özellikle modern toplum, tüketim toplumu, bilişim toplumu gibi çağın betimlemelerine paralel olarak sosyal gerçekliğin holistik bir formasyonda kavranmasında spesifik bir kanal rolü oynamasıyla gündelik hayat, yaşanan pratiklerin inşasını anlamak açısından anahtar bir rol üstlenmiştir. Etimolojik olarak beşeri zamanlamanın periyodik yapısını ifade eden kavram, teorik olarak da kurumsallaşmayı ifade etmektedir. Makro toplumsal yapıların anlaşılmasında toplumsal ilişkilerin oluşma biçimlerinin dikkate alındığı bir dönemde, bireysel yaşantıların öneminin anlaşılmasına yardımcı olan kavram, salt pozitivist bir determinizme bağlı kalmamakta, kişilerin gündelik pratiklerinden hareketle toplumsal gerçekliğin inşasını betimlemektedir.

Gündelik hayat kavramının sosyolojik düşüncede artan popüleritesini de dikkate alarak mevcut toplumsal yapı ve gerçeklik üzerine açıklama yapmak için hazırlanan bu çalışma, kavramın sosyal dinamiklerden etkilenecek nasıl bir ilişkiler ağı veya şekli oluşturduğunu *kurum*, *kurumsallaştırma* ve *kaos* kavramlarını da arkasına alarak açıklamaya çalışacaktır.

1.1. Problem

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” adlı tez çalışması kuramsal (ilgili modelin oluşturulmasından sonra da uygulamalı) bir çalışma alanına sahiptir. Söz konusu çalışmada öncelikle “kurumlar sosyolojisi” literatüründen yararlanılarak toplumsal kurumun ne olduğu, nasıl oluştuğu ve sürekliliği olan bir yapı olarak kendisini nasıl kabul ettirdiği incelenecektir. “Kurum/kurumsallaşma” kavramlarının tarihsel anlamdaki köklerinin neler olduğunun bilinmesi ile klasik ve çağdaş dönemdeki örneğin yapısal-işlevselciliğe veya fenomenolojiye sosyolojik olarak nasıl uyarlandığı görülebilecektir.

Toplumsal kurumların ardından “gündelik hayat” olgusunun ne olduğu ve bağlam itibarıyla ne anlamamız gerektiği açıklanacaktır. Gündelik hayat kavramı özellikle son yüzyılda sosyolojik literatürde *yeni* oluşan toplumsal pratikleri açıklamak için teorisyenler tarafından sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Kavramın sağlamış olduğu zengin bir gerçeklik alanı bulunmaktadır ki bu da araştırmanın kurumsal anlamda *inşa*, *meşrulaştırma* vb. gibi derinlemesine oluşum süreçlerinin ele alınmasını sağlayacaktır.

Sonrasında çalışmamın üçüncü önemli kavramı olan ve son yıllarda popüleritesini arttıran “kaos” kavramı, “kaos teorisi” literatürü dahilinde ele alınıp, kavramın ne olduğu ve çalışmaya nasıl entegre olacağına ilişkin bir bilgilendirme yapılacaktır.

Konuya ilişkin temel kavramların açıklanmasının ardından sosyolojik teorinin ana sorunlarından olan “mikro-makro”, “yapı-fail”, “öznelci-nesnelci” tartışmalarının literatürde nasıl bir konumda olduğu, hangi kaynaklarda ne şekilde ele alındığı, tartışmanın odağında olan düşünürlerin savunduğu ve eleştirdiği noktalar ile bu ikilikleri birleştirme ve uzlaştırma çabaları sosyolojik birikimden faydalanılarak açıklanacaktır. Sosyolojik tartışmalardaki ikilikler/ikilemler/dikotomiler hakkında nesnel bir açıklamanın ardından gündelik hayat kavramı, kaotik kurumsallaşma ile sentezlenerek alternatif bir sistem oluşturmanın imkânı tartışılacaktır. Bu tartışma sayesinde, sosyal bilimcinin sorumluluğunu unutmayarak sosyal gerçekliği anlama

sürecinde anahtar bir model geliştirme imkânı bulunacaktır. İlgili model elbette kusursuz değildir ancak gerekli katkıların sunulmasının ardından gelişebilecek ve geliştirilebilecektir. Sonuçta kuramsal tartışmaların ardından, gündelik hayat ve kaotik kurumsallaşma sonucunda ortaya çıkan model toplumsal gerçekliği açıklama çabalarından biri olmaya aday olacaktır.

Modelin ve sentezin kurulmasının ardından son olarak kaotik kurumsallaşmanın gündelik hayat içerisinde kendisini ne tür ilişkilerde ve nasıl bir toplumsal bağlamda ortaya çıkardığı örnek açıklamalarla gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın genelinde bir aktör vurgulanacak ve bu aktörün yeni bir toplumsal tip olabilirliği tartışılacaktır. Sonuç olarak aktörler ve toplumsal sistem arasında gündelik hayat düzleminde nasıl bir ilişkiler seti/dizisi oluşturulduğu kaotik kurumsallaşma ile betimlenmeye çalışılacaktır.

Araştırma sürecinde konuya ilişkin literatüre bakıldığında, bu çalışmanın “kurumlar sosyolojisi”, “gündelik hayat”, “kaos teorisi” ve “faillik-yapı tartışması” çerçevesinde olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsallaşma ve toplumsal kurumların anlaşılması için kurumlar sosyolojisi konusunda yazılmış Türkçe ders kitapları ve giriş kaynaklarına başvurulmuştur. Kaos teorisi, hem doğa bilimleri literatürünün kapsamı çerçevesinde hem de sosyal bilimlerde ele alınmış haliyle çalışmaya dâhil edilecektir. Bu konuda son zamanlarda artan bir çaba söz konusudur ve ilgili konu hakkındaki tartışmalardan yararlanılacaktır. Kaos teorisinin kurumsallaşma kavramıyla aynı çalışma içerisinde yer alması, ilk defa bu tez çalışmasında mümkün görünmektedir. Gündelik hayat kavramı konusunda özellikle kavramın tarihselliğini ve toplumsal ilişkilerin oluşumundaki dinamik yapısını ele alan çalışmalar ışığında bir tartışma gerçekleştirilecektir.

Yukarıda anlatılan kuramsal temel kapsamında, bu çalışma, bireylerin toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki sosyal hayatı organize etme süreçlerini ve biçimlerini, kaos teorisinin bileşenlerini kullanarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Kuramsal anahtarların vermiş olduğu çeşitli imkânlarla araştırma süreci, sosyal gerçekliğin inşası perspektifinden bireylerin (*sorumlu olmalarından dolayı aktörler*) deneyimlerinden aktarılmaktadır.

Çalışma ile bireylerin/aktörlerin, benimsedikleri ve tanımlı olarak kendilerine aktarılan toplumsal kurumlara ait olan dünyanın dışına çıkarak, tanımlı olmayan bir sosyal ilişkiler dünyasına yönelmeleri ve bu iki sosyal alanı gündelik hayat içerisinde karmaşık bir biçimde organize ederek yeniden kurumsallaştırmaları problematize edilmektedir. Bir sistem olarak toplumsal kurumların kuşatıcılığı ile gündelik hayatın sunduğu imkânlar/fırsatlar arasındaki çatışmanın yeniden kurumsallaşmasına odaklanan bu çalışma, bireylerin yaklaşımını, kaos teorisinin temel kavramlarıyla çözümlenmeye çalışmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın problemini, gündelik hayatın, tanımlı ve tanımlı olmayan sosyal ilişkiler dünyası ile nasıl yeniden üretildiği, oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı, toplumsal yapıda belli başlı roller alan ve sürekli aldığı bu rol ile toplumsal gerçekliğe katılan bireylerin, nasıl ve hangi süreçler içinde mevcut, bağlı oldukları, benimsedikleri, tanımladıkları toplumsal kurumları, daha önce alışık olmadıkları, tanımlı olmayan, belirsiz bir davranışlar, istekler dünyası ile eş güdümlü bir şekilde organize ettiklerinin ve bu organizasyon sürecinin karmaşık karakterinin ortaya konmasıdır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır:

1. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasında, rutinleşmiş eylemin inşası bakımından nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
2. Bireylerin/aktörlerin, toplumsal kurumlar karşısında, gündelik hayatın gerçekliğini algılaması ne anlama gelmektedir? Gündelik hayat, toplumsal sistemde aktörlere ne tür imkânlar sunmaktadır?
3. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki ilişki kaos teorisi ile açıklanabilir mi? İki sosyal dünya arasındaki organik ilişki, karmaşık-yeni bir kurumsallaşma ortaya çıkarmakta mıdır?
4. “Kaotik kurumsallaşma” ne demektir, karakteristik özellikleri nelerdir ve bu kavramsallaştırma sosyolojik açıdan kuramsal bir model olabilir mi?

1.3. Önem

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” çalışması ile sosyal gerçeklikte her gün karşılaşılan ve ilgili araştırmalar ile anlaşılmaya, anlatılmaya ve çözümlenmeye çalışılan toplumsal ilişkilere ve sorunlara farklı bir bakış açısı getirilecektir. Toplumsal yapıda birçok sorunun aslında yüzeysel olarak ele alındığı, birçok konunun esasen derinlemesine sorgulamasının yapılmadığı varsayımından hareketle, “kendi” gerçekliğimizi anlamak ve anlamlandırmak üzerine kapsamlı bir sosyolojik incelemenin ürünü olacak olan çalışma başta modernlik literatürü olmak üzere, birçok sorunun anlamlandırılmasına katkı sunacaktır.

Bu çalışma, toplumsal sorunların çözümüne somut ve doğrudan bir katkı sunmasa da sorunun düşünsel köklerinin anlaşılmasına ilişkin önemli bir perspektif sağlaması hedeflenmektedir ki bu da çalışmanın toplumsal önemine işaret etmektedir. Örneğin “şiddet” olgusunun sonuçlarından ya da “nasıl” ve “niçin”lerinden ziyade “aktörlerin şiddeti nasıl kurumsallaştırdığı, şiddeti bir organizasyon olarak yeniden-inşa ettikleri, sosyal gerçeklikte şiddeti nasıl normal bir olgu olarak algıladıkları” vb. gibi derinlemesine, yüzeysel olmayan bir tartışmanın yapılmasına imkân sağlayacak bir çalışma olacaktır.

Bunun yanında bu tez, “kurumlar sosyolojisi” literatürüne önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çünkü mevcut literatürde kurum ve kurumsallaşma çevresinde bazı temel bilgiler sürekli olarak alan öğrencilerine sunulmakta ancak buna paralel gündelik hayatın gerçekliğinde mikro düzeyde gerçekleşen pratiklerin kurumsallaşması ise gözden kaçırılmakta ya da ihmal edilmektedir. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi ile çalışmanın akademik önemi vurgulanacak ve irdelenecektir.

Ayrıca çalışma metodolojik olarak da özgün bir şekilde yapılandırılacaktır. Yorumsamacı bir perspektiften ele alınacak olan çalışmam sosyolojik teorideki metodolojik tartışmalar arasında kendisine, kaos teorisinin araçlarıyla bir yer edinebilecek ve bu sayede alana küçük ölçekli de olsa katkı sunmuş olacaktır.

Akademik düşünme sistemimi geliştirmesi ve sosyolojik gerçeğliği çok daha anlaşılabilir bir şekilde anlamamı sağlaması bakımından çalışmanın bireysel önemi yadsınamaz. Özellikle yeni olan bir durumu, özgün bir şekilde ele almak ve aynı şekilde açıklamaya çalışmak için gösterilen akademik motivasyon, bir kavramın “doğum sancısı”nın ortaya çıkış sürecinin deneyimlenmesini sağlamaktadır.

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı tez çalışmamın en dikkat çekici yönü ise paradoksal bir kavramsallaştırmayı işaret etmesidir. Basitçe, “kaos” kavramının “karmaşıklığı, tanımsızlığı”, “kurum”un da tam tersine “düzeni, tanımlı olanı” ifade ettiğini varsayarsak ortaya ilk bakışta ne olduğu anlaşıl(a)mayan, birbirine zıt şekilde yapılandırılmış iki ayrı kavramı/olguyu görmekteyiz. Ancak düşünsel anlamda sosyal gerçeğliği anlama çabasında bulunarak kuramsal açıdan konunun özgünlüğünü sağlayan, (yeni olan) tanıklık edilen toplumsal pratiklerin “gündelik hayatın gerçeğliğinde” nasıl bir ilişkiler seti kurduğunu açıklamaya çalışan/çabalayan teorik bir model olma yolunda atılan basit bir sosyolojik adım olarak “kaotik kurumsallaşma” kavramsallaştırmasını geliştirmiş bulunmaktayım. Özellikle doğa bilimlerinin doğayı ve olgusal gerçeğliği algılama biçimlerinden etkilenerек, toplumsal gerçeğliği açıklama çabasına girişmek sosyal bilimsel perspektifi geliştirmek bakımından anlamlı bir çabanın ürünü olacaktır.

1.4. Varsayımlar

İlgili alan yazınından sağlanan bilgiler doğrultusunda “Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışma için gerekli alt yapı kuramsal anlamda sağlanacaktır. Söz konusu kuramsal temel ve ortaya atılan yeni kavramsallaştırmalar birbiriyle karşılaştırıldığında ve birleştirildiğinde sosyolojik anlamda toplumsal gerçeğliği anlamada sağlıklı ve verimli bilgiler sunabilecektir.

- Toplumsal kurumlar bireylerden bağımsız sosyal fenomenler değildirler.
- Gündelik hayat ve toplumsal kurumlar arasında organik bir ilişki bulunmaktadır.

- Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki ilişkiyi, kaos teorisinin bileşenleri ile açıklamak mümkündür.
- Kaos teorisi, sosyal fenomenlerin açıklanmasında yaratıcı bir metodolojik tema sunmaktadır.
- Kaotik kurumsallaşma toplumsal kurumların gündelik hayat düzleminde deneyimlenmesi ile ortaya çıkan dinamik ilişki ağını ifade etmektedir.
- Kaotik kurumsallaşma, faillik-yapı ikiliğini bütünleştirmeye çalışan kuramsal bir modeldir.
- Kaotik kurumsallaşma, aktörlerin tanımlı dünyalarını aşma ve dönüştürme çabalarının bir ürünüdür.
- Aktörler sosyal gerçekliğe her türlü riski göze alarak katılmaktadırlar.
- Gündelik hayatın kaotik bir şekilde kurumsallaşması aktörlerin yaratıcı ve fırsatçı pratiklerinin sonucudur.
- Kaotik kurumsallaşmanın epistemolojisi toplumsal kurumlar, ontolojisi ise gündelik hayattır.
- Kaotik kurumsallaşmanın zamansal bağlamı “bilişim çağı”, mekânsal bağlamı ise “tüketim dünyası”dır.
- Kaotik kurumsallaşma sosyal fenomenlerin doğa bilimlerinin kavramlarıyla açıklanabileceğini gösteren bir kuramsal girişimdir.

1.5. Sınırlılıklar

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışmanın birçok açıdan sınırlılığı bulunmaktadır. Özellikle metodolojik anlamda yeterli pedagojik imkânların olmaması araştırma dâhilinde ortaya atılan yeni kavramsallaştırmanın kapsayıcılığını ve geçerliliğini akademik anlamda kısıtlamaktadır. Çalışmadan çok daha sağlıklı bir veri seti ya da sonuç çıkartılması isteniyorsa başta zamansal ve mekânsal olmak üzere birçok sorunun giderilmesi gerekmektedir. Bu da yüksek lisans tezinin sınırlarını aşan, doktora çalışmalarına örnek teşkil edebilecek bir çalışmayı işaret etmektedir ki söz konusu çalışma bilgi, birikim ve deneyimin ölçülü bir biçimde işlenmesiyle ortaya atılmakta ve bir “doğum sancısı” olarak kurgulanmaktadır.

Çalışmada bir başka sınırlılık ise terimler ve kavramlar düzeyindedir. Toplumsal kurum ve gündelik hayat kavramlarının yerleşik anlamı ile kaosu doğa bilimsel söylemi arasında ilk bakışta beliren farklılık sürecin manipüle edilmesi ve yoğun eleştirilerin gelmesine neden olacak bir algı yaratmaktadır. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki ilişki kaos teorisinin ilkeleri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Bir taraftan düzen, diğer tarafta ise karmaşa durumunun varlığı ile bu ikisinin kombinasyonu literatürde yeni tartışmaların açılmasına ayrıca neden olacaktır.

Çalışmanın temel sınırlılığı ise metodolojiktir. Bu çalışmanın ampirik bir çalışmayla desteklenmesi, nitel ve nicel verilerin ışığında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi ilave bir katkı sağlayacaktır.

1.6. Tanımlar

Çalışmada önemli ve sürekli karşılaşılabilecek olan anahtar kavramlar şunlardır;

Kurum: Türkçe’de “müessese”, İngilizce’de ise “institution” olan kavram, sosyolojik açıdan kurum ne bir kişi, ne bir grup, ne de bir mekândır. Kültürün bir kısmıdır, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır. Çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleridir. Kültür normlarının yerleşmiş, belli ve sürekli tatmin yollarıdır. İhtiyaçları karşılama biçimleri veya metotlarıdır (Aydın, 2000: 13). Kurum kısacası tanımlı olanı, düzeni ve bilineni ifade eder.

Toplumsal Kurum: İnsanın temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik davranışların bir bütün halinde anlamlandırılmasıdır (Akyüz, 2008: 2). Bir toplumsal kurum, hep birlikte eş güdülmüş ve örgütlenmiş bir görece bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenek-görenek ve davranışlarla özdeşleşen öğelerden (yapılar, mallar, belgeler, simgeler vb.) kuruludur ve bir sürekliliği vardır. Örneğin aile, eğitim, hukuk, devlet, vs. birer kurumdurlar (Ozankaya’dan aktaran (1977: 111) Güçlü, 2012: 1). Toplumsal kurumlar bireyler için temel ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuş hazır bilgi stoklarıdır.

Gündelik Hayat: Birey ve toplumun yaşamında rutinleşen çoğul bir yaşama formudur (Subaşı, 2004: 11). Gündelik hayat konusunda net bir tanım yapılamamakta ancak kavramın mevcut sosyal gerçekliği anlamada yaşam stillerini ifade eden anahtar bir rol oynadığı bilinmektedir. Simgesel Etkileşimcilik, etnometodoloji ve fenomenoloji gibi kuramsal yaklaşımların odağında oluşan bir kavramdır.

Kaos: Kaos Teorisi, daha çok yüksek boyutlu sistemlerde görülme olasılığı bulunan, kısa sürede öngörülebilir davranışlar gösteren, durum uzayının kısıtlı bir bölgesinde dolaşmasına rağmen asla kendini tekrarlamayan, uzun vadede kestirilemez olan ve küçük değişimlerin süreç içinde büyük ve niteliksel etkilere yol açabildiği doğrusal olmayan dinamikleri ele almaktadır (Kaçmaz, 2006, 114). Kaos kavramı çoğunlukla “karmaşa, karışıklık” gibi anlamları ve türevlerini çağrıştırmaktadır. Kaos düzensizliğin ilkesel açıklamasını yapan bir teoridir.

Kaotik Kurumsallaşma: Mevcut literatürde yeri olmayan ve ilk kez tarafımdan geliştirilen bu kavram; yeni ortaya çıkan davranış kalıplarının, mevcut yani hâlihazırda var olan davranış kalıpları ve kurumsal yapılarla çatışması, buna karşın aktörlerin birbiriyle çatışan bu davranış kalıplarını bir arada sürdürmeye çalışması sonucunda ortaya çıkan “yeni/garip kurumsallaşma” durumunu ifade eder.

Yukarıdaki tanımların ışığında “Gündelik Hayatta kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışma sağlıklı ve verimli bir şekilde anlaşılacaktır.

2. BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın toplumsal kurumlar ile ilgili olan kısımlarında işlevselcilik, yapısal-işlevselcilik; gündelik hayat kısmında fenomenoloji; kaotik kurumsallaşma kısmında ise sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, alışveriş ve rasyonel seçim kuramı gibi çağdaş sosyolojik kuramların izlerini görmek mümkündür. Bu kuramlardan ilgili doğrudan bahsetmek yerine, sosyolojik birikimle elde edilen genel yaklaşımları ile çalışma değerlendirilmiştir. Yaklaşım itibariyle yorumsamacı bir metodolojiyi izleyen çalışma, bu kuramların bireyi yani aktörü ve yapıyı yani toplumsal sistemi gündelik hayat ekseninde ele alarak inşa etme /meşrulaştırma süreçlerini inceleyerek kaos teorisi ile bütünleştirmektedir.

Bu tez çalışması, ayrıca sosyolojideki çağdaş kuramsal tartışmalar ekseninde değerlendirilmektedir. Çağdaş sosyolojik teorinin sorunlarından olan; toplumsal gerçekliğin nesnel, verili bir gerçeklik mi yoksa tek tek bireylerin çabaları sonucu inşa edilen bir gerçeklik mi olduğu ya da her iki görüşü sentezleyen ve hem bireylerin inşa ettiği hem de nesnel bir gerçeklik olduğu şeklindeki görüşlerin tartışıldığı bir ortam bulunmaktadır. Tartışmanın tarafları arasında, “mikro-makro” düzeyde olduğunu söyleyen Amerikan sosyoloji geleneğinin yanı sıra “yapı-fail” veya “öznelci-nesnelci” şeklinde ifade eden Avrupa deneyimi bulunmaktadır. Bu noktada çalışmam her iki kuramsal tartışma literatüründen etkilenmekle kalmayıp, bu tartışmalara katkı sunacak modeller geliştirmektedir.

2.2. İlgili Araştırmalar

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurum(sal)laşmalar” adlı çalışma, dört ana literatüre ayrılmıştır. Birinci toplumsal kurumların nasıl oluştuğunu ve işlevselliği ayrıntılı olarak ele alan “kurumlar sosyolojisi”dir. İkincisi, sosyolojik çalışmalarda gittikçe artan bir popüler kullanım alanına sahip olan “gündelik hayat”tır. Üçüncüsü doğa bilimlerinde yükselen bir paradigma olan “kaos teorisi”dir. Dördüncüsü ise, sosyolojideki çağdaş kuramsal tartışmalardan oluşan “faillik-yapı bütünleşmesi”dir.

2.2.1. Kurumlar Sosyolojisi İle İlgili Çalışmalar

Kurumlar sosyolojisine ilişkin çalışmalardan en bilineni Mustafa Aydın’ın (2000) “Kurumlar Sosyolojisi” adlı çalışmasıdır. 2013 yılında güncel bir baskısı da yayınlanan çalışmasında Aydın, öncelikle kurum kavramı, tanımı, özellikleri, kurumların grup ve örgütten farkı, işlevleri, evrensel ve özel yönleri, sınıflandırılması, sınırları, birbirleriyle ilişkisi, ortaya çıkış tarzları, normsal yapısı ve dönüşümleri ve son olarak da kurumlar sosyolojisi ve aynı alanı ele alan disiplinlerden ayrıldığı noktaları sırasıyla açıklamaktadır. Devamında ise aile, ekonomi, din, siyaset, eğitim ve boş zamanlar kurumlarını detaylı bir şekilde irdelemektedir. İrdeleme sürecince ilgili kurumun/olgunun mahiyetini, tanımını, tarihsel gelişimini, türlerini, sınıflandırmalarını, yapısal özelliklerini, işlevini, alt kurumlarını, diğer kurumlarla ilişkisini, önemli sorunlarını ve o kurumu/olguyu ele alan diğer disiplinlerden farkını ortaya koyarak kapsamlı bir çalışmaya girişmektedir.

Doğrudan kurumlar sosyolojisi literatüründe yer almasa da, yapılan atıflardan dolayı Joseph Fichter’in (2002) “Sosyoloji Nedir?” adlı çalışmasından da yararlanılmıştır. Fichter çalışmasında ana hatlarıyla sosyolojiye giriş konusunda bir bilgi sunmaktadır. “Kurumlar” başlığı altında detaylı olmasa da kurum tanımını, kurum ve grup ilişkisini, kurumların işlevlerini, evrenselliği ve çeşitliliğini, sınıflamalarını, kurumlar ağını, kurumlar ve sosyal yaptırımlar ile toplam kültür olarak kurumsal sistemi açıklamaktadır. İçerik olarak sade görünse de birçok yazar Fichter’in çalışmasındaki temel bilgilerden faydalanmıştır.

J. Fichter ile aynı doğrultuda bir çalışma Gönül İçli'ye (2003) ait olan "Sosyolojiye Giriş" adlı çalışmadır. İçli'nin çalışması sosyolojiye giriş için gerekli olan temel materyalleri yalın bir şekilde sunmaktadır. Konumuzla ilgili kısa da olsa dar ve geniş anlamıyla kurumun ne olduğunu, kurumların temel özelliklerini, işlevlerini, sınıflamalarını, temel karakteristiklerini, kurumlar arası ilişkileri ve değişme karşısında kurumları ele almaktadır.

Literatürde yer alan bir diğer önemli çalışma ise Mimar Türkkahraman'a (2006) ait olan "Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar" adlı çalışmadır. Taramalar sırasında nadiren rastlanılan çalışma esasen "Kurumlar Sosyolojine Giriş" alt başlığına sahiptir. Mustafa Aydın'ın çalışması ile paralel bir kurumlar sosyolojisi çalışmasıdır. İlk bölümde kurum kavramı ve temel özellikleri, kurumların oluşumu ve sınıflandırılması, fonksiyonları, kurumsal değişme, kurumlar-arası ilişkiler ve kurumlar sosyolojinin diğer disiplinler ile olan ilişkisine değinilmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Türkkahraman, ilk bölümün sonuna "Osmanlı Devletinde Kurumlar" adlı bir okuma parçası eklemiştir. Kalan kısımlarda ise siyaset, ekonomi, aile, din, eğitim ve serbest zamanlar kurumunu işlemektedir. Her bir kuruma özgü tanım yapmakta, kurum ile ilgili temel kavramları verdikten sonra ise kurumun işlevlerine, kurumların sınıflandırmalarına, diğer kurumlarla ilişkisine karşılaştırmalı bir şekilde yer vermektedir.

Kurumlar sosyolojisi literatürüne son dönemlerde içerik anlamında farklılaşan çalışmalar da katılmıştır. Bu konuda önemli çalışmalardan biri Hüseyin Akyüz'ün (2008) "Kurumlar Sosyolojisi: Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar" adlı kitabıdır. Akyüz diğer çalışmaların aksine çalışmasını adından da anlaşılacağı üzere üç kısma ayırmaktadır. Birinci kısım da *-Giriş-* (ilk dört bölüm) toplumsal kurum, kurumlaştırma/kurumsallaştırma ve kurumsalcılık üzerinden bir sorunsal çerçeve çizmekte, Kurumlar Sosyolojisinin alnını, tanımını, önemini ve sosyoloji disiplinleri arasındaki yerini açıklamaktadır. Ardından aynı kısım içerisinde toplumsal kurumların özelliklerini, öğelerini, sınıflandırmalarını ve toplumsal kurumların yapısını, işlevlerini belirterek kısmı sonlandırmaktadır. II. Kısım *-Kuramlar-* ise, çalışmanın özgün boyutunu göstermektedir. Akyüz diğer çalışmalardaki gibi

doğrudan kurumlara geçmeden, kuramsal bir harita oluşturmaya çalışmıştır. Bu haritada Herbert Spencer'ın, Arnold Gehlen'nin, Bronislaw Malinowski'nin, Maurice Haurio'nun, Ferdinand Tönnies'in ve Helmut Schelsky'nin toplumsal kurum anlayışı ile doğal yaşam kuramı, işlevselci ve Marksist yaklaşımlar birlikte sunulmaktadır. Toplumsal kuruma ilişkin kuramsal bir temelin atılmasından sonra ise üçüncü kısmına –uygulama- geçmekte, burada da toplumsal bir kurum olarak aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve devlet üzerine açıklamalar getirmektedir. Bu açıklamalar her toplumsal kurumun tanımı, genel özellikleri, işlevleri, sorunları ve diğer özgün nitelikleri üzerine odaklanmaktadır.

Akyüz'ün çalışması kurumlar sosyolojisi literatüründe birikimin üzerine inşa edilmiş önemli yapıtlardan bir tanesidir. Konuyu ele alış biçimiyle metodolojik bir yenilik sunmaktadır.

Kurumlar sosyolojisi ile ilgili bir diğer önemli güncel çalışma da Sevinç Güçlü'nün (2012) editörlüğünü yaptığı “Kurumlara Sosyolojik Bakış” adlı çalışmadır. Klasik bir yapıya sahip olan çalışmanın ilk bölümünde Toplumsal kurum kavramına ilişkin açıklamalara yer verilmekte, kurumların önemi, işlevleri, yapısı, normatif görünümü, sınıflandırmaları, dönüşümleri, evrenselliği ve çeşitliliği, sınırları, kurumlar arası ilişkiler, kurumlar ve birlikler, kurumları araştırma metotları ve kurumlar ile ilgili temel kavramlar ile giriş bölümü dolgun bir hale getirilmiştir. Diğer çalışmaların aksine bu çalışmada her kurum farklı yazarlar tarafından ele alınmaktadır. Bu da standart bir içerikten ziyade farklı sistematiikleri bir arada görme imkânı sağlamaktadır. Aile, ekonomik kurumlar, siyaset kurumu, din kurumu ve eğitim kurumuna ek olarak bu çalışmayı özgün yapan kısım, “İletişim, hukuk, sağlık ve spor kurumu” olmak üzere farklı kurumsal yapıların dillendirilmiş olmasıdır. Diğer çalışmalarda boş zamanlar olarak görülebilecek kurumlar bu çalışmada kategorize edilmiş ve ayrı birer kurum haline gelmişlerdir.

Kurumlar sosyoloji ile ilgili yararlanılan literatür esasen taramalarda sık karşılaşılan çalışmalardan oluşmaktadır. Yukarıda açıklanan çalışmaların her biri kendine özgü bir şekilde toplumsal kurum(lar), kurumsallaşma, kurumlaşma konularını işlemiştir. Bazı çalışmalar sade bir dil ve içerikten yana iken bazıları daha

derinlemesine ve akademik bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bu çalışmalar sosyolojik literatüre, “Toplumsal kurumların ne olduğunu, özelliklerini, yapısını, işlevlerini, sınıflandırmalarını, sınırlarını, diğer kurumlarla ve disiplinle ilişkilerini” açıklamak noktasında yeterli donanımı sağlamaktadırlar. Ancak çalışmamın kapsamı Kurumlar Sosyolojisi kapsamında farklı bir kulvarın açılmasının yolunu açmak niyetindedir. Basılı kaynaklar kurumun tam anlamıyla bir profilini çıkarmakta ve bunu bir örnek kurumda açıklamaktadırlar. İçinde bulunduğumuz dinamik sosyal dünya, kurumları değişim ve dönüşüme zorlamaktadır. O nedenle mevcut bilgi birikimi ile günümüzün değerlerini anlamak noktasında metodolojik sorunlar yaşanmaktadır. 1990’lı ve 2000’li yıllarda üretilmiş Kurumlar Sosyolojisi çalışmaları ile günümüz kurumsal yapılarını anlamak yetersiz değildir ancak bu çalışmaların sistematik bir şekilde güncellenmesi gerekmektedir. Gerekli güncelleme ise çalışmamızda bir teorik modelleme üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Kurumlar Sosyolojisine ilişkin temel bilgiler adı geçen çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Derinlemesine her bir kurumun tekil biçimde açıklanmasının yerine, kurumların oluşum süreçleri dikkate alınarak, kurumsallaşmanın çalışma kapsamındaki imkânına yer verilmiştir.

2.2.2. Gündelik Hayat İle İlgili Çalışmalar

Gündelik hayat konusunda ise durum biraz daha farklıdır. Doğrudan gündelik hayat kavramı üzerine olmasa da, kavramın anahtar rolü göz önünde tutularak birçok çalışmada içerik olarak yer almaktadır. Ancak kullanımı tanım şeklinde değil de daha çok ele alınan konunun toplumsal zeminini (Gündelik hayatta spor, gündelik yaşam ve dinsel, İstanbul’un semtlerinde gündelik yaşam vb. gibi) ifade etmek için kullanılmıştır. Gündelik hayat çalışmaları günümüzde artış göstermektedir. İlerleyen zamanlarda kavramın doğrudan ne olduğuna ilişkin çalışmalar artış gösterecektir.

Gündelik hayat konusunda literatürde yer alan önemli bir isim Henri Lefebvre’dir. Lefebvre “Gündelik Hayatın Eleştirisi I-II(2012-2013) ve Modern Dünyada Gündelik Hayat” (2010) çalışmaları ile gündelik hayat ile ilgili literatüre önemli katkılar sunmuştur. “Gündelik Hayatın Eleştirisi” adlı çalışmalarında iktidar ilişkilerinin, meta fetişizminin ve yabancılaşmanın her gün yeniden üretildiği, buna

rağmen değişimin ve devrimlerin gerçek temeli olmaya devam eden gündelik hayatın eleştirisine odaklanmaktadır. Toplumsal dünyada asıl değişimin yaşandığı yerin gündelik hayatın derinliklerinde olduğunu varsayan düşünür, salt gündelik hayat kavramını açıklamakla kalmayıp, döneminin yapısalıcıları, felsefecileri, tarihçileri, politikacıları, kültürcüleri ile tartışmalara girişerek, gündelik hayat sosyolojisinin temelleri üzerinden bütünsel bir “parçalı bilimler” yaklaşımına varmaktadır. Bu parçalı kavrayış ile gündelik hayatın toplumsal sistem içerisinde hangi alanlarda nasıl yeniden üretildiğini açıklama mücadelesine girişmektedir. Aynı zamanda bu çalışmaların bütününde tarihsel olarak gündelik hayatın yapılanmasını ve oluşumunu ortaya koymaktadır.

Lefebvre “Modern Dünyada Gündelik Hayat” çalışmasında modern toplumu gündelik hayatın tüm gerilimlerinin yaşandığı bir alan olarak betimlemektedir. Tanıklık ettiği “toplum”un karmaşıklaştığını vurgulayan düşünür, öncelikle kavramın nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir önbilgi vererek, gündelik hayat ile felsefe hayat arasındaki farklılıkları ve birbirlerini etkileme noktalarını ele almaktadır. Kendi dönemindeki toplumun nasıl adlandırılması gerektiğine ilişkin açıklamalara yönelen düşünür, sanayi toplumu, teknoloji toplumu, bolluk toplumu, boş zaman toplumu ve tüketim toplumu olmak üzere beş (5) toplum tanımlaması sıralamaktadır. Bu toplum tanımlamalarının spesifik olarak ihtiyaçlara cevap verdiğini ancak genelleştirilme noktasında eksik kaldıklarını vurgulayarak, “bürokratik yönlendirilmiş tüketim toplumu” (2010: 73) kavramsallaştırmasının daha kapsayıcı bir tanımlama olabileceğini ifade etmektedir.

“Bürokratik Yönlendirilmiş Tüketim Toplumu”nda “gündelik hayatın artık itinayla incelenen bir nesne” (2010: 86) olduğunu ifade eden Lefebvre, işçi sınıfının, kadınların, gençlerin, öğrencilerin, aydınların, orta sınıfın ve işçi sınıfının gündelik hayat ile olan ilişkisine odaklanmaktadır. Gündelik hayatın ağırlığının kadınlar üzerinde olduğunu (87), gençlerin ve öğrencilerin ise gündelik olanı ile aileleri ve akranları aracılığı ile tanıdığını (88), aydınların gündelik hayatın içinde olmalarına rağmen marjinal kaldıklarını (88), bu toplumda orta sınıfların ise kendilerini belli belirsiz bir biçimde proletaryanın genelleşmesi tarafından yutulan avlar olarak

hissettiklerini (108), işçi sınıfının gündelik hayatının ise zorlamalardan oluştuğunu, tüketim göstergelerinin kölelik ve sömürü tarzlarının işçi sınıfının gerçek durumunu gizlediğini vurgulamaktadır. Reklam ve tüketim politikaları ile örülmüş olan toplumda, reklamın ideoloji kadar önem kazandığını, felsefenin, ahlakın, dinin, estetiğin yerine geçtiğini (121); tüketim toplumunun ise toplumun her katmanını sardığını, dünyalarımızı nasıl ele geçirdiğini ve kendini nasıl daha iyi yaşayacağımız konusunda sürekli dayattığını (122) açıklamaktadır.

Lefebvre çalışmasının diğer kısımlarında dilin toplumsal bir gerçekliğinin olduğunu (2010; 126), terimlerin özgül ağırlıklarını kaybettiğini (131), “kültürel tüketim” açısından dilin bir üst-dile dönüştüğünü (149) belirtmekte ve bu nedenlerle toplumsal ilişkilerin yitirildiğini düşünmektedir.

Lefebvre “Terörizm ve Gündelik Hayat” kısmında ise “terörist” toplumun yeni oluşmuş bir kavram olduğunu (2010; 159), bu kavramın bir evrim sürecinin son aşaması olarak açıklamaya çalışmaktadır; Baskıcı, Üst-baskıcı ve terörist toplum. Katoliklik ile benzeşen baskıcı toplum; kıtlık ve yokluğun iç içe olduğu, egemen bir sınıfın tahakkümünde, ikna etme(ideoloji) ve zorlamaya(ceza ve kurallar) (160) dayanan, fizyolojik ve biyolojik bastırma araçlarının kullanıldığı bir toplumdur. Protestanlık ile benzeşen üst-baskıcı toplum ise bastırmanın biçimlerinin ve prosedürlerinin değişikliğe uğradığı, bastırmanın aile, baba gibi küçük gruplara ve de özellikle her bireyin bilincine verildiği, daha şeffaf bir toplumdur (162). Üst-baskıcı toplumun yapısal ve mantıksal sonucu olan “terörist toplum” ise, ‘özgürlük yanılısamının” ile her bireyi kuşatan ve her bireyin bizzat “terörist” haline geldiği, diktatöre gerek kalmayan bir toplumdur (163).

Özetle Lefebvre “Modern Dünyada Gündelik Hayat” adlı çalışmasında dilin toplumsal baskıyı örtmedeki işlevi, tüketim ideolojilerin yarattığı yanılısamalar, iktidar aygıtları tarafından uygulanan terör vb. tüm bunun gibi olguların ancak gündelik hayat içerisinde anlaşılabilceğini vurguluyor. Düşünürün gündelik hayat konusundaki yaklaşımı çalışmamız açısından birince derecede önemlidir. “Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışmada kurumsallaşan karmaşık ilişki

sistemleri gündelik hayat düzleminde analiz edilebilmesi için Lefebvre'nin yaklaşımının bilinmesi gerekmektedir.

Gündelik hayat konusunda önemli çalışmalardan birisi de Peter L. Berger ve Thomas Luckhman (2008)'in ortaklaşa yazdıkları “Gerçekliğin Sosyal İnşası-Bir Bigi Sosyolojisi İncelemesi” adlı çalışmadır. Metodolojik olarak fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği çalışma, gündelik hayatın nasıl “gerçeklik olarak inşa edildiği” üzerine önemli açıklamalar getirmektedir. Temelde dört bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında “Bilgi Sosyolojisi Problemi” ele alınmaktadır. “Gerçeklik sosyal olarak inşa edilmiştir ve bilgi sosyolojisi, bu insanın vuku bulduğu süreci analiz etmek zorundadır”(Berger & Luckmann, 2008: 3). ‘Gerçeklik’in ve ‘bilgi’nin öne sürdükleri tezlerdeki anahtar terimler olduğunu vurgularken, felsefi sorgulamadan hareket ederek Bilgi sosyolojisinin tarihsel olarak ortaya çıkış koşulları ele alınmaktadır. Bilgi Sosyoloji konusunda Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Wilhelm Dilthey, Max Scheler, Karl Manheim, Robert Merton ve Talcott Parsons üzerinden bilgi sosyolojinin tarihine dair yeterli düzeyde tarihsel bir serimleme yaparak, disiplinin doğası ve alanına dair yeniden-tanımlamalarda bulunmaktadırlar.

Birinci bölümde “Bilginin Gündelik Hayattaki Temelleri”ni sorgulamaya başlayan kısımda, ‘gündelik hayat’ kavramsallaştırması kapsamlı bir biçimde işlenmektedir. Gündelik hayatın gerçekliğinin nasıl bir şeye benzediği, gündelik hayatta sosyal etkileşiminin önemimin ne düzeyde olduğu, gündelik hayatta dil ve bilginin gerçekliğin inşasında nasıl bir katkı sunduğu konusunda doyurucu bir bilgi gövdesi oluşturulmaktadır. Çalışmamız açısından en önemli kısımlardan biridir. Gündelik hayat gerçekliğinin anlaşılması ile gündelik hayattaki kaotik ilişki sisteminin nasıl kurumsallaştığı daha da iyi anlaşılacaktır.

Berger ve Luckmann (2008) esas argümanlarını ikinci ve üçüncü bölümde açıklamaktadırlar. İkinci bölüm “Nesnel /Objektif Gerçeklik Olarak Toplum” başlığı altında olup, ‘kurumlaşma’ ve ‘meşrulaştırma’ olmak üzere ikili bir aşamaya odaklanmaktadır. Kurumlaşma sürecinin nasıl bir meşrulaştırma süreci dahilinde gerçekleştiğini açıklayan bölüm, yazarların bilgi sosyolojisinin problemlerine dönük

temel anlayışlarını içermektedir. “Öznel/Subjektif Gerçeklik Olarak Toplum” başlıklı üçüncü bölümde ise; gerçeğin sosyalizasyon süreci ile içselleştirilmesinin açıklaması yapılmaktadır. Bu bölümde bilgi sosyolojisinin problemlerine dönük temel anlayışları, subjektif bilinç düzeyine uygulanmakta ve sosyal psikolojinin problemleriyle teorik bir köprü kurulmaktadır.

Gerçeğin Sosyal İnşası adlı çalışma fenomenolojik yöntemin kullanılması ve gündelik hayat gerçeğinin nasıl ve hangi süreçlerden geçerek inşa edildiğinin anlaşılması noktasında çalışmamıza önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle gündelik hayat gerçeğinin “ne”liğinin sade ve anlaşılır bir biçimde betimlenmesi, kaotik kurumsallaşmanın nasıl bir alan içinde gerçekleştiğinin ipuçlarını vermektedir.

Sınırları kesin hatlarla belirlenmiş belirli bir bilim dalının kurallarının uzağında kalmayı, her tür kurumun (Üniversite, Kilise, Devlet vb.) mantığının dışında kalmayı tercih eden Michel de Certeau da “Gündelik Hayatın Keşfi” (2008) adlı çalışmasıyla literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Deneyimlemiş olduğu sosyal dünyanın karmaşası içerisinde “bir toplumun içinde sakladığı gizli niyetlerin, umutların, beklentilerin neler olduğunu” sorgulayarak, bir toplumun kültürünü oluşturan ne varsa onlar üzerine odaklanarak çalışmasını oluşturmuştur.

Certeau’nün gündelik hayat ile ilgili düşünceleri esasen bir üretim sürecini işaret etmektedir. Bizim de çalışmamızda koyut olarak kabul ettiğimiz gündelik hayatın “kurumsallaşmış üretim süreci” olduğu düşüncesi Certeau’da da yer almaktadır. Eylemlerin nasıl yapıldığı ve uygulandığı, sonrasında bunların nasıl bir kuramsal düzene yerleştirildiği zengin bir akademik metin dizisi kapsamında anlatılmaktadır. Dilin öneminden halk kültürlerine, stratejilerden taktiklere, Foucault’dan Bourdieu’ya, kentlerden tren vagonlarına, yazmaktan okumaya ve inançtan ölüme kadar birçok başlığı içselleştiren çalışma, gündelik hayatın nasıl bir oluşum süreci geçirdiğini tarihsel ve sosyolojik olarak açıklamaktadır.

Certeau’nün çalışmasında gündelik hayat deneyimleri “stratejiler” ve “taktikler” kavramsallaştırmalarının merkeze yerleştirilmesiyle açıklanmaktadır. Stratejiler, meşruiyeti önceden varsayılan bir iktidar mekanizmasını temsil

etmektedirler. Konum itibariyle panoptik olan stratejiler, mülkiyeti elinde bulundurmakla ilişkilendirilmektedir. Stratejiler, bilginin iktidarı olmanın yanı sıra totalleştirici kuramsal/kurumsal sistemlerdirler. Kısacası mevcut gündelik sistemin yapısal karakteridir; fabrika sahipleri, kentleri idare edenler, siyasal iktidarlar, fabrikalar, iş dünyası vb. Nesnel bir çerçevenin hâkim olduğu stratejilerin aksine taktikler, stratejiye sahip olanların dayattığı alanda hareket etmek zorunda kalanların yaklaşımıdır. Taktiklerin temel özelliği mekânsal bir mülkiyete sahip olmamaları ve bu ‘yersizlik’ durumunun uygulayıcılarına hareket serbestliği tanınmasıdır. Zamana bağımlı olan taktikler, olayların fırsatlara dönüştürülüp, değerlendirildiği bir süreçtir. Kısacası taktikler, sahip olan iktidarın gözetiminde ortaya çıkan çatlaklardan faydalanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Certeau tema olarak, stratejiler tarafından sunulan üretimin, taktikler içinde tüketilmekte olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu tüketim sadece bir tüketim olarak kalmamakta aynı zamanda taktikler aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Taktikler, kentlerin sistematik yerleşim planlarının kestirme yollar bulunmasıyla bozulmasında olduğu gibi, kendilerini kuşatan sistemi yeniden tanımlamaktadırlar. Sonuç olarak, taktikler bir bakıma kurnazlıktır; güçlülere karşı ‘zayıfın sanatı’dırlar. Gündelik hayatın devamlılığı da stratejilerden ziyade taktikler aracılığı ile keşfedilmektedir.

Certeau’nün çalışması gündelik hayat konusunda tez çalışmamıza ilham vermektedir. Gündelik hayata ilişkin birçok konuda düşünür ile ortak paydalarda buluşmaktadır. Certeau’nün stratejiler kavramsallaştırması bizim çalışmamızda ‘kurumlar’ olarak; taktikler kavramsallaştırması ise ‘aktörün kaotik davranışları’ olarak benzeşmektedir. Certeau’nün sunduğu katkının yanında, gündelik hayatın kurumsallaşma ve aktör ekseninde daha yerel bir çözümlenmesine ise çalışmamızda yer verilecektir.

Gündelik hayat ile ilgili önemli bir çalışma da Ensar Çetin’in hazırlamış olduğu “Gündelik Hayat Sosyolojisi-Türkiye’de Modernleşme ve Gündelik Hayat”tır. Sosyolojinin bir alt disiplini olarak gündelik hayatın; toplumsal hayatı ve değişimleri her yönüyle inceleyen, toplumsal olgulara farklı bakış açılarıyla ve eleştirel bir şekilde yaklaşarak bu olguların altında yatan gerçekleri ortaya çıkarmaya

alışan bir sosyal bilim dalı olduğunu, aşına olanın, yeniden keşfedilmeye çalışılması mücadelesi olduğunu savunmaktadır (etin, 2013: 18). Gündelik hayatın salt ne olduğundan ziyade, modernleşme süreci ile birlikte nasıl ele alındığı çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümlerinde Henri Lefebvre, Michel de Certeau ve Agnes Heller'in gündelik hayat konusundaki görüşlerine, gündelik hayat ile doğrudan ilintili olan yorumlayıcı sosyoloji teorilerinden Sembolik Etkileşimcilik, fenomenoloji ve etnometodolojiye ve de toplumsal değişim modellerine (yapısal-işlevselci model, çatışmacı model, diyalektik model, evrimsel model, devri dalgalı model) yer verilmektedir.

Gündelik hayat incelemelerinin, toplumların geçirdiği modernleşme süreçlerini anlamak için elverişli bir araç olduğunu savunan etin, bu yolla günlük hayat kalıplarının, desenlerinin, zihniyet yapılarının, dünya algılarının, hayat tasavvurlarının ve bu sınırlarla gerçekleşen altüst oluşların ya da sıradan farklılaşmaların açıkça izlenebileceğini düşünmektedir (2013: 19). Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişteki Batılılaşma sürecinin yukarıdan aşağıya bir süreç olduğu kabul den çalışma, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelen köklü değişimlerin öncelikle gündelik hayat ile ilgili değişimler olduğunu ve de bu değişimlerin toplumun tabanında nasıl karşıldığını tarihsel olarak açıklamaktadır. Gündelik hayat ve modernleşme konusunda teorik bir çerçevenin oluşturulmasının ardından, "Türkiye'de Modernleşme ve Gündelik Hayat" başlığını taşıyan uygulama bölümünde, katılımcıların, cinsiyet, medeni durum, sosyo-ekonomik durum ve sosyo-kültürel durum vb. olgusal durumları, modernleşme algıları ve modernleşme ile yakından ilgili olan laiklik ve din algıları ile gündelik hayat pratikleri arasındaki ilişkinin nasıl olduğu ele alınmaya çalışılmıştır(etin, 2013: 221).

Ensar etin'in gündelik hayat konusunda ele aldığı teorik-uygulamalı çalışma, çalışmamızı açısından bütünleştirici bir işleve sahiptir. Gündelik hayat sosyolojisini, sosyolojinin bir alt disiplini ve de sosyal bilimlerin bir dalı olarak görmesi, gündelik hayat çalışmalarında bulunacak öğrencilere yol göstermektedir. etin'in çalışmasının çalışmamız açısından eksik kalan noktası ise özellikle sınırlı

bir tarihsel kontekste bağı kalmasıdır. Gündelik hayatın ne olduğunun nesnel bir tanımından ziyade nasıl inşa edildiğinin anlaşılması da gerekmektedir. Sosyolojik olarak sınırlandırılmış-spesifik bir alanda bir olgunun veya kavramın işlenmesi elbette sağlıklı bir metodolojik yaklaşımdır ancak sosyal bilimlerinin dalı olabilecek bir sosyolojik alt disiplinin daha sistematik bir oluşum ile işlenmesi de elzemdir. Bu noktada çalışmamız gündelik hayatın sadece ne'liğinden ziyade onu oluşturan asıl sürecin yani kurumsallaşmanın da bilinmesi gerektiğini savunmakta ve özgün bir içeriğe sahip olmaktadır.

Gündelik hayat konusunda son zamanlarda birçok yerli ve yabancı basım çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları yeni üretilmiş çalışmalar iken, bazıları da önceki yıllarda yazılmış ancak çevirisi Türkiye'de yeni yayınlanan çalışmalardır. Gündelik hayat konusunda her çalışmaya ulaşıp ilgili çalışmalardan gündelik hayata ilişkin verimli bir bilgi kümesi oluşturmak, araştırma süreci ve kapsamı açısından sınırlılıklara sahiptir. Çalışmamız doğrultusunda yeterli bir alt yapı yukarıdaki çalışmaların değerlendirilmesiyle sağlanmaktadır.

2.2.3. Kaos Teorisi İle İlgili Çalışmalar

Kaos konusunda ise hakim literatür fizik ve matematik bilimlerine aittir. Çalışmaların çoğunda kaosun ne olduğu, nasıl bir teoriye dayandığı çeşitli bilim insanları tarafından detaylı bir şekilde incelenmekte ve sunulmaktadır. Dinamik sistemler çerçevesinde ele alınan kavram, son yıllarda ilgi odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimlerin de dikkatini çekerek, belli başlı çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. Kompleks sistemlerle başlayan kavramın sosyal bilimlere uyarlanma sürecini edebiyattan, ekonomiye, psikolojiden sosyolojiye birçok bilim dalı izlemiştir. Ancak şu halde gerek doğa bilimleri gerekse sosyal bilimler literatürüne bakıldığında kaosun ya çok sayısal bir formatta ya da etimolojik ve tarihsel bir anlatım şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Kavramın metaforik kullanımı dışında özellikle sosyolojiye katkı yapan çalışma yok gibidir. Bu araştırma ile kaos kavramı, sosyolojinin gündelik hayat gibi odak bir noktasından giriş yaparak çağdaş sosyolojik sorunlara ilişkin tartışmalarda, toplumsal gerçekliği açıklamak için gerekli bir anahtar model olma sürecine dahil edilmektedir.

Kaos başlıklı çalışmalarda dikkat çeken bir çeviri, özellikle kavramın ya da teorinin anlaşılmasını kolaylaştırmak için çaba harcayan Ziauddin Sardar ve Iwana Abrams'ın (2011) "Kaos" adlı ortaklaşa metnidir. Kaos teorisini daha anlaşılabilir kılmak için çizgi-bilimsel bir çalışma hazırlayan yazarlar, kavramın ortaya çıkış süreçlerinden mevcut bilim paradigmaları içerisinde kendisini konumlandırış şekline kadar geniş fakat öz bir anlatım tekniğini kullanmaktadırlar. Kaosun teknik tanımlamaları kolay anlaşılır olmadığı için öncelikle bu konunun terimlerine alışılması gerektiğini vurgulayan çalışma; dinamik sistem, determinist sistem, lineer olmayan sistemler, fraktaller, tuhaf çekiciler, kararsız aperiodyk davranış, geribildirim, döngüsellik, kelebek etkisi, türbülans, entropi, özdüzenleme, yitirgen sistemler, olabilirlik ve öngörme gibi sık kullanılan kavramların ilk kullanımlarına ve tarihsel tanımlamalarına kısaca yer vermektedir. Modern matematik ve fizikteki kaosun köklerini, kaos ile karmaşıklık arasındaki bağlantıları araştıran çalışma bütün karmaşık sistemlerin basit kurallardan türediğini öne sürmektedir.

Kısacası kaosu anlamak için öncelikle teorisini anlamak gerekmektedir. Ziauddin Sardar'ın yazdığı, Iwana Abrams'ın resimlediği Kaos, hayvan nüfusundaki değişimden borsadaki iniş çıkışlara kadar pek çok olayda, kaosun, varlığını nasıl hissettirdiğini açıklamaktadır. Çalışmamızda anahtar bir kavram olarak kullanılacak olan "kaotik kurumsallaşma"nın nitelikli bir zeminde anlaşılması için gerekli ön bilgiyi sağlayan bir çalışmadır.

Kaos teorisi ile ilgili çeşitli yaklaşımları bir arada sunan önemli bir çalışma da "Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos" (Ural, et al., 2004) tur. Çeşitli bilim dallarından akademisyenlerin bir araya gelerek "kaos" üzerine yaptıkları sempozyum bildirilerini içeren kolektif çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kaos kavramı ve tarihçesi anlatılmaktadır. Özellikle mitolojik kaynakların referans gösterilmesiyle kavramın ilk kullanımı işaret eden tarihsel kalıntılar incelenmektedir. İkinci bölümde ise kaos teorisi ve uygulamalarına ilişkin çeşitli başlıklar yer almaktadır. Teorinin yanlış kullanımını önlemek için çaba harcayan yazılardan doğa bilimlerindeki uygulamalarına, kentsel mimariden yapay zekaya, matematiksel alandan sosyal bilimlere kadar geniş bir perspektifte

kavram/teori işlenmektedir. Üçüncü bölümde kaos ve felsefe arasındaki ilişki sorgulanmakta, düzen ve kozmos ekseninde metafiziksel bir tartışma yer almaktadır. Son bölümde ise sempozyum sürecinde yer alan kaos ile ilgili poster bildiriler sunulmaktadır.

Kolektif bir derleme olan çalışma genel hatlarıyla bilgilendirici bir metin özelliğini taşımaktadır. Ancak diğer kaos konulu çalışmalarda yer alan eksiklik bu metinde yer almaktadır. Kaosun ne olduğunu işleyen şeffaf bir metinden ziyade her yazar konunun bir ayağını tutmaktadır. Bu nedenle alana hâkim olmayan biri için başlangıç okuması niteliği taşıması söz konusu değildir. Ancak çalışmam sürecinde bir başvuru görevi gören çalışma zengin tartışmalarından dolayı “Kaotik Kurumsallaşma” kavramsallaştırmasının nasıl bir bağlama yerleştirilmesi gerektiği konusunda destek sağlamaktadır.

Kaos teorisi konusunda Erol KURT ve Reşat KASAP’ın birlikte yayınladığı “Karmaşanın Bilimi: Kaos” adlı çalışma, literatür içerisinde teknik dili diğer çalışmalara göre daha yüksektir. Çalışmanın özgünlüğü çeviri bir çalışma olmamasıdır. Yazarların, kaos, doğrusal-olmayan sistemler, dinamik sistemler, zaman serileri gibi konular üzerine yapmış oldukları çalışmalarının derlendiği eser, alanın okuyucusuna bir kaynak kitap ve ders kitabı olarak sunulmaktadır. Temel kavramların anlaşılması konusunda başarılı ve yararlı bir çalışma olmasına rağmen, benim gibi sosyal bilimlerde çalışan bir araştırmacının matematik ve fizik konusundaki sınırlı bilgisinden dolayı yer yer anlaşılmazlıklar yaşanmıştır. Ancak bu durum doğal bir sürecin sonucudur. İlgili çalışmadan kaos teorisi ile ilgili temel yaklaşımlar edinilmiştir. Bunun yanı sıra çalışma sadece kaos ve dinamik sistemler üzerine kaynak eser niteliği taşıdığı için, çalışmamız kapsamında sınırlı bir şekilde kullanılmıştır.

Kaos teorisini rastlantı ile birlikte değerlendiren David Ruelle’un “Rastlantı ve Kaos” adlı çalışmasında literatürde yararlanılan önemli bir eserdir. Çalışma genel olarak rastlantı, olasılık ve kaos başlıklarından hareketle türbülans, determinizm, kuantum mekaniği, entropi, karmaşıklık vb. gibi kaos teorisine ait bir çok kavramı açıklamaktadır. Çevirisi yapılan çalışmanın özgü boyutu yazarın konuşma diliyle

yazmış olmasıdır. Metnin genelinde matematiksel denklem ve ifadeleri kullanmış olsa da bunların herkes tarafından anlaşılamayacağı farkında olarak, daha sade bir dil kullanılmıştır. Ayrıca terimlerin ne anlam geldiklerini, doğrudan bir tanım cümlesi olarak vermek yerine, terimi ya da teoriyi atan düşünürün biyografik bilgilerini önceleyerek vermektedir. Çalışma içerisinde her başlıkta ilgili açıklamalara uygun olarak örneklendirmeler de yer almaktadır. Çalışma doğa bilimlerine ait bir dünyanın daha derinlemesine anlaşılmasını sağladığı için tezim için önemli bir yere sahiptir. Ancak diğer kaos teorisi çalışmalarında olduğu gibi, kaos teorisinin sosyal bilimlere uyarlanması konusunda noksanlıklar bulunmaktadır. Diğer uyarlama çabalarında deneyimlendiği şekliyle ekonomiden hareketle sosyolojik bir kaos teorisi analizine ulaşmak kolay değil tersine karmaşık bir formasyonu gerektirmektedir. Yazarın çabası daha çok belirli formülleri ekonomik sistemle bağdaştırmak üzerinedir.

Kaos çalışmalarının en bilineni ise James Gleick'in "Kaos-Yeni Bir Bilim Teorisi" (1995) adlı eseridir. Kaos teorisi ile ilgili en yoğun bilgi bu çalışma içerisinde verilmektedir. Örneğin Edward Lorenz'in meteorolojik çalışmalarından veya buluşlarından sadece kısaca bahsetmekle yetinmemektedir. Öncelikle ilgili araştırmacının dönemselsel olarak nasıl bir düşünsel ortamda yer aldığını, sosyal çevresinin çalışmalarına nasıl yaklaştığını, kaos ile ilgili çalışmasına nasıl bir sürecin sonunda vardığını detaylı ve de basit bir dille anlatmaktadır. Hatta diğer çalışmalarda E. Lorenz ve kaos ile ilgili keşfi konusunda kritik bir değerden bahsedilmektedir; ancak hiçbir çalışma bu değeri gösteren bilgisayar dokümanını sunmamıştır. İçerik olarak zengin bir metin olan Gleick'in çalışması, anlatım olarak da oldukça açıklayıcı bir niteliktedir. Okuyucu kitlesini geniş bir skala da düşünen yazar, özellikle sık sık kısa notlara başvurmuştur. James Gleick'in çalışması kaos literatüründe –alınan referanslardan dolayı- muhtemelen en açıklayıcı metin olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmam ile ilgili ilham verici bir bilgi sunmaktadır. Gerek bilimsel paradigmanın gelişimini anlatırken, gerekse kaos teorisini çalışmaya başlayan yazarların yaşadıklarını anlatırken sık sık yeni bir çabaya girişmenin öneminden ve zorluklarından bahsetmektedir. Çalışmam yaklaşım olarak önemli düzeyde katkı sunan Gleick'in eseri, kaos konusunu anlamak için yeterlidir. Ancak

sosyal bilimler ile ilişkilendirme konusunun yazar için ikinci planda kalmasından dolayı, literatürdeki diğer çalışmalar ile bütünsel bir şekilde okunmalıdır.

Sosyal bilimlerde kaos ve karmaşıklık kuramlarını birlikte ele önemli bir çalışma da Türkçe literatürde yer alan Necmi Gürsakal'ın "Sosyal Bilimler Karmaşıklık ve Kaos" adlı eseridir. Yazar "her şeyin her şeye" bağlı olduğu yeni dünyanın koşullarından öneminden, etkilerinden ve sonuçlarından bahsetmekte aynı zamanda değişen koşullarla birlikte mevcut bilimsel anlayışın da bir geçiş süreci yaşadığını anlatmaktadır. Klasik Newton fiziği ile şekillenen bilimsel anlayışın karşısına alternatif olarak "yeni bilim" anlamında "karmaşıklık kuramını" yerleştirmektedir. Bilim dünyasının doğrusal ve görelî olarak daha basit bir dünyadan, doğrusal olmayan ve daha karmaşık bir dünyaya doğru yol aldığını belirten yazar, disiplinler arası çalışmalara verilen önemin artması yönünde çaba sarf etmektedir. Yazara göre 20. yüzyılın sonunda bilim, aşırı uzmanlaşmanın yarardan çok zarar getirdiğini görmüş ve bilimsel gelişmenin farklı dallar arasındaki iletişim ve işbirliğinin tartışılması ile sağlanabileceği anlayışı geçerlik kazanmaya başlamıştır (2007: 160). Karmaşıklık kuramı ile ilgili yeterli düzeyde bilgi sunan çalışmada sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin kavramlarını yanlış taklit etmesi eleştirilirken, son kertede "karmaşıklık ve kaos" ile ilk defa doğru bir taklit tercihinin yapıldığını vurgulamaktadır. Çalışma her ne kadar karmaşıklık ve kaos kuramı başlığını taşısa da genel anlamda yüzeysel tartışmalardan oluşmaktadır. Ancak bu yazarın tutumundan ziyade ele alınan konunun kendisinin yeni uyarlama çabası olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmam çerçevesinde Gürsakal'ın eseri, yararlı ve yönlendirici katkılar sunmuştur. Konunun sosyal bilimler ile ilişkili boyutu daha disiplinli ve ortaklaşa bir çalışma pratiğini zorunlu kılmaktadır.

Bu tez çalışması ile kaos teorisinin daha yalın bir dille ifade edilmesi hedeflenmektedir; çünkü literatürde yer alan kaos çalışmalarının süzgeçten geçirildiği çalışma, kaos teorisini *-çok fazla bilgi eksikliği olsa da-* mütevazî bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Bu tez çalışmasında kaosun tarihsel ve etimolojik kökeninden, temel kavramlarına, teorisinin oluşum sürecinden sistematik hale gelişine,

başlıca temsilcilerinden diğer bilim dallarıyla ilişkisine kadar olabildiğince ölçülü ve gerekli bir bilgi kümesi oluşturulması amaçlanmıştır.

Ulaşılabilir kaynaklardan görüldüğü kadarıyla, ne kurumlar sosyolojisi ne gündelik hayat ne de kaos daha önce bir arada kullanılmamıştır. Kaos ve kurum arasındaki paradoksal durumun gündelik hayat üzerinden işlenmesi ile ortaya atılan teorik model ve betimleme bu noktada ilgili literatürde özgün bir çalışma olabilecektir. Her bir literatüre ilişkin tartışmalar gözden geçirildikten sonra, bu üç literatürün nasıl bir ortak zeminde buluşacağını resmi özgün bir sosyolojik çalışmayı ifade etmektedir. Kurumlar sosyolojisi, kaos ve gündelik hayat literatürlerinin birleştirilmesiyle metodolojik olarak da diğer çalışmalardan ayrılan özgün ve sağlıklı bir çalışma ortaya çıkmaktadır.

2.2.4. Sosyolojik Teori İle İlgili Çalışmalar

Sosyolojik teori ile ilgili literatür çalışmanın diğer bölümlerinde yer alan kaynaklarına göre niteliksel ve niceliksel olarak ağır basmaktadır. Sosyolojide çalışmasını bulunan her yazarın konuya ilişkin mutlaka bir görüşü bulunmaktadır. Her ne kadar kapsayıcı çalışmalar üretiliyor da olsa, sosyolojik teoriyi tek bir çalışma, kuram ya da yazar üzerinden okumak yetersizdir. Bu çalışma için özellikle Ritzer'in (2012; 2013; Ritzer & Stepnisky, 2013) çalışmaları ilham verici olmuştur. Türkçe'ye çevirisi yapılan "sosyoloji kuramlarına" ilişkin çalışmaları, sosyolojik teoriyi gerek tarihsel gerekse düşünsel anlamda detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

Ritzer'in yanında Layder'in (2010) çalışması da sosyolojik teorinin oluşumunu ve açıklamasını oldukça yalın bir şekilde sunmaktadır. Richter (2012) ve Slattery'nin (2008) çalışmaları sosyolojik teoriye ilişkin anahtar bir bilgi kümesi oluşturmaktadır. Tatlıcan (2011) gerek yapmış olduğu çeviri çalışmaları ile gerekse kendi yazmış olduğu çalışmasında sosyolojik ve sosyal teoriyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada ilgili kaynakları ve benzerlerine ulaşılarak sosyolojik teoriye ilişkin bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Her çalışmaya ayrıntılı bir şekilde yaklaşılmamış olsa da her birinin, bir gerçekliğin farklı boyutlarını tutan çalışmalar olduğu görülmüştür.

Çalışmanın dört alanın literatürüne dayanarak oluşturulması sosyolojik bir gereksinim sonucudur. Yeni-çağda gerek toplumsal ilişkileri gerekse organizasyonel canlı dünyasını açıklamak için birçok yeni model geliştirilmektedir. Kaotik kurumsallaşma da bu çerçevede yaşanan toplumsal gerçekliği anlamak için atılan adımlardan biridir. Bu süreçte kurumlar sosyoloji çalışılan alan gereği hakim olunan ve bir çok kez tekrar edilen bir literatürdür. Gündelik hayat ise kurumlar sosyolojisinden kapsamından farklı olarak son yıllarda popülerliği artmış araştırma ve inceleme alanıdır. Çalışmam ekseninde sadece belirli kişiler ve kavramlardan konuyu işlememim nedeni literatürün dinamik olması ve tez çalışması kapsamında yeterli bilgi kümesini sunmasıdır. Kaos teorisi ise alan dışı bir çalışma safhasını yansıtan literatürdür. Kaos teorisinin tezin içinde metinleştirilmesinde iki türlü problem yaşanmıştır: Birincisi konunun benim tarafından özümsemesi, ikincisi ise özümsenen konunun yalın bir şekilde okuyucuya sunulması. Sonuç olarak çalışmamda kaos teorisi ile ilgili kısım -bir anlamda kaos literatürünün tanınması da sağlamak hedefiyle- geniş bir yer tutmuştur. Sosyolojik teori ile ilgili literatür ise çalışmanın dayanacağı modelin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak için kullanılmıştır.

Ele alınan bütün literatürler tamamen kapsayıcı bir niteliğe sahip değildirler; bilimsel bilgi üretim sürecinde spesifik bir alana yönelmiş bir araştırmacının düşüncesinin filtrelenmiş halini sunmaktadırlar. Bunlardan birisi bu çalışmada elde edilecek olan kaotik kurumsallaşmadır.

Çalışmam ekseninde ilgilendiğim literatürü yukarıdaki şekliyle sunmaya çalıştım. Araştırma sürecinde literatür taraması önemli bir aşamadır; araştırmaya başlamadan önce deneyimlenmiş süreçlerin ve metotların bilgisini sunmasının yanında çalışmanın nasıl bir sınırlılığa sahip olması gerektiğini de araştırmacıya göstermektedir. Her bölüm ile ilgili ulaşılabilir kaynaklardan hareketle çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle bazı çalışmaların basımlarının kalmamış olması ve bazılarının da Türkçe'ye çevrilmemiş olması zaman zaman araştırma sürecini aksatmıştır. Ancak dijital bilgi imkânlarının artmasıyla elektronik kaynaklardan eksiklikler kısmen de olsa temin edilmeye çalışılmıştır.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Macionis'e (2012: 26) göre, sosyoloji sadece çevrenize bakmanın yolu değil, aynı zamanda toplumun nasıl işlediğini ve insanların dünyalarını nasıl algıladığını öğrenmek için bir sistemdir. Sosyoloji, içinden geçtiğimiz toplumsal gerçekliğin tanımlanmasını, açıklanmasını ve içselleştirilmesini belirli bir disiplin sistematığı içinde sunmakla kalmayıp, dahası, belirli bir metodolojik perspektifle bunların nasıl yapılacağını bilgisini vermektedir. Dolayısıyla sosyolojide ele alınan konunun kendisi kadar, konunun ele alış biçimi de önemlidir. Eğitim kavramını pedagoglar da ele alabilir ancak sosyolog eğitimi kendi disipliner mantığına uygun bir metodolojik perspektifle ele alarak, eğitimin toplumsal gereksinimlerine, sonuçlarına, meşruiyet noktalarına dek birçok konuya açıklama getirmektedir.

Sosyolojide bir konuyu ele alırken araştırmacı, araştırma yönteminin ve tekniğin ne olması gerektiğinden önce, kendisine uygun bir araştırma yönelimi ya da paradigması belirlemelidir. Bu yönelim türlerinden birincisi pozitivist sosyoloji, sosyal davranışın bilimsel düzenlenmesine dayalı bir toplum bilimi yaklaşımıdır -*yapısal-işlevselcilik*-. İkincisi, yorumlayıcı sosyoloji, insanların sosyal dünyalarına atfettikleri anlamlar üzerine odaklanarak toplumu incelemektedir -*simgesel etkileşimcilik*-. Üçüncüsü ise, eleştirel sosyoloji, sosyal değişimin ihtiyacına odaklanan toplum çalışmasıdır -*sosyal çatışma yaklaşımı*- (Macionis, 2012: 36).

Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışının sosyolojideki öncüsü ise Max Weber'dir. Weber¹'in bu yaklaşımı geliştirirken kullandığı kavram ise "verstehen"²dir. Yorumlayıcı sosyal bilimin³ çeşitlerini Neuman (2010: 131) şu şekilde açıklamıştır; "yorumbilgisi, inşacılık, etnometodoloji, fenomenolojik ve nitel sosyoloji gibi. Yorumlayıcı yaklaşım sosyolojide genellikle sembolik etkileşimcilik ve Chicago ekolüyle ilintilidir. Yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak anlamlı eylemin doğrudan ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir". Yorumlayıcı yaklaşım, insan davranışının temel olarak doğal nesnelere davranışından farklı olduğu vurgulamakta ve bu yaklaşıma göre insanlar toplumsal gerçekliğin oluşumunda aktif bir araştırmacı - davranış biçimleri ya da davranışlarına verilen anlamlara bağlıdır (Waters, 2008: 24). Yani sosyolojik gözlemciler, katılımcılar tarafından meydana getirilen anlamları yorumlamalıdır /anlamlandırmalıdır.

Yorumlayıcı yaklaşım anlaşıldığı üzere nitel(kalitatif) araştırmaya karşılık gelmektedir. Nitel araştırma nicel(kantitatif) araştırmadaki sayısal verilerden hareketle gerçekliğe ulaşması çabası yerine daha spesifik bir şekilde bireylerin dünyayı nasıl algıladıklarını anlamaya çalışır. Bireylerin yaşam dünyalarını ve deneyimlerini derinlemesine kavramak isteyen bu araştırma modeli yöntem olarak gözlem, katılımcı-gözlem, derinlemesine mülakat ve içerik analizi tekniklerini kullanır.

Yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen bir araştırmacı ele aldığı olgusallığı, salt kuru bir veri seti olarak sonuçlandırmak yerine, araştırma sürecine maruz kalan

---

¹ Weber, sosyolojinin odak noktasının yorumlama, yani insanların günlük yaşantılarında oluşturdukları anlamı anlamak olduğunu savunmuştur. Ona göre yorumlayıcı sosyolog sadece insanların ne yaptığını gözlemekle kalmaz, ayrıca neden yaptığını da anlamaya çalışır (Macionis, 2012, s.36).

² Yorumlayıcı sosyal bilimin toplumsal araştırmanın başlıca hedeflerinden biri olarak kabul ettiği empatik anlayış anlamına gelen Almanca bir kelimedir (Neuman, 2010, s.130).

³ Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz. "W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nitel ve Nicel Yaklaşımlar(Cilt 1)*, çev. S.Özge, Yayınodası Yay., İstanbul, 2010, ss.130-140"

eyleyenlerin gözünden durumu anlamaya ve içselleştirmeye çalışır. Bu tutum çoğunlukla araştırmacının genellenebilir bir bilgi kümesine ulaşmasını engelleyebilir. Araştırmacı bu nedenle ele aldığı konunun genellenebilir olması gerekip-gerekmediğini araştırma sürecine başlamadan karar vermelidir ve sonucu göze almalıdır.

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı bu çalışmada yorumlayıcı sosyoloji anlayışından hareketle bir araştırma süreci tasarlanmıştır. Araştırma süreci “sosyolojik merak” doğrultusunda, tümevarımsal bir yol izlemektedir. Macionis (2012: 48) şu şekilde açıklamıştır; “tümevarım mantığı, belirli gözlemleri genel bir kurama dönüştüren akıl yürütmedir. Araştırmacının düşünceleri özelden genele doğru ilerler ve şöyle devam eder: ‘benim elimde ilginç veriler var, bunların ne anlama geldiğini merak ediyorum’”. Araştırmacı salt bir yaklaşıma, tekniğe, modele bağlı kalmak zorunda değildir. Çoklu bir yöntem anlayışı da benimsenebilir. Dolayısıyla çalışmamın çoğunlukla yorumlayıcı bir perspektiften, yeri geldiğinde ise nitel araştırmanın teknikleri kullanılarak, tümevarımsal bir yaklaşımla ele alınacağı ortaya çıkmaktadır.

Kuramsal bir içeriğe sahip olan bu çalışmada, genel anlamda yaklaşım olarak yorumlayıcı sosyoloji benimsenmiştir. Bireylerin toplumsal sistemle girdikleri etkileşime odaklanan bu yaklaşım, öncelikle kuramsal bir modelin oluşturulmasına odaklanmaktadır. Konuya ilişkin ampirik veriler ise daha kapsamlı nicel bir araştırma sürecinde elde edilebilecektir.

Sosyolojik bilgi birikimim, sosyolojik imgelem⁴ ile kendisine özgü metodolojik bir izlek belirleyecektir. Bireyin algılamış olduğu sorunlar Mills’in (2007: 20) de belirtmiş olduğu gibi esasen kamusal sorunlardır yani toplumsal

---

⁴ “Günümüz insanının gereksindiği şey, kendisinin dışındaki dünyada ve kendi benliğinde olup bitenleri anlamasını sağlayacak düşünsel bir nitelik kazanmak; böylece, önünde bulunduğu bilgilerden bu amaçla yararlanabilmek için gelişkin bir düşünce düzeyince çıkabilecek duruma gelebilmektedir. Bu düşünsel niteliği ise, gazeteciler, bilim adamları, sanatçılar, okuyucular, yayınevi sahipleri, daha iyi anlaşılar diye toplumbilimsel düşün (imgelem, muhayyele, imagination) yeteneği olarak tanımlamak istiyorum” (Mills, 2007, s.14-15).

meselerdir. Mills, toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olan kişilerin bu şekilde farklılık yaratabileceğini ifade etmiştir.

Bireylerin toplumsal yapıda farklılık yaratabilme potansiyelleri, çalışma süresince ana tema olarak işlenmektedir. Çalışmanın metodolojisi toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki bireylerin/aktörlerin dinamik etkileşimi ile doğru orantılıdır. Ortaya çıkan sosyal ilişkinin anlamının ve niteliğinin keşfedilme süreci, sosyolojik olarak “yapısal sosyoloji” ile “toplumsal eylem kuramı” arasında süregelen tartışmalara karşılık gelmektedir.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Araştırma sürecinde bilgi toplama kaynağı olarak öncelikle konuya ilişkin birincil kaynaklar tercih edilmiştir. Birincil kaynaklar ana metnin oluşturulmasında en önemli kaynaklardır. Bu kaynaklar doğrudan ilgili konu başlıklarının taranması ve elde edilmesiyle seçilmişlerdir. Elde edilemeyen birincil kaynaklara dolaylı anlatımı kullanan metinler sayesinde ulaşılmıştır (İngilizce bir kaynağa atıf yapan Türkçe kaynaklar).

Ana metinlerin dışında her konunun sacayağı olabilecek çalışmalar da yardımcı kaynaklar olarak seçilmişlerdir. Yardımcı kaynaklar her bir literatüre dolaylı yönden katkı yapmaktadır. Yardımcı kaynaklar arasında ulusal ve uluslararası makaleler ile yüksek lisans ve doktora tezleri de bulunmaktadır.

Yardımcı kaynakların dışında stok bilgi olarak internet üzerinden elde edilen bilgilendirmeler kullanılmıştır. İnternet tabanlı alına bilgiler çoğunlukla ana metine işlenmemiş olsa da araştırma sürecinin anlaşılmasında önemli derecede katkı sunmaktadırlar. Ayrıca internet taramaları ile çalışmaya ilişkin görsel materyallere ulaşılmıştır.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Toplanan kaynakların çözümlenmesine öncelikle her literatürün kendi içinde sınıflandırılmasıyla başlanmıştır. Kurumlar sosyolojisi, kaos, gündelik hayat ve sosyolojik tartışmalar şeklinde klasörleme yapılarak, ilgili literatürün bilgisine hızlı bir şekilde ulaşma imkanı sağlanmıştır. Her bir klasör için ilgili literatürle doğrudan ilgili olan yazılı-görsel kaynaklar taranarak, özetlenerek ve şekillendirilerek derlenmiştir.

Kurumlar sosyolojisine ilişkin yazılı kaynaklardan “kurum, kurumsallaşma, kurumların temel özellikleri, toplumsal kurumlar” vb. gibi başlıklar özetlenip bir havuzda toplanmış ve konun anlaşılmasını kolaylaştırmak açısından çizelge ve şemalarla desteklenmiştir. Kaos ile ilgili öncelikle matematik ve fizik bilimini işleyen kaynaklardan kavramın ne olduğuna ilişkin bilgi alınarak yararlanılmıştır. Sonrasında kavramı sosyal bilimlerde işleyen başlıca yazarların kaynakları çalışma planına dâhil edilmiştir. Gündelik hayat kavramı konusunda da aynı şekilde öncelikle birincil metinler seçilmiş sonrasında kavramı dolaylı yünden işleyen çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak da çağdaş sosyolojinin sorunlarını tartışan kaynaklar belirlenmiş ve sıralı bir okuma planı sayesinde bu kaynaklar değerlendirilebilmiştir.

Araştırma sürecinde tüm kaynaklar kategorilendirilip, her bir literatür kendi içinde ayrıştırılarak, karşılaştırmalı bir analiz sürecine tabi tutulmuştur.

4. BÖLÜM

SOSYOLOJİK ANLAMDA KURUM VE KURUMSALLAŞMA

Sosyoloji, Aydınlanma düşüncesinin fraksiyonlarından etkilenecek 17. yüzyıldan itibaren düşünsel köklerini sosyal felsefe olarak salan ve 18. yy'dan itibaren de diğer sosyal bilim dalları gibi karakteristiğini oluşturacak ve onu kendisine has bir konuma yerleştirecek olan açıklama biçimleri için çaba sarf eden ve nihayet 19. yy ile formel bir sosyal bilim dalı niteliği kazanan, Batı dünyasında Avrupa'nın Fransa, Almanya ve İngiltere gibi endüstriyel kentlerinde kendini göstermiş genç bir bilim dalıdır. Genç olmasının nedeni kavramsal ve sistematik bir gövdeye sahip olmasıdır. Çünkü düşünce tarihindeki ilk düşünürlerin dahi “sosyal olan” üzerine görüş bildirdiği bilinmektedir. Antikçağ düşünürlerinin birçoğu, içinde buldukları toplumsal yapının çözümlemesini yaparak –sosyolojik açıdan-sistematik olmayan, bir sosyal felsefe sürecine imza atmışlardır. Felsefe, ahlaki değerler, ekonomi, din, hukuk, siyaset, eğitim gibi birçok sosyal bilimsel kategori düşünürlerin çalışma materyali olmuştur. 18. yy'da sosyolojinin daha doğrusu diğer sosyal bilimlerin dahi adları yoktur, sadece ekonomiye, siyasete, antropoloji vb. gibi alanlara odaklanan çalışma alanları oluşmaya ve ayrılmaya başlamıştır. Sosyoloji de bu koşullarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

İlk dönem sosyolojide klasik düşünürler “toplumun nasıl bir şey” olduğuna ilişkin bilgi üretme çabası içine girmişlerdir. Auguste Comte sosyolojiyi “sosyal fizik” olarak tanımlayarak, sosyolojiye döneminde nominal bir değer kazandırmıştır. Toplumların üçlü (teolojik-metafizik-pozitivist) bir tarihsel deneyimden geçerek mevcut halini aldığını öne sürmüş ve bu konuda doğa bilimlerinin yasalarının yöntemini sosyal olana uygulayarak günümüzde birçok düşünür tarafından eleştirilen

pozitivist sosyolojinin kuruculuğunu yapmıştır. Herbert Spencer biyolojik evrim ile toplumsal sistem arasında karşılaştırmalı çalışmalara odaklanmış ve biyo-evrimsel bakış açısını sosyoloji literatürüne yerleştirmiştir. Emile Durkheim ise klasik dönemin en önemli isimlerinden biri olarak “sosyolojik düşünmenin metotlarını” oluşturmuştur. Toplumsal olguların “şeyler” olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Toplumların organik ve mekanik olarak ayrışmasını ve bu ayrışmanın ortaya çıkardığı olguları vurgulamış; bu şekilde sosyolojik teorideki ilk sistemli metodolojik çalışmalara imzasını atmıştır. Karl Marx tanıklık ettiği endüstriyel (*vahşi*) kapitalizmin yükselişinin yaratmış olduğu gerilimi iliklerine kadar hissetmiş ve bu doğrultuda felsefe-ekonomi-sosyoloji ekseninde toplumsal gerçekliği çözümlenmeye çalışarak tarihsel ve sınıfsal analizlerde bulunmuştur. Özellikle ekonominin toplumsal sistemlerin oluşumunda başat karakterde olduğunu ve toplumsal yapıya alt-üst ayrımını dayatarak sosyal eşitsizliklere (proleterya/işçi-burjuva) neden olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Max Weber kendinden öncekilerin çalışmalarını göz önünde bulundurarak sosyolojinin metodolojik olarak seyrini değiştirecek çalışmalara yönelmiştir. Makro ölçekli toplumu açıklama biçimlerinin yerine Weber, anlama (*verstehen*) üzerine kurduğu, bireysel düşüncenin toplum gibi üst bir formu etkileyebileceği görüşünü öne sürmüştür. Weber, eleştirel bir bakış açısıyla indirgemeci görüşlerin aksine zihinsel anlamların gücüne inanarak, kapitalizmin neden Batı’da ortaya çıktığını Protestan ahlakı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Salt sosyolojik bir düşünceye odaklanmamış olsa dahi, bürokrasi kavramını işleme ve toplumsal tipleri sunmasıyla sosyolojik teoride yerini almıştır.

Sosyolojik teorinin oluşum süreci çok daha geriye götürülebilir. Klasik düşünürler ve görüşleri çoğaltılabilir. Bu konuda geniş çaplı bir literatür hali hazırda bulunmaktadır (Bottomore & Nisbet, 2010). “Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışma açısından sosyolojik teorinin bu kısmının yeterli olacağı düşünülmektedir.

Sosyolojik teorinin başlangıç koşullarından bilindiği üzere, düşünürler sürekli bir üst toplum angajmanı kurgulamışlardır. Yani insanların üstünde kendiliğinden var olan, nesnel bir toplumsal sistem mevcuttur. Nasıl ki aydınlanma düşüncesi dinin insanlar üzerindeki yetkisini kaybetmesine neden olduysa, ortaya çıkan yeni

toplumsal ilişki formları da o şekilde yeni toplum tasarımlarına yönelmeye başlamıştır. Ütopyalar bu noktada iyi birer örnek teşkil edebilirler. Mevcut olan baskıcı karakter olarak olumsuzlanmakta iken, buna karşılık yeni-dünya istendik ve sistematik bir form olarak kurgulanmıştır. Yeni-dünya tasarımlarına dikkatlice bakıldığında ilişkileri makinaya benzer bir şekilde organize eden yapıyla karşılaşılmaktadır. Modern dünyanın oluşumuna ilişkin tasarımların artmasını yükselen endüstriyel devrim izlemiştir. Sonuçta sosyal yaşam eskiden olmadığı kadar karmaşık ve imkânların arttığı bir dünya haline gelmiştir. Toplumsal gerçekliğin üst bir yapı olarak algılanması aslında bu dönemlerde karşılık bulmaktadır. Kırsal yaşantının ve geleneksel örüntülerin yaratmış olduğu *cosmos*⁵'un yerine daha organize, karmaşık, modern bir *cosmos* geçmiştir. Toplumsal değişimin radikal sonuçlar doğurduğu bir dönemde vazgeçilmeyen sayıtlardan birisi de toplumun bir gerçeklik olarak var olduğu düşüncesidir. Sosyolojide birçok klasik ve çağdaş düşünür toplumun *sui generis*⁶ bir gerçekliğe sahip olduğunu düşünerek toplumu açıklama çabası içinde olmuştur. Sonuç olarak sosyolojideki toplumsal sisteme vurgu yapan ve bu toplumsal sistemin bireylerin toplamından farklı bir gerçeklik olduğunu öne süren makro ölçekli teoriler ortaya çıkmıştır.

Sosyolojide makro ölçekli açıklama biçimlerinin başında işlevselcilik gelmektedir. İşlevselci teorinin önemli bir argümanı toplumda her birimin bir işlevi/görevi olduğudur ve toplumsal yapının sürekliliği için her birimin üzerine düşen işlevi/görevi yerine getirmesi aksi takdirde ortadan kalkması gerekmektedir. Bu şekilde toplumun birbirine kenetlenmiş birimlerden oluşan bir yapı olduğu düşünülürse, yapının gövdesini kurumların oluşturduğu görülebilmektedir. Peki, “toplumsal yapının temelini oluşturan kurum kavramı ne anlama gelmektedir, kurumlar nasıl oluşmaktadır, kurumların karakteristik özellikleri nelerdir” bu ve benzeri soruların yanıtlanması gerekmektedir.

---

⁵ İngilizce karşılığı “kainat, düzen, evren” olan *cosmos*'u (*kozmos*) anlatımı derinleştirmek için kullanıyorum. Salt geleneksel dünya demek fiziksel bir anlatımı ifade ederken, *cosmos* bağlı bulunan düşünsel örüntüler dışında tarihsel bir bilgi deneyimini de ifade etmektedir.

⁶ Kendine özgü, nevi şahsına münhasır

4.1. Kurum Kavramına İlişkin Genel Bir Açıklama

Kurum⁷, sosyal bilimlerde birçok disiplin tarafından kullanılan bir kavramdır. Şirketlerden bankalara, sigortacılardan evliliğe kadar farklı alanlarda kavramın kullanımını görmek mümkündür. Kurum kavramının geniş tanım aralığını dikkate alarak çalışma süresince kastedilenin “sosyolojik kurum” olduğunu belirtmek elzemdir. Sosyoloji disiplini her bilim dalının yapmış olduğu gibi konu skalasını genelden özele doğru genişletmiştir. İlk dönemlerinde topluma holistik bir formasyonla yaklaşan ve ekonomi, eğitim, din, hukuk, toplumsal cinsiyet, politika, yoksulluk, popüler kültür vb. gibi sosyal konuları birlikte ele alan disiplin, zamanla spesifik ayrışmalara doğru yönelmiş ve günümüzde uzmanlaşmış alt alanlara bölünmüştür. Başlıca temel olguların kendi içinde bir alt kategori olmasını gerektirecek koşulların doğması ile din sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, kültür sosyolojisi, endüstri sosyolojisi, kent sosyolojisi gibi çalışma alanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de konumuzun ana literatürünü oluşturan “kurumlar sosyolojisi”dir. Kurumlar sosyolojinin, sosyoloji içerisindeki tanımı ve konumu hakkında bahsetmeden önce kurum/toplumsal/sosyal kurum kavramın ne olduğuna ilişkin bilgilendirme gereklidir.

İngilizce karşılığı “institution” olan kurum⁸, Türkçe’de müessese, tesis, kuruluş, enstitü, birlik anlamına gelmektedir. Kelimenin etimolojik yapısı “kurmak” kökünden gelmekte ve bu şekilde kavramın bir inşa işleminin sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Canatan, 2012: 67). Türkkahraman’a (2006: 4) göre, “kurumlar, bir toplumun temel faaliyetlerini ve ihtiyaçlarını (inanç, üreme,

---

⁷ Çalışma sürecinde “kurum” ve “toplumsal kurum” kavramları sosyolojik olarak aynı anlamda değerlendirilmiştir. Toplumsal kurum daha özel bir kullanımı ifade ediyor gibi görünse de genel olarak kurum ile aynı doğrultudadır. Kurumlar sosyolojisi literatüründe de yazarlar kurum ve toplumsal kurum kavramlarını aynı metinlerde ve anlam bütünlüğü içinde ele almışlardır. O nedenle araştırmamızın bazı kısımlarında kurum, bazı kısımlarında ise toplumsal kurum kavramı kullanılmaktadır.

⁸ *Hukuk* Evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi köklü bir yapıyı içeren, genellikle devletle ilişkisi olan yapı veya birlik, müessese (Türk Dil Kurumu).

yetiştirme, paylaşma, düzen, öğrenme ve eğlenme gibi) karşılayan, tüm yapısal bileşenlerini içinde barındıran geniş bir kavramdır”.

Kurum, sosyolojik olarak tanımlı, belirgin, örgütlenmiş, yapılaşmış bir normlar sistemini ifade etmektedir. Fichter, (2002: 125) sosyolojik açıdan kurumun ne bir kişi, ne bir grup, ne de bir mekan olduğunu vurgulamış ve kurumun kültürün bir kısmı, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Aydın’a (2000: 13) göre kurum, “çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleridir. Akan’ a (2003: 96) göre kurum, temel toplumsal gereksinimlerin karşılandığı düzenlenmiş, standartlaşmış insan etkileşim örüntüsüdür; temel toplumsal gereksinimleri karşılamada kullanılan, değerleri dizileri, faaliyetler ve kaynaklardır. Kültür normlarının yerleşmiş, belli ve sürekli tatmin yollarıdır. İhtiyaçları karşılama biçimleri veya metotlarıdır. Kurum, sosyal kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, süreklilik kazanmış, eş güdümlenmiş, oldukça onaylanmış ve yaygın sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır (Fichter, 2002: 126). Kurumlar, görece süreklilik arz eden kurallar, spesifikleşmiş roller, gruplar, organizasyon, gelenek vb eylemlerden oluşan ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak oluşturulmuş yapılardır (Türkkahraman, 2006: 8). Sosyal kurumlar, sosyal normlar tarafından düzenli ve sürekli olarak yinelenen meşrulaştırılan ve sürdürülen sosyal pratiklerdir (Bilton, et al., 2009: 6).

Toplumsal kurum, toplumun sürekliliğini esas alan, toplumun değerlerinin korunması için oluşturulmuş yapılardır. Kurumlar bireylerin ortaklaşa paylaştıkları temel değerleri şekillendiren sosyal ilişkiler sistemleridirler (Akan, 2003: 96). Türkkahraman (2006: 9) toplumsal kurumların, bir toplumun görece sabit yapısal çerçeveleri olarak düşünülebileceğini belirtmiştir. Aynı doğrultuda Özkalp (2005: 15) de toplumsal kurumun, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğu olduğunu ifade etmiştir.

Kurumlar dar ve geniş anlamlarıyla da değerlendirilmektedirler. Bu şekilde kurumlar, toplumsal düzeni parçalara bölerek organize etmektedirler. İlköğretim, lise ve üniversite esasen birer kurumdurlar fakat bunlar dar bir anlam çerçevesinde

değerlendirilirler çünkü geniş anlamda eğitim kurumunun alt dallarıdır. Dar ve geniş anlamlarıyla kurumlar, eş güdümlü bir politika izleyerek toplumsal düzenin istikrarını sağlarlar. Aralarında meydana gelebilecek uyumsuzluklar ise düzenin bozulmasına yol açmaktadır.

4.2. Toplumsal Kurumların Özellikleri

Normatif bir sistem biçiminde konumlanan kurumlar, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasından dolayı oluşturulmuş, düzenli alanları ifade etmektedir. Her toplumda insanlar temel ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı sosyal organizasyon ağları kurmuşlardır. Her toplumsal/kültürel formun kendi yerel koşullarına özgü yaklaşımı, ögesi, normları varsa da genel anlamda toplumları etkileyen nesnel koşulları dikkate alarak kurumların geçerli bazı temel özelliklerinden bahsedebiliriz⁹.

- a. **Amaç ve İhtiyaç Odaklı Olma:** Kurumlar belli bir amaca odaklanmış yapılardır. Dolayısıyla temel amaçları toplumun gereksinim sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İhtiyaçların karşılanmasında aracı bir rol oynarlar.
- b. **Sürekliliği Olma:** İhtiyaçların karşılanması ile toplum içindeki davranışlar belirli bir şekil ve düzene sahip olur. Bu düzenlilik halinin tekrarlanması ise kurumlara formel bir süreklilik niteliği kazandırmaktadır.
- c. **Değişime Karşı Direnç Olma:** Kurumlar süreklilik kazanan yapılar olduğu için, bireyler açısından tanımlı bilgi şemalarını ifade

---

⁹ Kurumların başlıca özelliklerinin maddelerinde kurumlar sosyolojisine katkıda bulunmuş yazarların çalışmalarından yararlanılmıştır: Akyüz, 2008: 30; Aydın, 2000: 14, Fichter, 2002: 125-126; Türkkahraman, 2006: 14; İçli, 2003: 77; Güçlü, 2012: 10.

Bu şekilde referans gösterilmesinin nedeni yazarların benzer dil kullanımlarından dolayı tercih edilmiştir. Burada yazarların kendi aralarında yapmış olduğu bilgi alışverişi, sistemli bir çaba ile sunulmaya çalışılmıştır.

etmektedirler. Bu nedenle her türlü değişime karşı, temel yapısının ve istikrarın bozulmaması için direnç (doğal ve evrensel) gösterirler. Kurumların değişime uğraması istendik bir sonuç olmasa da değişen koşulların etkisiyle toplumsal kurumlar tedrici de olsa bir değişim sürecine girmek zorunda kalabilmektedirler.

d. Yapılanmış-Örgütlenmiş-Eşgüdümlemiş-İlişkili Olma: Toplumsal kurumlar kendine ait alt birimlerle yapılanmış, örgütlenmiş ve eşgüdümlemişlerdir. Kendisini oluşturan öğeler arasında uyumun yanında öğelerin birbirini desteklemesini sağlar. Toplumsal kurumların her biri temel bir ihtiyaca odaklanmasına ve tekil bir işlevi üstlenmesine rağmen, kurumlar birbirleriyle işbirliği içerisinde hareket etmekte ve birbirlerini karşılıklı (yoğun ilişkiler) olarak etkilemektedirler.

e. Değer-yüklü Olma: Kurumlar kültürel kodlarını taşımalarından dolayı zorunlu olarak değer yüklüdürler. Toplumsal yapının devamlılığını sağlayacak normatif kurallar dizini oluşturmuşlardır. Süreklilik kazanan davranış örüntüleri ile birlikte bu kurallar dizininin bazıları zamanla hukuksal bir nitelik kazanmışken, bazıları ise toplumsal baskı anlamında gayri resmi (sosyal baskı, dışlama vb.) nitelikte varlığını ilişkilerde sürdürmektedir.

Kurumların başlıca özelliklerini toparlayacak olursak (bkz. Şekil 1); kurumlar meşru ya da beklenen ilişkiler sunarlar. Organize olmuş düşünce, inanç, davranış sistemidirler. Formel sürekliliğe sahiptirler(uzun süredir vardırılar). Toplumsal kurallar sistemidirler. Kültür ve toplumun görece sabit yapısal çerçeveleridirler. Toplumda nasıl davranılması gerektiğini yansıtırılar. Hazır bilgi stoklarıdırılar ve anlam haritalarıdırılar. Davranışları kontrol altına alırlar. Kurumlar katı bir yapıdadırlar ve değişmeye kapalıdırılar. Organizmaya benzerler. Birbiriyle ilişkilidirler. Kurumlar insanların yaşam tarzlarının örgütlenmiş bir parçasıdırılar. Kurumlar temel davranış tarzlarıdırılar. Kurumlar toplumun sistemli beklentilerini içerirler.

4.3. Kurumların Yapısı ve İşlevleri

Yapı ve işlev sosyolojide açıklayıcı kavramlar olmaktan öte, daha geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Her iki kavram da literatürde birlikte ele alınmış, birçok teorik yaklaşımın (işlevselcilik, yapısalcılık, yapısal-işlevselcilik vb.) temelini oluşturmuşlardır. Kurumların toplumsal olarak nasıl bir role sahip olduğunun anlaşılması için, onları oluşturan yapının nasıl bir gövdeden oluştuğunun ve hangi işlevleri karşıladığının bilinmesi gerekmektedir. Akyüz'e (2008: 40) göre "kurumun yapısı ile o kurumun rollerinin taşıyıcısı olan statü sahiplerine emredilen davranış biçimi, sistemi ya da düzeni kastedilmektedir". Açıklamasını aile üzerinden sürdüren Akyüz (2008: 40), evlilik ve aile kurumunun işlevlerinin toplumun biyolojik devamlılığının sağlanması olduğunu, fakat bunun nasıl bir aile yapılaşmasıyla gerçekleştirileceğinin (geniş aile, çekirdek aile, vb.) ise o toplumun tarihsel, kültürel ve dinsel kurallarının oluşturduğu davranış modeline bağlı olduğunu belirtmiştir.

İhtiyaçlara karşılık doğan kurumların oluşumu ve devamlılığın sağlanmasında en önemli görev "kişiler kadrosu"na düşmektedir. Her kurumun oluşumuna katkı yapan ve ona istikrarlı bir süreklilik sağlayan gerçek insanlara ihtiyaç vardır. Toplumsal kurumların yapısını oluşturan bir diğer önemli konu ise roller ve statülerdir. Kurumlar toplumsal iş bölümünün en iyi örneklerini yansıtırken, bireylerin rol dağılımını esas almaktadır. Bireylerin üstlendiği rolleri ise statü yani konumları belirlemektedir. Toplumsal sistemin oluşmasında kurumlar açısından rol dağılımı ve statü konumu son derece önemlidirler. Kurum tarihsel anlamda oluşumunu tamamladığında ise, artık insani bir yapıdan değil de kuralların, davranış setlerinin oluşturduğu bir yapıyla karşılaşmaktadır.

Kurum, grup ve örgütten farklı bir yapıya ve işleyişe sahiptir. Grup (sosyal grup), belli bir amaç etrafında toplanmış, üyelerinin karşılıklı ilişkileri sonucu ortaya çıkmış, çok işlevli, somut-soyut bir sosyal olgudur. Somut varlığa -insana- sahiptir. Örgüt, bir grubun belli bir kategoriyle ilgili rollerinin, yönetmelik, tesis, teknik vb. gibi maddi bir dayanağa bağlı olarak düzenlenmesidir. Tek işlevlidir. Kurum, bir sosyal grup içinde belli temel işlevleri karşılayan süreklilik kazanmış, ilişki

sistemleri, davranış örüntüleridir. Yani içeriğini insanlar değil, davranış sistemi oluşturur (Aydın, 2000: 14-15).

Şekil 1. Kurum Kavramı ve Özellikleri

Kaynak: Kurumlar sosyolojisini içeren temel çalışmalardan derlenmiştir.

Kültürel bir özellik taşıyan kurumlar içerik olarak, grubun aksine insanlar ile değil, ama insanların geliştirdiği davranış kuralları veya sistemleri tarafından oluşturulmaktadır. Kurumların olduğu her yerde kurumsal faaliyeti yerine getirecek olan birliklerin olması gerekmektedir. Ayrıca kurumun sosyal gruptan farkını anlamak açısından “oyun kuralları/oyuncu” metaforu açıklayıcı niteliktedir (Türkkahraman, 2006: 20);

Bir uygulama şekli ve birbirleriyle ilişkili normlar seti olan kurumlar, gerçek hayatta kurumsal normları takip eden insanlardan pek fazla ayırt edilemezler. Nihayetinde sosyal realite, hem kurumlarla hem de insan gruplarıyla ilişkilidir. Kavramsal açıdan sosyal kurumlar ile sosyal gruplar farklı öğelerdir. Tıpkı, oyunun kuralları ile oyuncuların birbirinden farklı olduğu gibi, Oyun kurallarının amacı, oyunun nasıl oynanacağını belirlemektir. Bu bağlamda futbolun kuralları kurumsal özellik taşır ve oyuncudan ayrışır. Bir futbol takımının amacı ise, oyunun kuralları çerçevesinde oyunu kazanmaktır. (Türkkahraman, 2006; 19)

Çizelge 1’de görüldüğü üzere kurumların yapısını oluşturan birçok değişken bulunmaktadır. Öncelikle kurum bir amaca sahip olmalıdır ki bu da işlevsel bir nitelik kazandırmaktadır. Kurumlar, üyelerinden bağımsız düşünülemezler. Her kurumun üyelere/personele/kişilere ve bunların rol dağılımına ihtiyacı vardır. Her toplumsal kurum sembolleri kullanarak kendi anlam dünyasını şekillendirir. Kurumlar maddi manevi materyalleri kullanarak var oluş temeline fiziksel bir dünya atfeder. Kurumlar yazılı veya sözlü belgeleri kullanarak devamlılığını güçlendirir. Kurumlarda yer alan ve yeni gelen üyeler için, kuruma uyumun sağlanmasını kolaylaştırmak için törenler uygulanmaktadır. Toplumsal kurumlar istikrarı gözetmek için belli davranış tarzlarını ve kurallarını yapılaştırırlar.

Her toplumsal örgütlenme biçiminde, farklı kurumlar farklı ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadırlar. Toplumların tarihsel deneyiminde her dönem bir kurum öne çıkmaktadır. Toplumun değerlerini yücelten ve diğer kurumlar üzerinde belirleyiciliği olan, “başat” kurumlardır. Başat kurum, toplumun mevcut gerçekliğinin hangi değerler üzerinden işleyeceğini ifade eden bir kavramsallaştırma. Orta Çağ Avrupa’sında başat kurum “din” idi ve bu nedenle toplumsal sistemin tüm alanlarında din belirleyici, baskın bir yapıyı ifade etmekteydi. Sosyal hayat din kurumu ekseninde ve “dinsel pratikler” ile örülmekteydi. Kapsayıcı bir kurum olarak din diğer tüm kurumların biçimlenmesini ve işleyişini belirlemekteydi. Her toplumun belirli tarihsel dönemlerinde ve koşullarında farklı kurumların başat rol aldığı görülmektedir. Roma’da siyaset başat bir nitelik kazanmışken, Çin’de ekonomi baskın bir kurumsal yapı olabilmıştır.

Çizelge 1.Toplumsal Kurumların Yapılarının İncelenmesi

Kurumlar						
	Aile	Siyaset/Devlet	Din	Ekonomi	Eğitim	Hukuk
Kurumun İşlevi	Cinselliğin Tatmini, Toplumun Yenilenmesi, Çocuk Yetiştirme, Sosyalleştirme, Psikolojik Tatmin, Statü Tayini	Devletin İşleyişi, Yönetimin Düzenlenmesi, İç Ve Dış Güvenliğin Sağlanması, Yasa, Kural Ve Ölçülerin Uygulanması	İnanma İhtiyacının Giderilmesi, İç Huzurun Sağlanması, Sosyal Dayanışma, Ahlaki Olgunlaşma	Maddi İhtiyaçların Giderilmesi, Üretim Tüketim, Mübadele	Kültür Aktarması, Sosyalleştirme, Sosyal Hareketlilik Kişileri, Toplumun Da Temel Değerlerini Ve Uygulamalarına Hazırlama	Hak Ve Adalet Duygusunu Uygulamaya Geçirilişi
Kurumun Sembölü	Nişan, Düğün Elbisesi, Nikah Yüzüğü, Aile Adı, Aile Mücevherleri	Bayrak, Mühür, Arma, Milli Marş	Kur'an, İncil, Tevrat, Tasavvuf, Buda, Hilal, Haç, İkon, Put, İlahi	Amblem, Marka, Patent, Ticaret Belgesi	Diploma, Belge, Kitaplar, Bayrak, Okul Renkleri, Arması, Üniforması, Rozeti	Suç Ve Ceza, Adalet
Fiziksel Özellikler / Eşyalar	Ev Eşyası, Şahsi Mallar	Kamu Binaları, Yolları, Vb.	Mabetler, Cami, Tekke, Kilise, Havra İbadet Eşyası	Dükkan, Fabrika, Gemi, Makineler, Para	Kütüphane, Okul Binası, Fakülte, Sınıflar, Laboratuvar, Stadyum	Mahkeme, Hapishaneler, İslah Evleri
Belgeler	Evlenme Belgesi	Bayrak, Anayasa, Antlaşmalar, Anayasa, Beyannameler, Kanunlar	Kutsal Kitaplar, İçtihatlar	Mukaveleler, İmtiyazlar, Lisanslar, Kontratlar, Sigortalama Poliçesi	Tahsil Belgeleri, Diplomalar, Sertifikalar, Not Karneleri	Anayasa, Mahkeme Kararları
Tören	Evlenme Töreni, Doğum Ve Ölüm, Birlikte Yemek, Dua, Aile Toplantısı, Cezalar	Resmi Geçit, Seçim, Görev Yemini	İbadet, Ayin	Kontrol Saati, İşe Gitme, İşten Çıkma, Direktör Toplantısı, Grev, Boykot	İmtihan, Disiplin Cezaları, Oyun, Diploma Töreni, Fakülte Toplantısı	Yargılama,
Üyeler / Roller	Anne, Baba, Çocuk, Büyükanne Ve Büyükbaba, Amcalar, Teyzeler	Yönetici-Yönetilen, Devlet Başkanı, Krallar, Şefler, Yargıçlar, Polisler, Valiler, Memurlar	Din Adamı, Cemaat, Dindar, Ümmet, İmam, Papazlar, Ruhban Sınıfı, Hahamlar, Şamanlar	Patronlar, İşçiler, Tüketici, Hakem Kurulları	Dekan, Müdür, Öğretmenler, Memurlar	Yargıç, Savcı, Avukat, Mağdur Ve Suçlu
Başlıca Davranış Tarzları	İtaat, Bağlılık, Sevgi, Saygı, Geçimsizlik	Vatanseverlik, Bağlılık, Himaye Arzusu	Saygı, İbadet, Bağlılık, Allah Korkusu	Ölüm Korkusu, İşbirliği, Anlaşmazlık, Rekabet, Kar, Güvenlik, Tasarruf	Merak, Sadakat, Başarı İçin Mücadele	Suçlu/Masum Bulma

Kaynaklar: Meray'dan (1982: 146-147) aktaran Güçlü, 2012: 15; Nirun (1977: 72) ve Tezcan'dan (1995: 112) aktaran, İçli, 2005: 85; Akyüz, 2008: 39.

Toplumsal kurumların yapısı ve işlevleri arasında yapılaşma anlamında bir uyum söz konusudur. Toplumun genelleştirilmiş davranış kalıplarını içeren kurumların yapısının anlaşılması, onların toplumsal sistem içinde üstlendikleri işlevlerle doğru orantılıdır. Kurumlar sosyolojisi literatüründe kurumların işlevlerinin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ayrı kategoride ele alındığı görülmektedir¹⁰.

Olumlu İşlevler

1. Kurumlar, kurumsallaşmış bir sosyalizasyon sürecinin sonucunda “hazır bilgi stokları” olarak kullanılırlar. Bireyler topluma katılmadan önce, yapı içerisinde nasıl davranılacağını ve neyin gerekli olduğuna dair yaşamsal pratikleri hazır bulmaktadırlar. Kurumlar, bu haliyle sosyal davranış kolaylaştırılmasını, basitleştirilmesini ve bireyin zamandan tasarruf etmesini sağlarlar. Kurumlar, bireylere işleyişe dair bir bilgi gövdesi (anlam haritaları) ve ilişkiler seti sunarlar.
2. Kurumlar bireylere toplum içinde hazır roller (planlanmış-düzenlenmiş) sunarlar. Bireyler, bu şekilde hangi sosyal mekânda ve konumda nasıl davranılması gerektiğine ilişkin bir rol bilgisine sahip olurlar. Rolün kurumsallaşması ile bireyler hukukçu, basketbolcu, eş, baba gibi çeşitli rollerde davranışlarını uyumlu hale getirirler.
3. Kurumlar toplumsallaştırma işlevine sahiptirler. Bir ailede doğan ve yetiştirilen çocuklara salt aile ile sınırlı kalmaksızın eğitim kurumu ile birlikte toplumsal bakımdan istendik davranışlarda bulunabilecekleri modeller sunarlar.
4. Kurumlar, birer sosyal ajan olarak toplumun kontrol mekanizması işlevini görürler. Bireylerin sosyal yapı içerisinde ve ilişkilerinde neyin yapılabildiği ve neyin yapılmaması gerektiğinin farkında olarak (güvende hissetme), normatif

---

¹⁰ Kurumların işlevleri konusunda kurumlar sosyolojisi literatüründe yararlanılan kaynaklar; Akyüz, 2008: 28-31; Aydın, 2000: 16-17; Güçlü, 2012: 8-9; Fichter, 2002: 127-129; İçli, 2003: s.78-79; Türkkahraman, 2006: 21-22.

kurallar dizisi çerçevesinde “sapkın” davranışlardan ve hareketlerden kaçınırlar. Bireylerin, kültürün ve istikrarın sürekliliği (genelleştirilmiş ve onaylanmış davranışlar bütünü) için, kurumsal yapının kurallarıyla uyumlu ve eşgüdümlü hareket etmesi sağlanmaktadır.

5. Kurumların önemli bir işlevi de her bir kurumun toplumun temel bir ihtiyacının karşılanması noktasında uzmanlaşmış olmasıdır. Kurumlar bu şekilde duruma göre birbirlerini gözetleyerek, kontrol etmektedirler. Karşılıklı kontrol ile işbirliği ve eşgüdümlü bir yol izlenmekte, sonuçta gerek kurumun gerekse kurumsal yapıda rol alan bireylerin zaman içinde gelişimi sağlanmaktadır.

Kısacası, toplumsal kurumların en önemli işlevlerinin kökeninde toplumun temel ihtiyaçlarının ve sistemli beklentilerinin karşılanması ile bireylerin kurumun yapısından ne anlaması gerektiğine dair bir normlar dizisi bulunmaktadır.

Olumsuz İşlevler

Toplumsal kurumların olumlu işlevlerinin yanı sıra birey ve yapı üzerinde önemli ölçüde olumsuz işlevleri de bulunmaktadır.

1. Kurumlar bireylere idealize edilmiş bir düşünce sistemi ile davranışlar seti sunarlar. Üyelerinin, betimlediği biçimlerde yapılanmasını dayatırlar. Bu süreç kurumlara bağımlı olan üyelerin, istekleri dışında rollere bürünmesini sağlayacak hareketlerde bulunmalarına neden olacaktır. Sonuçta, kurumun toplumsal yapı için kurmuş olduğu istikrar politikasına uyum gösteren ancak içsel anlamda içinde bulunduğu toplumsallığa yabancılaşan bireyler ortaya çıkmaktadır. Bireyler ile kurumların öngördüğü davranışların çatışması yabancılaşmanı önemli bir nedenidir.
2. Toplumsal kurumların oluşturduğu gerçeklik ve pratikleri, bireylerin “özgürlüğünü” kısıtlayabilmektedir. Bu noktada kurumların aşırı tutucu yaklaşımı ve yapısal fetişist tavırları, üyeleriyle arasında bir gerilime neden olmakla birlikte, kuruma karşı sosyal muhalif hareketlerin ortaya çıkarmaktadır.

3. Bireysel amaçları dikkate almayan kurumlar, üyelerinin yaratıcı düşünmesini manipüle ederek, sapma davranışına yol açabilmektedirler. Sorumluluk düzeyinin bireyin potansiyelini aşan bir şekilde kullanımı da kurumların olumsuz işlevleri arasındadır.
4. Kurumların olumsuz işlevlerinin en önemlisi değişim ile ilgilidir. Toplumsal kurumlar katı bir istikrar politikası izleyerek, çağın gerisinde kalan uygulamaları üyelerine dayatarak, sosyal gelişimin önünü kapayabilmektedir. Kurumlar değişime karşı her zaman direnç göstermektedirler. Değişimin kurumun yapısını bozacağı ve onu ortadan kaldıracığı düşüncesi hâkimdir. Ancak bu ilke günümüzde yani bilişim çağında pek de mümkün görünmemektedir. Fiziksel ve kültürel çevresinde çok sayıda uyarıcıya maruz kalan bireyler ve üyesi oldukları kurumlar arasında gerilim olması olasılığı geçmişten çok daha yüksektir.

Kurumların katı karakteristik yapısı, onlara olumsuz işlev yüklenmesine neden olmaktadır. Özellikle değişim konusunda gösterilen direnç ve bireylere uygulanan baskıcı tutumlardan dolayı eleştirilere maruz kalmaktadırlar.

Kurumların işlevleri koşullara göre farklılık da gösterebilmektedir. Kurumların öngörülen, tanımlı, açık işlevinin yanında belirgin olmayan gizil işlevleri de bulunmaktadır. Eğitim kurumunun sosyalizasyon işlevinin dışında, bireylere prestij kazandıran bir boyutunun olması bu duruma örnek gösterilebilir.

4.4. Kurumların Oluşumu ve Sınıflandırılması

Kurumlar insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması sonucunda ortaya çıkmış “yapay” oluşumlardır. Temel ihtiyaçlar üzerinden organize edilen kurumlar yapısal olarak nasıl oluşturulmuşlardır, nasıl bir inşa süreci izlenmiştir?

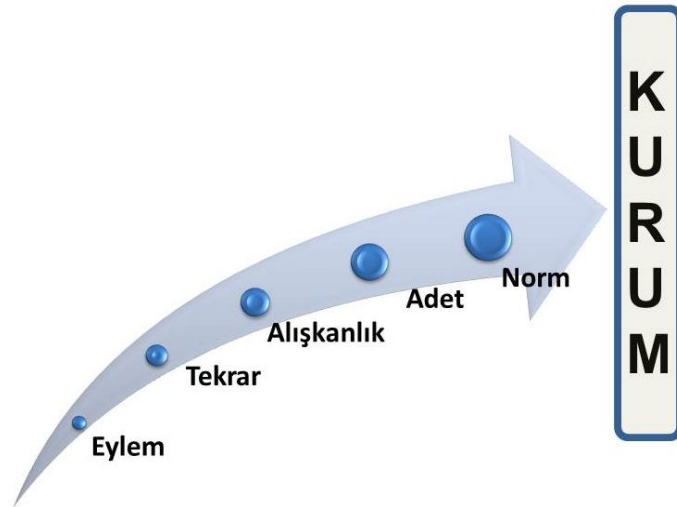
İssız bir adada yalnız kalan kişinin bile davranışlarını bir kalıba koyduğu ve gündelik hayatında rutinleştirdiği göze alınırsa, kurumların oluşumunun anlaşılması kolaylaşacaktır. Kurumların oluşumu kurumsallaşmış eylemler ve davranışlarla

mümkündür. Kurumsallaşma ise, bireylerin davranışlarının sistemli ve dengeli bir yönetiminin sonucunda ortaya çıkan eylemler bütünü olmakla birlikte, “neyin, nasıl yapılacağına bilgisinin” öğrenildiği ve dolayısıyla stok bilgiye dönüştüğü bir süreçtir. Kurumsallaşmış davranış, üyelerine tanımlı bir eylem ve düşünme alanı sunmakta, bu şekilde sürprizlere yer vermeyen ilişkiler ağının oluşmasını sağlamaktadır¹¹. Kurumsallaşmış davranışlar öbeğinin uzun vadeli kullanımı, toplumsal kurumları meydana getiren temel dinamiktir. Konunun anlaşılması için Aydın’ın (2000: 25) düşüncelerine başvurulabilir;

Kurumlar şöyle doğar; insanlar önce ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir eylemde bulunurlar, eylemler tekrarlanır. Tekrarlanan eylemler alışkanlığa dönüşür. Alışkanlıklar zamanla adet (gelenek) halini alır. Adetler kurallaştırılır (norm), nihayet normlar kurumsallaşır (bkz. Şekil 2).

Eylem – Tekrar – Alışkanlık – Adet – Kural – Norm – Kurum

Şüphesiz bu formül, en azından kurumların bir kısmının nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır, ama bütünü değil.

Şekil 2. Kurumların Ortaya Çıkış Süreci

¹¹ Kurumsallaşma çalışmamızın ana konusudur. Bu kısımda kısaca değinilmekle kalınacak, metnin ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Kurumların oluşumuna ilişkin görüşler hemen hemen aynı çizgide yer almaktadır. Kurumun sosyolojik açıdan ele alınışı da bunu gerektirmektedir. Basit, temel, insani ihtiyacın karşılanması sonucunda güdülenen kurumsallaşma süreci kurumların oluşmasını ve devamlılık sağlamasını sağlamaktadır. Toplumsal kurumlar, her toplumda farklı durumların yarattığı nesnel koşullar sonucu oluşmaktadır. Kurumların oluşum süreçleri, onların farklı şekillerde sınıflandırılmasına yol açmaktadır.

Görece daha zayıf sınıflama çeşitlerinden başlayarak daha güçlü sınıflamalara doğru açıklamaya çalışmak gerekmektedir. J. Hertzler¹² konularına göre kurumları sınıflandırmıştır; 1) Ekonomik ve endüstriyel, 2) Evlilik ve aile, 3) Siyasal, 4) Dinsel, 5) Ahlaksal (töresel), 6) Eğitsel ve bilimsel, 7) İletişimsel 8) Estetik ve ifadesel (sanat), 9) Sağlık ve dinlenme ile ilgili kurumlar. Özkalp de (2005: 15-16) aynı doğrultuda kurumları “aile, siyasal kurumlar, din kurumu, ekonomi kurumu ve eğitim” olmak üzere sınıflandırmaktadır. Başka bir toplumsal sınıflama türü de önceliklerine göredir; Alt yapı kurumları ve üst yapı kurumları olmak üzere (Karl Marx). Alt yapı kurumları üretim ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde toplumun maddi temellerini oluşturmaktadır. Üst yapı kurumları ise; toplumsal ilişkiler ve ortaya çıkan anlamlar, değerler, kurallar çerçevesindeki sanat, hukuk vb. kurumlardır (Güçlü, 2012: 18 & İçli, 2008: 82).

İçli'ye (2003: 82) göre toplumsal kurumlar konusunda bir başka sınıflama Sumner'ın oluşum süreçlerine göre yaptığı sınıflamadır; 1) Yavaş yavaş oluşan kurumlar (örneğin, devlet) 2) Daha hızlı oluşan kurumlar (örneğin, banka gibi) - akılcı bir amacı karşılamak için meydana gelen kurumlar bu gruba dâhildirler-.

Ayrıca Özkalp'e (2005: 20-21) göre M. Duverger de benzer bir sınıflama kullanmıştır; “Kendiliğinden oluşan” ve “bilinçli bir biçimde kurulmuş olan kurumlar”. Kendiliğinden oluşan kurum (de facto) olarak ortaya çıkıyor. Bilinçli

---

¹² J. Hertzler konusunda kurumlar sosyolojisi literatürüne ait kaynaklarda sınıflandırması verilmiş fakat bu sınıflandırmanın hangi çalışmasından referans edildiği açıklanmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda sadece sınıflandırmasına yer verilmiştir, kaynak belirtilmemiştir.

biçimde gelişen kurumlar, bir değerler sistemine atıfta bulunurlar; belirli kuralları, yasakları vardır.

Akyüz (2008: 33) ve Aydın'a (Sayın'dan [1988: 145-146] aktaran; 2000: 19) göre kurumlar bir açıdan dört ana gruba ayrılabilirler; coğrafi (mekânsal), tarihsel (belli zaman ve çağlara göre sınıflama), işlevsel ve toplum içinde verilen önem bakımından olmak üzere. Güçlü (2012: 19) bu şekilde sosyoloğun zihninde dört temel sorunun oluşabileceğini belirtmiştir;

1. Her birinin coğrafyasal alanı nedir?
2. Bugünkü biçimi altında ne zamandan beri vardır?
3. Toplumsal yaşamın hangi işlevine yanıt verir?
4. Toplumsal yaşam içinde ona verilen önem nedir?

- **Coğrafya Alanına Göre Sınıflama:** Daha çok antropologların kullandığı bu sınıflamaya göre, kurumlar mekân yakınlıklarına dayanmaktadır. Yani fiziki-nesnel şartlar kurumları birbirine yaklaştırır (Aydın, 2000: 19). Coğrafyasal bir sınıflamayı gerçekleştirmek için, aynı kurumsal normların bulunduğu farklı noktaları bir harita üzerine yerleştirmek yeterlidir (Güçlü, 2012: 19).
- **Tarihsel Sınıflama:** Tarihi çıkış noktası yapan, belli zaman aralıklarında var olmuş kurumlar, benzer çizgiler taşımaktadır (Aydın, 2000: 20). Karşılaştırmalı bir incelemede, görünüşte birbirleriyle ilişkisi olmayan çeşitli kurumlarda aynı zamanda dönüşümlerin ortaya çıktığını saptamak çok önemli olabilir (Güçlü, 2012: 19).
- **Toplum İçinde Verilen Öneme Göre Sınıflama:** Aydın, kurumların bazı düşünürlere göre davranış örüntülerinin; a. Toplumda tekrarlanma, b. Atfedilmiş toplumsal değerler, c. Toplumsal zorlama dereceleri göz önünde bulundurularak önem derecelerine uygun sınıflandırıldığını ifade etmiştir (2000: 20).
- **İşlevsel Sınıflama:** Toplumsal kurumların sınıflamasında en sağlıklı yöntemdir. Buna göre kurumlar “temel” ve “yardımcı” olmak üzere iki başlıkta sınıflandırılmaktadırlar.

Fichter (2002: 130), işlevsel sınıflamadaki ayrımın üç özellik üzerinde durularak yapıldığını belirtmiştir; evrensellik, zorunluluk ve önemlilik. *Evrensellik özelliği*; kurumları oluşturan roller, ilişkiler ve davranış örüntülerinin arkaik (ilkel) veya gelişmiş tüm toplumlarda yaygın olarak varlığına işaret eder. *Zorunluluk özelliği*; bir kurumun yaptığı fonksiyonu diğer bir kurumun karşılayamaması ve karşılanmaması halini ifade eder. *Önemlilik özelliği* ise; toplum genelinde yaygın olarak bir kuruma verilen ya da atfedilen değerdir (Türkkahraman, 2006: 17). Temel kurumlar ise aile, eğitim, din, siyaset, ekonomi ve boş zamanları değerlendirmedir.

Temel kurumların işlemesine katkı sağlayan daha küçük ölçekli olanlar da “yardımcı kurumlar”dır. Bunlara ikincil nitelikli “uydu” kurumlar da denilmektedir (İçli, 2003: 82). Temel kurumları niteleyen evrensellik, zorunluluk ve önemlilik özelliklerini taşımayan yardımcı kurumlar temel kurumların altında sınıflandırılmaktadırlar. Yardımcı kurumlarla gündelik hayatın küçük ölçekli çeşitli görünümünde karşılaşılabilmektedir. İçli’nin (2003: 82) açıklamasına göre;

Aile kurumunu destekleyen nişanlılık, hısımlık, miras vb. uydu kurumlarıdır. Eğitim kurumunu destekleyen akademik unvan ve diplomalar, teftiş, rehberlik, burs ve krediler uydu kurumlarıdır. Siyaset kurumunu destekleyen kurumlardan bazıları; seçim sistemleri, bürokrasi, güvenlik güçleri, infaz kurumlarıdır.

Yardımcı kurumlara ilişkin açıklamaların ardından temel kurumların da incelenmesi gerekmektedir. Kurumlar sosyolojisi literatüründe çoğu yazarın hem fikir olduğu temel kurumlar, doğal olarak toplumların temel gereksinimleri¹³ doğrultusunda oluşturulmuşlardır; aile kurumu, eğitim kurumu, ekonomi kurumu, siyaset kurumu, din kurumu ve boş zamanları değerlendirme kurumu.

4.4.1. Aile Kurumu

Sosyolojide kurum denilince öncelikle aile akla gelmektedir. Bunun nedeni ailenin toplum oluşmasında temel bir yapı taşı görevi görmesidir. Aile kurumu,

---

¹³ Günümüzde “sağlık” ve “spor”u da temel toplumsal kurumlar olarak gören çalışmalar bulunmaktadır (Güçlü, 2012). Ayrıca bu kısımda temel kurumlar konusunda genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Her kurum farklı yaklaşımlarla farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bütün görüşlere yer vermek yerine kurumlar sosyolojisi literatüründe geçerli olan görüşler sunulmuştur.

cinsel ilişkileri ve çocukların doğumunu düzenleyen (Fichter, 2002: 131-132) ve genelde iki cins arasındaki ilişkileri, neslin devamını sürdüren, standartlaştıran bir sistemdir (Aydın, 2000: 21-22). Aile, günümüzde değişim sürecinin etkilerinin en açık şekilde görülebildiği kurumsal yapılardandır. Erkek-kadın arasındaki ilişkinin bir ürünü olarak ortaya çıkan aile, farklı kültürlerde farklı oluşum biçimlerine sahip olsa da yaygın oluşturulma biçimi monogamidir. Aile kurumun nişanlılık, evlilik, çocuk bakımı, yasal ilişkiler ve bunlara benzeyen alt kurumları bulunmaktadır.

Aile olgusunun kurumsal bir nitelik kazanmasında, kuruma dâhil olan kişilerin aldığı roller etkili olmaktadır. *Input-output*¹⁴ durumu söz konusudur. Yani aileye dâhil olan bireyler, artık kurumun onlara sunduğu rollere uymak zorundadırlar. Öncelikle erkek-kadın, karı-kocaya dönüşmekte; bu sürece çocukların dâhil olmasıyla da anne-baba rolleri artık aile kurumunu oluşturmaktadır. Doğum aile içerisinde önemli yardımcı kurumlardan birisidir. Çünkü aile kurumu, neslin devamını sağlamaya yöneliktir (İçli, 2003: 81-82).

Ailenin tanımını yapmak farklı algılama ve sınıflama biçimlerinden dolayı zor olsa da, kapsamlı bir açıklama yapılabilir; “Aile, biyolojik ilişki sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıkardığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal, vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir” (Sayın’dan [1990; 2] aktaran Aydın, 2000: 36).

4.4.2. Eğitim Kurumu

İnsanın temel ihtiyaçlarının ötesinde onun doğasını oluşturan en önemli temellerden biri, öğrenen ve eğitilen bir varlık (*Educandumanimale*) oluşudur (Akyüz, 2008: 36). İnsanın öğrenebilen ve eğitilebilen bir varlık olması süreci, eğitim kurumunu oluşturmuştur. Eğitim, kurumsallaşmanın teknik bilgi aktarım

---

¹⁴ *Girdi-Çıktı*: Bir sisteme giriş yapan olgunun, o sistemin yapısına entegre bir olgu haline gelmesi.

sürecini içeren, her toplumda farklı şekillerde oluşturulmuş ve resmi-gayri resmi öğrenme/öğretme yollarının toplamını ifade eden bir kurumdur.

Fichter'a (2002: 131-132) göre eğitim kurumu, gayri resmi olarak evde ve genel kültürel çevrede, resmi olarak toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir.

Yeni kuşakların kendi toplumlarında yaşama hazırlanması, toplumun bilgi ve deneyimlerinden yararlandırılması, bilim ve tekniğin verilerini izleyerek toplum ve kültürünün gelişmesine yardımcı olması işlevleri eğitim kurumu tarafından yerine getirilir (İçli, 2003: 81-82). Formel eğitim sistemlerinin yanı sıra okul dışında geçen, bilgi beceri ve deneyimlerin bireylere aktarılmasını amaçlayan etkinlikleri, programları içeren tüm öğretim ve öğrenim süreçleri eğitim kurumu içerisinde yer alır.

Temel ihtiyaçlar skalasında aileden sonra sosyalizasyon sürecini yöneten kurum olarak eğitim, bireylerin pedagojik gelişimlerine katkı sağlayarak, onlara sosyal (tanımlı) dünyaya uyum sağlayacak gerekli terminolojik donanımı sağlamaktadır.

4.4.3. Ekonomi Kurumu

İnsanın ontolojik devamlılığını sürdürebilmesi için gereken yegâne unsur fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Yeme, içme, giyinme, sıcaktan ve soğuktan korunma, belli bir mekâna bağlanma ve daha genel bir anlatımla doğaya egemen olma ve onu kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirerek kullanılabilir duruma getirme diğer kurumların yanında ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilerin kurumlaşmasına neden olmuştur (Akyüz, 2008: 33).

Üretimin öğrenilmesi ile elinde olanı takas yolu ile değiştiren insanoğlu, ihtiyaçlarının artması ile farklı alış-veriş biçimleri geliştirmiş, bağlı olgu sosyal motiflere uygun ekonomik ilişkiler kurmuştur. Buradaki ekonomik ilişkiler maddi türden ihtiyaçların üretim, dağıtım, tüketim ve özellikle değerlendirilmesini ihtiva

etmektedir. Ekonomi Kurumu, yiyecek, giyecek, barınak gibi gereksinimlerin karşılanması için geliştirilmiştir (İçli, 2003: 81-82).

Ekonomi kurumu, toplumda örüntüleşmiş, süreklilik kazanmış işlemler ünitesidir ve bu haliyle toplam kültürün önemli bir parçasını meydana getirir (Aydın, 2000: 21). Ekonominin yardımcı kurumları ise şunlardır; kredi ve banka, defter tutma, reklam, pazarlık vb. sistemler.

4.4.4. Siyaset Kurumu

İnsanlığın varlığı ile paralel olan siyaset olgusu, kamu düzenini sağlamak ve genel yönetimi gerçekleştirmek görevini yerine getiren temel bir kurumdur (Fichter, 2002: 131-132). Tarihsel olarak klanların oluşumundan başlayarak toplumların yönetilmesine dek uzanan bir süreci içermektedir. İnsanlararası etkileşimin her aşamasında formel ya infomel olara siyaset kurumunu görmek mümkündür.

Siyaset, devlet ile aynı düzlemde kullanılmısına rağmen; oluşum süreçleri dikkate alınırca, iki kavramın eş zamanlı bir deneyime sahip olmadığı görülmektedir. Devletin yönetim organizasyonu siyasal bir bilgi kümesini gerektirmektedir. Yani devlet olgusu, siyasetin kurmsallaşmış yapıya sahip olmasının bir ürünüdür. Siyasal kurum devlette cisimleşmektedir (İçli, 2003: 81-82).

Etimolojik kökeni itibariyle de “yetiştirmek, düzenlemek, yönetmek vb.” gibi anlamları içeren siyaset, kamu düzenine vurgu yapmaktadır. “Erk, iktidar, otorite” olgularını doğası ile bütünleştirerek diğer kurumlardan kendisini farklılaştırmaktadır. Yani siyaset kurumu toplum içindeki ilişkileri düzenleyici ve toplumun varlığını koruyucu araçları elinde bulundurur (İçli, 2003: 81-82).

Yönetmek ve yönetilmek gibi sosyal sisteme ait olguları bünyesinde barındıran siyaset kurumunun en belirgin alt ve yardımcı kurumları “devletler, partiler, seçim sistemleri, siyasal sistemler, vb.”den oluşmaktadır (Aydın, 2000: 211).

4.4.5. Dini Kurum

İnsanlığın var oluşundan itibaren var olan temel kurumlardan biri de din kurumudur. Dini kurumlar kişinin Tanrı ile ilişki kurma gereksinmesini karşılar. Dua

ve ibadet formlarında ifade edilir. Dışsal ve kavramsal davranış örüntülerinin doğruluk veya yanlışlığına işaret eder, moral ve etik sistemleri içerir. Yardımcı kurumları arasında din adamı-cemaat ilişkisi, dua sistemleri ve dini törenler gösterilebilir. Bazı yerlerde ise büyü ve batıl inanç uygulamaları dini gruplarca kurumsallaştırılmaktadır (Fichter, 2002: 131-132).

Kutsal sayılan inançlarla onlara eşlik eden duygular ve inançlarla duyguları uygulayan dış davranışlardan oluşan toplumsal kalıpların tümü din kurumunu oluşturur (İçli, 2003: 81-82). Toplum açısından din ahlak düzenini sağlar. Din, bireysel olduğu kadar, kurumsal nitelikler de taşır. İbadet, yasaklardan kaçınma, sevap vb. dinin dışı vuran kısımlarıdır. Din, insanı bu dünya ve ahret yaşamında mutluluğu eriştirmek amacıyla temelde de “tebliğe” dayalı bir bireysel oryantasyonu gündeme getiren bir kurum olarak varlık kazanmıştır (Akyüz, 2008: 35).

4.4.6. Boş Zamanları Değerlendirme Kurumu

Boş zaman değerlendirme kurumu kişinin fiziki ve zihni dinlenme gereksinimini karşılarlar. Yardımcı kurum olarak, oyun, spor, dans ve resim, müzik, drama gibi estetik sanat sistemlerini içerir (Fichter, 2002: 131-132). Günümüzde boş zamanları değerlendirme kurumu birçok kaynakta yer verilen aksine daha geniş bir uygulama alanına sahiptir. Artan maddi imkânlar ile birlikte erişilebilir olan “zaman değerlendirme faaliyeti” sayısı artmış bulunmaktadır. Sosyal medyanın dinamik bir kullanım ve kullanıcı ağına sahip olduğu düşünülürse, günümüzde boş zamanları değerlendirme kurumunun önemi de anlaşılabilir.

Boş zamanları değerlendirme kurumu aslında kurumlar sosyolojisi içerisinde “diğer kurumlar” seçeneğidir. “Sağlık kurumu”, “hukuk kurumu”, “spor kurumu”, “eğlence kurumu” gibi daha yeni alanları ve bu alanlardaki süreklileşmiş davranış örüntülerini ifade etmektedir.

4.5. Kurumlar İle İlgili Diğer Bilgiler

Kurumlar her toplumda farklı ihtiyaçların deneyimlenmesi sonucu oluşturulan organize yapılardır. Dünyanın her bölgesinde temel ihtiyaçların çoğunlukla aynıdır. Ancak bu ihtiyacı karşılanma biçim(ler)i farklılık gösterebilmektedir. Vücudunun herhangi bir bölgesi ağrıyan kişiye çözüm, her toplumda sağlık kurumu tarafından sunulmaktadır. Ancak iyileştirme yönteminin nasıl olacağı ve uygulanacağı daha spesifik-alt kurumsallaşmalar tarafından belirlenmektedir.

Genel olarak aile, eğitim, din, siyaset, ekonomi, hukuk temel evrensel kurumlardır. Her toplumda bu kurumlar ile karşılaşma imkânı bulunmaktadır. Farklılaşan nokta bu kurumları oluşturan alt-kurumlar/yardımcı kurumlar ile ilgilidir. Aile kurumu İngiltere’de ve Türkiye’de toplumsal sistem içinde yer almaktadır. Her iki toplumda ailenin oluşumu ise farklılık göstermektedir. Birinde aile kurmak için evlilik zorunlu bir aşama iken, diğerinde birlikte yaşam ailenin kurulmasında yeterli olabilmektedir. Dinsel yaşantı için de aynı durum söz konusudur. Avrupa toplumları ve Asya toplumları dinsel kurumlara sahiptirler. Ancak bu toplumların dini algılama biçimleri farklılık göstermektedir. Birinde şarap inanç sistemine göre haram yani içilmemesi gereken bir içecek iken, diğerinde ise ibadetin temel araçlarından biri olarak ritüelin tamamlayıcı ögesi olabilmektedir.

Kurumlar görünüm olarak evrenseldirler ancak içerik olarak farklılaşmaktadırlar. Çeşitliliğin bir göstergesi olmakla birlikte kurumların içerik farkı; bir kısmı fiziki-coğrafi çevre şartlarından, bir kısmı kültürün kendi öğelerinin etkileşiminden, bir kısmı da kültürlerle ilişkiden kaynaklanır. Demek ki; kurumsal (kültürel) farklılık söz konusu edilen değişkenlerin bileşkesinde ortaya çıkan sosyal bir olgudur (Aydın, 2000: 19).

Kurumlar genel toplumsal kültürün üründürler. Bağlı buldukları toplumun kültürel formlarını taşırlar. Her toplumsal kurum bağlı bulunduğu kültürün temel ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Aynı kurum farklı kurumların işlevini yerine getirebiliyorken, farklı kurumlar da aynı işlevi yerine getirebilmektedirler.

Sosyalizasyon aile içerisinde başlayan bir işlevselliğe sahip olmasına rağmen, zamanla eğitim ve din kurumu da aynı işleve dâhil olabilmektedir. Aynı zamanda aile kurumu eğitim, din, ekonomi ve siyaset kurumuna ait olan bir işlevi tek bir gövde de barındırabilmektedir. Yani bir işlev farklı kurumlarca yerine getirilebilir; aynı zamanda farklı işlevler aynı kurum tarafından yerine getirilebilir (Aydın [2000]'dan aktaran Güçlü, 2012: 23).

Kurumlar işlev konusunda birbirlerinin alanlarına müdahale edebilmektedirler. Bu konuda özellikle kurumlar sosyolojisi literatüründe “kurumların çatışması” başlığı yer almaktadır. Kurumların çatışması sonucu kurumlarda “sapma”nın oluşabileceği varsayılmaktadır. Aydın (2000: 23) sapmanın yanında, düzenin yapısına uygun olmayan değerlerin de kurumlaşabildiğine dikkat çekmiştir. Bir bakıma toplumda korsan ya da parazit kurumlar oluşur. Örneğin “boş zaman”da “kumar” ve ekonomide “rüşvet”; bunlar onaylanmayan ama toplumda sıkça rastlanan kurumsallaşmalardır.

Kurumların birbiriyle ilişkisi, bağlı bulunulan sosyal kontekste anlam kazanmaktadır. Toplumsal düzenin istikrarı ve sürekliliği açısından birbirlerine karşıt düşünceler barındırsalar dahi çatışma durumunu önleyip uyumu/ahengi sağlamayı tercih etmektedirler. Bir toplum içindeki temel kurumlar ve alt kurumlar arasında işbirliğinin kurulamaması veya işbirliğine gidilememesi toplumsal çözülmeye yol açar. Yani farklı kurumsal alanlar ve gruplar arasındaki uyumsuzluk ve çatışmalar kurumsal yapıların her birinin yaralanması ve yıpranmasıyla sonuçlanır (Türkkahraman, 2006: 27).

Her ne kadar kurumlar işlevsel olarak farklılaşmış olsalar da sonuç olarak ortak bir etkileşim ağına hizmet etmektedirler. Oluşturulan ağ içerisinde kurumlar sürekli bir etkileşim hali içindedirler. Bir kurum kendisini diğer kurumlardan ayıran sınırları koymuş olsa bile zorunlu olarak diğer kurumlara bağlılık içindedir. Kurumlar arası ilişkiyi saat örneği üzerinden anlatmak gerekirse;

Kurumlar arası ilişkiler bir saatin çarkları gibi düşünülebilir. Bilindiği üzere saat; yapı ve fonksiyon gibi unsurların karşılıklı bağımlılığından oluşan bir yapıdır. Saat örneğinde, aile kurumu saatin merkezine veya en önemli noktasına benzetilebilir. Çünkü aile, bireyin karşılaştığı toplumsal çevre ve merkezdir. Eğitim, din, siyaset, ekonomi ve boş zamanları değerlendirme kurumları ise saatin diğer ana yapısal çarklarına ve unsurlarına benzetilebilir. (Saatin genel çevresi de toplum olarak düşünülür) Nasıl ki saatin çarklarının her hangi birinde meydana gelen bir arıza saatin zamanı doğru göstermemesine yol açıyorsa, kurumların da hem kendi yapısında hem de birbirleriyle olan ilişkilerinde meydana gelecek arızalar ve yozlaşmalar genel sosyal hayatta bir takım düzensizliklere yol açabilir (Türkkahraman, 2006: 27).

Toplum içerisinde hiçbir kurum kendi başına bir anlam ifade etmemektedir. Toplumun sürekliliği ve bütünleşmesi kurumlar arasındaki dayanışma ve işbirliğiyle mümkün olabilmektedir. Kurumlara arası ilişkilerin aksaması istikrarsızlığa neden olacağından uyumun sağlanması elzemdir.

Toplumsal kurumlar normatif bir karaktere sahiptirler. Toplumsal kurum, yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğudur. Toplumsal kurumlar ve kurumsal kalıplar, belli bir toplumda hangi eylemlerin ya da ilişkilerin meşru ya da beklenen ilişkiler olduğunu kurallarla belirlerler (Güçlü, 2012: 16). Kurumsal normlar belli davranış örüntülerine süreklilik ve meşruluk kazandırır (Aydın, 2000: 27-28).

Kurumsal normlarda hukuki, ahlaki, dini normlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kurumların normatif oluşları sosyal yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Toplumsal kurumun işleyişini aksatan davranışlara resmi(hukuki)-gayri resmi(dinsel/ahlaksal) yaptırımlar uygulanmaktadır.

Toplumsal kurumlar konusunda önemli bir konu da değişim ile ilgilidir. Kurumlar oluşum itibarıyla uzun süreli yaşam deneyimlerinin tanımlanması ile meydana getirilmişlerdir. Sistemik bir gövdeye sahip olan kurumlar, üyelerine neyin nerede nasıl yapılacağına ilişkin hazır bilgi stokları sunmaktadırlar. Bu haliyle kurumlar tanımlı bir sosyal evreni işaret etmektedir. Tanımlı dünyanın değerleri süreklilik kazanmıştır ve istikrarlı bir yapı oluşturmaktadırlar. O nedenle mevcut kurumun karakteristik yapısı değişime karşı dirençlidir. Meydana gelebilecek ufak çaplı bir değişim dahi kurumun yapısını ve işleyişini olumsuz yönde etkileyebileceği

düşüncesiyle dirençle karşılaşmaktadır. Geleneksel aile kurumuna ait değerlerin hâkim olduğu bir yapıya, birlikte yaşam gibi modern bir ilişki biçimin adapte edilmesi kurum içerisinde önemli problemlere yol açabilmektedir.

Kurumlar statik bir yapıda değildirler. Değişimi tedrici olarak bünyelerinde barındırırlar. Kültürün diğer parçaları nasıl değişirse, zaman dilimi içerisinde kurumlar da değişir (Türkkahraman, 2006: 21). Kurumların değişim olgusuyla ilişkisi, düşünsel olarak direnç göstermekle ilgilidir; ancak buna rağmen değişime açık bir yapı da sergilemektedirler. Esasen kurumların değişime yaklaşımı ilgili kurumun ihtiyaçları karşılayıp karşılayamadığı ile doğru orantılıdır. İhtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan kurumlar/alt-kurumlar eğer ihtiyacı karşılayamaz hale gelirlerse, zamanla etkisini yitirmekte ve değişime uğrayabilmektedir. Ayrıca sosyal hareketler, sel, deprem vb. gibi fiziksel dinamikler de kurumlarda hızlı değişime neden olabilmektedir.

Çalışmam ile toplumsal kurumların bir değişim süreci yaşadığı varsayımından hareket edilmektedir. Bu değişim sürecine neden olan dinamik ise günümüz dünyasının getirmiş olduğu sosyal imkânlardır. Bu konuda örnek olarak medyanın aile üzerindeki şekillendirici etkisini gösterilebilir. Mevcut aile kurumu her ne kadar yeni ilişki biçimlerine karşı direnç gösteriyor olsa da üyelerinin medyanın imaj saldırısına maruz kalmasını engelleyememektedir. Kısacası yeni-dünyanın imkânları ve değerleri karşısında bütün toplumsal kurumlar bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu değişimin nasıl, ne şekilde, hangi ölçekte olacağı kurumun özgül yapısına göre değişkenlik göstermektedir.

4.6. Toplumsal Kurumlar ve Sosyolojik Yaklaşımlar

Kurumlar sosyolojisine ilişkin literatüre bakıldığında genel yaklaşım olarak yapısal-işlevselci bir perspektifin hâkim olduğu görünmektedir. Bu yaklaşım kurumların karakteristik yapılarından hareketle mantıklıdır; ancak kurumların bütün

yönleriyle anlaşılması için diğer kuramsal yaklaşımların kurumlar konusundaki yaklaşımları da belirtilmelidir.

Kuramsal yaklaşım, düşünme ve araştırmayı yönlendiren, toplumun, temel bir görüntüsü olarak düşünülmektedir (Macionis, 2012: 12). Sosyolojide birçok kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar klasik ve çağdaş olarak sınıflandırılmaktadır. Klasik kuramsal yaklaşımlar esasen Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber ekseninde oluşturulmuştur. Bu teorisyenlerin düşünceleri sırasıyla işlevselci yaklaşım, çatışmacı yaklaşım ve sembolik etkileşimci yaklaşıma karşılık gelmektedir. Sosyolojinin klasik döneminde üç tür yaklaşımın ortaya çıkmasında toplumsal gerçekliği farklı şekillerde anlama ve açıklama çabası etkili olmuştur. Örneğin, Durkheim ile Marx bireye dışsal olan güçler üzerinde yoğunlaşırlarken, Weber kendi çıkış noktası olarak bireylerin dış dünyadaki yaratıcı edimde bulunabilme yeteneklerini almaktaydı (Giddens, 2005: 15).

Yaklaşımların klasik versiyonlarının yanı sıra özellikle II. Dünya savaşı sonrasında çağdaş yaklaşımlar da sosyolojik literatürde yerini almıştır. Ancak temel farklılık klasik dönemde üretilen kuramsal yaklaşımlar büyük boy teori niteliğindedirler ve toplumsal gerçekliğinin bütününe açıklamaya odaklanmışlardır. Çağdaş perspektifler ise tam tersine değişen yeni-dünyanın dinamiklerini orta ve küçük ölçekli bir şekilde incelemektedir. İlk dönem yaklaşımlarının revize (neo-) ve kritize edilmesi ile yapısal işlevselcilik, yeni-işlevselcilik, yapısalcılık, neo-Marksist yaklaşım, eleştirel teori, etnometodoloji, fenomenoloji, feminist kuram, alış veriş kuramı, postmodern yaklaşım, sistem kuramı, ırkçılık kuramları ve rasyonel seçim kuramı gibi gerçekliğin farklı boyutlarını, farklı metodolojilerle ele alan kuramsal modeller geliştirilmiştir.

Kuramsal perspektifler, sosyolojik çözümlemenin konusu olan toplumsal gerçekliği modellemek üzere üretilmişlerdir. Bu gerçekliğin önemli bir boyutunu “toplumsal kurumlar” oluşturmaktadır. Sosyolojik anlamıyla toplumsal kurumları yukarıda belirtilen kuramsal perspektiflerin tamamıyla değerlendirmek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. O nedenle sadece işlevselci yaklaşım, çatışmacı yaklaşım, toplumsal eylem(Sembolik Etkileşimcilik) ve feminist yaklaşım çerçevesinde

“toplumsal kurumlar” irdelenecektir. Söz konusu yaklaşımlar kısmen ele alınmıştır. Yaklaşımların bahsedilmeyen birçok boyutu bulunmaktadır. Açıklamaların yetersiz kalması da olasıdır. Bu kısımda amaç toplumsal kurumları belli başlı sosyolojik yaklaşımlarla olabildiğince basit bir şekilde ifade etmektir. Çünkü bu çalışma toplumsal kurumlara sosyolojik olarak nasıl yaklaşıldığı üzerine değil kurumların gündelik hayatta bireyler arası ilişkilerde nasıl bir ilişki dünyası oluşturduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

4.6.1. İşlevselci (Fonksiyonalist) Yaklaşım

İşlevselcilik, metodolojisi ve kuramsal yaklaşımı ile ilk önce Auguste Comte, Herbert Spencer ve Durkheim’in çalışmalarıyla temelleri atılan, 20. Yüzyılın başlarında sosyal antropoloji alanında A.R. Radcliffe Brown ile Bronislaw Malinowski'nin çalışmaları ile iskeleti oluşturulan, çağdaş dönemde ise Talcott Parsons ile Robert K. Merton’ın çalışmaları ile tamamlanan kuramsal bir bakış açısıdır (Durakbaşı, 2005: 24; Bilton, et al., 2009: 265). Fonksiyonalizm olarak da bilinen işlevselci yaklaşım, toplumu yaşayan bir organizma olarak gören ve bu organizmayı oluşturan tüm parçaların onun hayatına katkıda bulunan bir işlev üstlendiğini ileri süren bir yaklaşımdır. İşlevselcilik, toplumun değişik parçalarının istikrar ve dayanışma ortaya çıkarmak üzere birlikte işledikleri karmaşık bir sistem olduğu görüşünü benimsemektedir (Giddens, 2005: 16).

İşlevselci yaklaşıma göre toplumlar birer bütündür ve bu bütün birbirleriyle bağlantılı parçalardan meydana gelen bir sistemdir. Toplum içindeki her parça bütüne hizmet etmektedir. İşlevselci yaklaşım ‘ihtiyaçların karşılanması’ üzerine kurulmuştur. İhtiyaçların karşılanması sürecinde her parça (organ) üzerine düşeni, uyumlu bir şekilde yerine getirmek zorundadır. Örneğin kalp vücudun ihtiyacı olan kanı pompalamak için bir organdır. Kısacası toplum, birbirine bağımlı ve hepsi de genelde sistemin bütünleşmesine ve adaptasyonuna katkıda bulunan öğelerden oluşan bir sistemdir. “Basit bir el sıkışmadan karmaşık dinsel bir ayine kadar bütün toplumsal yapılar, toplumu ayakta tutma, en azından şimdiki halini koruma işlevi görmektedir” (Macdonis, 2012: 13). Parça-bütün arasındaki istikrarlı bir bütünleşmeyi savunan işlevselci yaklaşımda, işlevini yitiren parçalar/organlar,

sistemin dışında bırakılırlar. Çünkü sistem içerisinde tüm parçalar birbiriyle ilişki içindedir; parçalardan birinin işlevsizliği diğerleri üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilme potansiyeline sahiptir.

İşlevselci yaklaşıma göre, toplumsal kurumlar, toplumsal ihtiyaçların karşılanması, organik bir bütün olarak tasarlanan toplumun varlığının korunması ve toplumsal bütünleşme (entegrasyon) açısından gördükleri işlev ve yarar açısından değerlendirilmektedirler (Durakbaşı, 2005: 24). Temel ihtiyaçların karşılanması gereğinden doğan, toplumsal bütünleşmenin ve istikrarın sağlanması ile sürdürülmesini amaçlayan toplumsal kurumlar, işlevselci yaklaşımla organik bir ilişki içindedir. Toplumsal yapıda yer alan her bir kurum, özel bir işleve sahiptir. Öğeler arası işlev farklılaşması ile bütüne topyekün hizmet edilmektedir. Örneğin aile, din, eğitim, siyaset gibi bir çok toplumsal kurum sosyal hayatın farklılaşmış ihtiyaçlarını yerine getirmektedirler. Bazıları bireylerin sosyalizasyon üsrecini organize ederken, bazıları bireylerin içsel dünyalarını tatmin etmektedir.

Sonuç olarak işlevselci anlayışa göre önemli olan yapı değil, işlevdir. Toplumsal kurumlar, toplumsal sistemde işlevsel bir konuma sahiptirler. Kurumlar işlevlerini yerine getirdikleri sürece bütünleşme sağlanacak ve istikrarlı bir düzen oluşacaktır. İşlevini yerine getirmeyen kurumlar ya da kurumsal yapılar sistemin işlevliğini engelledikleri için de disfonksiyonalist olarak görülmektedirler.

İşlevselci yaklaşıma yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal kurumlarda görüldüğü gibi “toplumu bir arada tutmanın” bir modelini oluşturmaktadır. Toplumun bir arada tutulması düşüncesi, istikrara odaklanarak, birçok davranışın, grubun, ırkın, aktörün ve de yaklaşımın dışsallaştırılmasına neden olmaktadır. Genel olarak, karmaşa pahasına istikrara odaklanması bu yaklaşımı tutucu bir yaklaşım haline getirmektedir (Macionis, 2012: 13). İşlevselci yaklaşım toplumsal sisteme büyük bir anlam yüklemektedir. Sisteme yüklenen anlam ise toplumun üyeleri üzerinde baskıcı bir model izlenimi yaratmaktadır.

4.6.2. Çatışmacı Yaklaşım

Karl Marx'ın “tarihi materyalizm” ve “diyalektik metod” görüşleri üzerine temellenen yaklaşım, tıpkı işlevselcilik gibi toplumun nasıl işlediğini ortaya koyan bir modeldir. Tarihi materyalizm, sosyal yapının iktisadi ilişkilerle (alt-yapı/üst-yapı) şekillendiğini; diyalektik metod ise her yapının zıddını bünyesinde barındırdığını ve bu zıtların gelişmesi ile ortaya çıkacak “çatışma”nın (sosyal değişimin kaynağı) yeni bir sentezi meydana getireceğini ifade etmektedir. İşlevselciliğin aksine toplumun organik bir bütün olmadığını, bir süreç olduğunu ve bu süreci tetikleyen toplumun kendi içinde barındırdığı –kaçınılmaz- içsel çatışma duygusunun olduğunu iddia etmektedir. Toplumdaki bütünleşmenin aksine bölünmelere odaklanan çatışmacı yaklaşım, güç, eşitsizlik ve mücadele sorunları ile toplumu, her birisi kendi çıkarlarını gözetken ayrı gruplardan oluşmuş bir yapı olarak düşünmektedir (Giddens, 2005: 17). Farklı çıkarlar arasında çatışma daima var olmaktadır. Çıkar çatışmasının olduğu toplumda, avantajlar eşit olmayan (avantajlılar ve dezavantajlılar) bir şekilde dağıtılmıştır (Bilton, et al., 2009: 265). Eşit olmayan avantaj dağılımı toplumun bir kısmının (yöneten) çoğunluk üzerinde (yönetilen) etkili olduğu, toplum modelini ortaya çıkarmıştır.

Toplumun bu şekilde çatışma kaynaklı bölünmüş olması çatışmacı kuramcılarını, “tahakküm” ve “yabancılaşma” üzerinde güç ilişkilerini analiz etmeye yönlendirmiştir. Tahakküm üst sınıfların toplumu şekillendirme kapasitesini, yabancılaşma ise, tahakkümün yönetilen sınıfta kendini gösteren sonuçlarını göstermektedir. Tahakkümün kurulduğu alan olarak “alt-yapı”, “üst-yapıyı” belirlemektedir. Çatışmacı kuramların klasik yaklaşımında yer alan alt yapı ögesi ekonomidir.

Ekonomi toplumsal sistemin bütünü etkileyen bir unsurdur. Üretim araçları ile ilişkilendirilen ekonomi, toplumsal sistemde üst yapıda yer alan bütün unsurları etkilemektedir. Bu çerçevede toplumsal kurumlar üst-yapıda yer almaktadırlar. Aile, din, siyaset, eğitim, kültür, sanat vb. ekonomi dışındaki her şey alt yapı tarafından belirlenmekte ve tahakkümü elinde bulunduran hegemonya ile kontrol edilmektedir. Üst yapıyı oluşturan kurumlar, egemen güçlerin, mülkiyete sahip olmayan sınıfları

sömürmek için oluşturdukları bir çeşit sömürü araçlarıdır (Akyüz, 2008: 63). Çatışmacı yaklaşımda toplumsal kurumlar eşitsizlik düzeninin devamlılığını sağlayan yabancılaştırıcı unsurlardır ve bu nedenle yıkılmaları yani ortadan kaldırılmaları gerekmektedir. Kapitalizm olarak tanımlanan hegemonik sisteme hizmet eden kurumların ortadan kaldırıldıktan sonra bunların yerine devrim ile kurulan yeni toplumsal düzeni organize edecek; fakat bu kez sömürünün olmadığı temel bazı kurumlar (sosyalist parti, sosyalist eğitim, sosyalist hukuk vb.) kurulacaktır.

Sonuç olarak Karl Marx ve ondan etkilenenlerin yaklaşımını ifade eden çatışma kuramı, toplumu ahenkli bir bütün olarak gören ve toplumsal kurumları da bu bütünü oluşturan temel öğeler biçiminde değerlendiren sosyoloji görüşlerine karşıdır. Çatışmacı toplum anlayışlarına göre, toplum birbiriyle çatışan kurum, öge ve gruplardan oluşmaktadır. Kapitalist toplumun ürettiği toplumsal kurumlar üretim araçlarına sahip olanların amaçlarına hizmet etmekte, sömürü düzenini yeniden üretmektedirler. Bu nedenle kapitalist kurumlar yıkılıp yerlerine yeni toplumun inşasını sağlayacak sosyalist kurumlar inşa edilmelidir.

Çatışmacı yaklaşım ilk olarak toplumsal değişmeyi tek değişkenle yani ekonomi ile açıklamaya çalıştığı için indirgemeci bir model olarak eleştirilmiştir. Özellikle çağdaş çatışmacı yaklaşımlar, eleştiriler ışığında toplumsal düzeni ve değişimi açıklama noktasında farklı yaklaşımlar geliştirmiştir.

4.6.3. Toplumsal Eylem Yaklaşımı

İşlevselcilik ve çatışmacı yaklaşım, toplumu bir bütün olarak şekillendiren sosyal yapılara geniş bir şekilde odaklanan ve toplumun nasıl işlediğinin modellerini öne çıkaran makro düzey bir yönelimi içermektedirler. Bu bakış açıları toplumun temelinde yer alan ve insan davranışını etkileyen yapıları vurgularken, toplumsal eylem kuramları da bu yapıların oluşmasında toplumun üyelerinin eylemleri ile karşılıklı etkileşimlerinin rolüne daha fazla dikkat etmektedir (Giddens, 2005: 17). Toplumsal eylem kuramları bireysel eyleyenlerin (eylemde bulunan bireyler) birbirlerine ve topluma karşı nasıl davrandıklarını çözümlenmeye çalışmaktadır. Toplumsal eylem kuramların en önemli savunucusu Max Weber'dir. Weber, bir olayı ona dâhil olan insanların bakış açısından anlamak gerektiğinin önemini

vurgulamaktadır. Weber'in anlama ve etkileşime odaklanan sosyolojik yaklaşımının sistematik versiyonu ise "sembolik etkileşimci yaklaşım"dır. Sembolik etkileşimciliğin güçlü temsilcisi ise George Herbert Mead'dir.

Dil ve anlama sembolik etkileşimdeki temel kavramlardır. Dil ve anlamın ilişkisinde ortaya çıkan anahtar bileşen ise "simge"dır. Bir simge, bir başka şeyi dile getirmektedir. Silah öldürmek fiilini yansıtan bir simgedir ve bir simge olarak öfkeye dair duyguları ifade etmektedir. Bunun dışında simgeler sözlü olmanın yanında fizikseldirler; bir konuşmada başı öne eğerek sallamak "onaylamak" anlamına gelmektedir(her kültüre göre anlam değişmektedir). Bu şekilde insanlar arasında yoğun bir simge alışverişi yaşanmaktadır. Simge alışverişi beraberinde anlam alışverişini getirmektedir. Simge ve anlam ile bireyler arası etkileşim sağlanmaktadır. Kısacası sembolik etkileşimcilik bir mikro ölçekte toplumu anlama ve açıklama yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, toplumu bireylerin günlük etkileşimlerinin bir ürünü olarak gören kuramı oluşturan çerçevedir (Macionis, 2012: 17).

Toplumsal eylem kuramları bakımından kurumlar Weber'in düşünceleri ile ilişkilendirilebilir. Weber'in sosyolojik teoriye kazandırmış olduğu bürokrasi kavramı kurumsallaşmanın önemli bir örneğini göstermektedir. Ancak her ne kadar Weber bürokrasi üzerine güçlü bir analiz ortaya koymuşsa da, son kerte bürokrasinin "demir kafes" olduğunu vurgulamıştır. Bireyler üzerindeki baskıcı yapısını dile getirmiştir. Öte yandan Weber düşüncesinde "din" de önemli bir yere sahiptir. Özellikle kapitalist toplumun çözümlemesinde, Protestan etiğini kullanmıştır.

Sembolik Etkileşimcilik ve türevi olan diğer mikro ölçekli yaklaşımlar, toplumsal kurumları bir anlamda bireyler arası etkileşimin gerçekleştiği ve anlamın üretildiği küçük ölçekli ortamlar ve organizasyonlar olarak görme eğilimindedirler. Diğer taraftan ise kurumlar yaklaşım açısından hem bir bütün olarak anlaşılmasında hem de kısıtlayıcı yapılar olarak görülebilmektedir. Kısacası bu yaklaşım, insanların kurumlarla nasıl hem kısıtlandıklarını hem de kurumların sınırlarının ötesine geçebildiklerini incelemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Toplumsal eylem yaklaşımı da diğer açıklama biçimlerinde olduğu gibi eleştirilerin odağındadır. Özellikle mikro ölçekli yapılarla ilgilenmesi ve makro yapıları ihmal etmesi bu eleştirilerin başında gelmektedir. Etkileşime odaklanan bu yaklaşım toplumsal anlamda birçok noktayı ihmal etmektedir;

Sembolik etkileşim yaklaşımı bize, aile ve sosyal sınıflar gibi makro düzey toplumsal yapıların varlığını reddetmeden, toplumun insanların etkileşimlerinden oluştuğunu hatırlatır. Yani, mikro düzey sosyoloji bireylerin toplumu gerçekte nasıl deneyimlediklerini göstermeye çalışmaktadır. Ancak, madalyonun diğer yüzünde, her sosyal sahnede neyin benzersiz olduğuna odaklanan bu yaklaşım, kültür, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet gibi etkenlerin etkilerini gözden kaçırmaya tehlikesine girmektedir. (Macionis, 2012: 17).

4.6.4. Feminist Yaklaşım

Feminizmi, genel olarak kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkararak, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan görüş olarak tanımlamak mümkündür. Feminist yaklaşım ise feminist teorilere dayanan ve feminist bilince sahip olan araştırmacılar tarafından benimsenen yaklaşımdır. Feminist araştırmaların amacı, cinsiyet ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanının içine işlemiş olduğunu göstermek, toplumsal bilimde baskın olan erkek yönelimli bakış açısını düzeltmek ve kadınların sesini duyurmaktır.

Toplumda baskın olan ataerkil kültürel değer ve inançlar ve erkek araştırmacıların çoğunlukta olmasının bir sonucu olarak feminist olmayan araştırmaların çoğunun cinsiyetçi olduğunu, bu araştırmaların erkeklerin deneyimlerini bütün insanlara genellediğini, erkeklerin sorunlarına odaklandığını ve cinsiyete dayalı rolleri kabul ettiğini öne sürmektedir. Örneğin feminist olmayan bir araştırmacı, bir aileyi incelediğinde erkeğin düzenli bir iş bulamaması halinde ailede işsizlik sorunu olduğunu söyleyecek, ancak ailedeki kadın düzenli bir iş bulamıyorsa bu durum aynı derecede önemli bir aile problemi olarak görülmeyecektir.

Feminist yaklaşım toplumsal kurumlarında erkek egemenliği ekseninde yapıldığını işaret etmektedir. Özellikle aile kurumu yukarıda verilen örnekte olduğu gibi sosyal eşitsizliğin devamlılığını sağlayan ve yeniden üreten bir mekanizmadır. Aile içi rollerde kadın ikinci planda kalmakta ve onun doğurganlığı ön plana

çıkarılmaktadır. Buna karşın erkek ise baba imgesi ile hem ekonomik hem de baskıcı bir karaktere sahip olmaktadır. Sonuç olarak toplumsal kurumlar feminist cinsiyetçi tutumun yeniden üretildiği yapılardır ve kadın bakış açısından bu yapılar yeni bir okumaya tabi tutulmalıdırlar.

Feminist yaklaşım sosyolojik teoride radikal ve yaratıcı bir metodolojik sürecin başlamasını sağlamıştır. Özellikle günümüzde araştırmalar artık sadece erkek egemen dil ile değil tersine eleştirel bir eşitlikçi dille ele alınmaya çalışılmaktadır. Ancak diğer yaklaşımlarda olduğu gibi feminist yaklaşım da eleştirilmektedir. Bu yaklaşımın cinsiyetçiliğe karşı çıkma iddiasında olmasına rağmen, kadın lehine “cinsiyetçi” bir tutum geliştirdiği yönünde itirazlar gündeme gelmiştir.

4.7. Kurumlar Sosyolojisinin Önemi

Sosyoloji bilimi, toplumsal grup, örgüt, işletme ve kurumların içerisinde görev alan kişilerin toplumsal statü ve rollerini tanımlamaya çalışmakla, bireyin içinde yaşadığı kurumun, dolayısıyla da genel toplumun yapılaşmasını ve işleyişini anlamak ister (Akyüz, 2008: 21). Birey-toplum arasındaki etkileşim sürecinde ortaya çıkan yapılaşma ve işleyişin bir güç olarak bireylere dolaylı olarak aktarılmasında aracı rolü kurumlar oynamaktadır. Kurumlar toplum-birey arasındaki iletişimin kaynağını oluşturmaktadırlar. Toplumsal kurumların ne olduğuna odaklanan “kurumlar sosyolojisi” bu çerçevede sosyolojinin spesifik bir alt dalı olmuştur.

Kurumlar sosyolojisi, kurumların yapısını, işlevlerini ve genel toplum ile olan ilişkilerini inceleme yanında, diğer kurumlarla oluşturdukları bağlantıları da ele alır (Akyüz, 2008: 23). Her toplumda kabul görmüş aile, eğitim, din, ekonomi ve siyaset kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların mevcut toplumsal sistem içerisinde nasıl oluştukları, mahiyetleri, temel işlevleri, karakteristik özellikleri, sınırları, türleri ve işleyişleri kurumlar sosyolojisinin alanına girmektedir. Kurumlar sosyolojisi her bir kurumu özgün bir şekilde sistematize etmekte ve her kurumun birbiri ile olan ilişkisini ihtiyaçlar ekseninde düzenlemektedir.

Kurumlar sosyolojisi temel kurumlar üzerinde bir denetim mekanizması olarak düşünülebilir. Toplumsal sistemde hangi kurumun hangi işleve karşılayacağına, hangi kurumun başat kurum olacağına karar veren bir alt disiplindir. Bu bağlamda Kurumlar sosyolojisi, eğitim-okul, hukuk-mahkemeler, din-cami-kilise, aile-evlilik, ekonomi-şirketler, siyaset-siyasal partiler, savunma ve korunma-devlet gibi genel ve öze toplumsal şekillenmeleri incelemektedir (Akyüz, 2008: 25).

Kurumlar sosyolojisi geniş anlamıyla kurum kavramının yanında, dar anlamıyla örgütlü yapılar ve onların işleyişi üzerinde odaklanmaktadır. Kurumlar sosyolojisinin bu şekilde çift yönlü yaklaşımı sosyoloji disiplininin diğer bilim dalları ile olan konumunu pekiştirmektedir. Kurumsal yapıların iç işleyişlerinin, kişiler kadrosunun ve iç dinamiklerinin sistematik bir alanda toplanması, kurumlar sosyolojisinin toplumun genel yapısına ilişkin analizler yapmasına da katkı sunacaktır.

4.8. Özet ve Eleştiriler

Sosyoloji disiplininin bir alt disiplini olarak literatüre yerleşen kurumlar sosyolojisi, toplumsal kurumların yapı ve işleyişine ilişkin bilgi üretmektedir. Toplum ve bireyler arasındaki iletişimde katalizör (kolaylaştırıcı) işlevi gören kurumlar, yapının sürekliliği açısından önemli bir konuma sahiptirler.

Toplumsal kurumlar temel ihtiyaçları karşılamak için kurulmuşlardır. Sosyal gerçeklikte meşru ya da beklenen ilişkiler sunarlar. Kurumlar eş güdülmüş düşünce, inanç ve davranış sistemdirler. Formel bir sürekliliğe sahiptirler. Toplumun tarihinde kurumlar uzun süredir vardır. Kurumlar kültür ve toplumun görece sabit yapısal çerçeveleridirler. Toplumda nasıl davranılması gerektiğini yansıtırlar. Hazır bilgi stokları ve anlam haritalarıdır. Kurumlar davranışları kontrol altında tutan normatif bir kurallar sistemidirler. Kurumlar insanların yaşam tarzlarının örgütlenmiş bir parçasıdır. Toplumsal değer yüküdürler. Kurumlar toplumun sistemli beklentilerini içerirler. Toplumsal kurumlar sosyal davranışları öngörülebilir

yaparlar. Kısacası toplumsal kurumlar, bireylerin mevcut dünyasının tanımlı bir evrene dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Kurum kavramı, bilinenler üzerine inşa edilmektedir ve bu yönüyle üyelerinin kendilerini güvende hissedebilecekleri bir yaşam alanını ifade etmektedir.

Toplumsal kurumlar mevcut sosyal sistemin işleyişini denetleyen mekanizmalardır. Bir kurumun veya alt-kurumun işleyişinde meydana bir aksaklık diğer kurumlar tarafından giderilmektedir. Kurumların oluşturulma amacı toplumsal istikrarın sağlanmasıdır. Ahenk ve uyum üzerine odaklanan kurumsallaşma yaklaşımı, sürekliliği esas alan bir toplum tasarımı sunmaktadır.

Aile, din, eğitim, ekonomi, siyaset ve boş zamanlar olmak üzere genel kabul görmüş evrensel toplumsal kurumlar bulunmaktadır. Her kurumun sosyal gerçekliğin bir parçasını ele almaktadır. İşlevselci bir yaklaşımla dile getirmek gerekirse, kurumlar bir bütünün parçaları gibidirler ve her parça alt-birimlere ayrılmış durumdadır. Sistemin düzgün bir şekilde işlemesi için gereken şey ise tüm parçaların sorunsuz çalışmasıdır. Sistemin istikrarlı bir şekilde çalışması için her birimin yerine getirmesi gereken işlevler bulunmaktadır. Alt-birimlerde meydana gelen bir aksaklık/değişim doğal olarak sistemin bütününe etkileme potansiyeline sahiptir. O nedenle bütün olanın istikrarı için sorun çıkaran birimlerden vazgeçilir. Kısacası disfonksiyonel olan birimler kurumların işleyişine zarar verebilmektedir ve kurumların zarar görmesi de toplumsal yapının sürekliliğini etkilemektedir. Örneğin aile bir toplumsal kurumdur. Evlilik ve çocuk doğurma aile kurumunun alt/yardımcı/uydu kurumudurlar. Evlilik dışı ilişkilerin artması ve ailenin bu şekilde oluşması üst-yapı tarafından fark edildiğinde, gereken önlemler alınabilmektedir. Çünkü kurumların bağlı olduğu sistem, uyumu bozacak davranışları deşifre etmekte ve bunların dönüştürülmesi için politika üretmektedir. Örneğin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bu konuda ciddi çalışmalara imza atarak, ailenin oluşumuna ilişkin bir standart profil sunmaktadır. Kısacası kurumlar toplumsal sistem içerisinde işlevseldirler. Bunlarda meydana gelecek değişim, toplumun birçok katmanını etkileyebileceğinden önemli bir yere sahiptirler.

Toplumsal kurumlar birçok açıdan eleştiriye açıktırlar. Bunların başında değişim ile olan ilişki gelmektedir. Kurumların değişime açık olduğu vurgulansa da bu her zaman kolay değildir. Eğitim, ekonomi ve politika kurumlarında değişim daha hızlı bir olgu iken, aile ve din için ise aynı hızda değişimin olduğu söylemek doğru değildir. Kurumlar değişime karşı direnç gösterirler. Bu yönleriyle gerek topluluğun gerekse de üyelerinin gelişimini fiziksel ve düşünsel gelişimini ve özgürlüğünü engelleyebilmektedirler. Kurumlar ayrıca normatif karakteristiğe sahip olmalarından dolayı baskıcı bir profil çizmektedirler. Üyelerine sadece tanımlı davranışlarda bulunulmasını dayatan ve bu doğrultuda beklendik davranışlar elde eden bir yapıyı ifade etmektedir. Toplumsal kurumlar istikrar, ahenk ve uyuma odaklanarak üyelerinin isteklerini göz ardı edebilecek uygulamalar üretebilmektedirler. Kurumlarda etkin olan kişiler kadrosu yani kurumların üyeleri ve onların davranış örüntüleridir. Kurumsal yapı tarafından beklentileri karşılanmayan ya da yeterli tatmini sağlanamayan bireyler “sapkın” olarak nitelenebilmektedir. Bu konuda çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiş olsa da değişmeyen olgu kurumların bireylerle olan normatif ilişkisidir. Bireylerin özgürlüğüne ket vurulduğunu hissettiği sınır, kurum-birey arasındaki gerilimli, dinamik ilişkinin başlangıcını işaret etmektedir.

Kurumlar ve birey/kişi/aktör arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve betimlenebilmesi için konunun farklı bir alanda ele alınması gerekmektedir. Bu alan sosyolojik deneyimin popüler bir tanımlaması olan “gündelik hayat” kavramsallaştırmasıyla mümkün olmaktadır. Gündelik hayat katı toplumsal prospektüslerin¹⁵ dışında kalan daha *soft* bir ilişkiler ağının alanıdır. Kurum kavramı ve kurumsallaşma süreci gündelik hayatın ontolojisinden bağımsız bir şekilde

---

¹⁵ *Prospektüs*; medikal dilde ilaçların kutu içeriğinde yer alan, hastaların ilacın tedavi sürecinde kullanımını bilinçli bir faaliyet olarak gerçekleştirmeleri sağlayan “tarife-tanıtmalık” (Türk Dil Kurumu, 2014) metindir. Genel kanı olarak özellikle Türkiye’de ilaçların prospektüsleri dâhilinde kullanımı yaygın bir yaklaşım değildir. İronik bir kullanım alanı vardır; hem ilacı kullanacak olanın ilacın kullanma işlemini ve sonuçlarını daha iyi anlaması niyeti taşımaktadırlar hem de Latince olmasından kaynaklı olarak çoğu ilaç kullanıcısının anlama eşliğini zorlamaktadırlar. Bu nedenle toplumsal prospektüs kavramı da tıpkı medikal kullanımında olduğu gibi bize “tarifler-tanıtmalıklar” sunan, bireylerin uyum sağlamasını kolaylaştıracak içerikleri ifade etmektedir. Tıpkı prospektüste olduğu gibi toplumsal prospektüsler de bireylerin sosyal hayatı anlamalarını her ne kadar kolaylaştırmak niyetiyle sunuluyor dahi olsalar, üyelerinin bu tarifleri kavrama sürecini göz ardı etmektedirler.

anlaşılmaz. Gündelik hayat, kurumların ve kurumsallaşma süreçlerinin cisimleşmesine imkân sağlayan bir alan olması itibariyle çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Kurum ve kurumsallaşma süreçlerinin daha anlaşılır bir zemine oturtulması için gündelik hayat kavramsallaştırmasının da incelenmesi gerekmektedir.

5. BÖLÜM

BİR GERÇEKLİK OLARAK GÜNDELİK HAYAT

Gündelik hayat kavramı özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren literatüre yerleşen bir kavram olmakla kalmayıp, günümüzde sosyal bilimlerin kullandığı anahtar kavramlardan birisi haline gelmiştir. İşlevselliğinin nedeni yeni oluşan toplumsal pratikleri anlamlandırmada yardımcı olmasıdır. Özellikle modern toplum, tüketim toplumu, bilişim toplumu gibi çağın toplum betimlemelerine paralel olarak sosyal gerçekliğin holistik bir formasyonda kavranmasında spesifik bir kanal rolü oynamasıyla gündelik hayat, yaşanan pratiklerin inşasını anlamak açısından anahtar bir rol üstlenmiştir. Etimolojik olarak beşeri zamanlamanın periyodik yapısını ifade eden kavram, teorik olarak da kurumsallaşmayı ifade etmektedir. Makro toplumsal yapıların anlaşılmasında toplumsal ilişkilerin oluşma biçimlerinin dikkate alındığı bir dönemde, bireysel yaşantıların ve performansların öneminin anlaşılmasına yardımcı olan kavram, salt pozitivist bir determinizme bağlı kalmamakta, kişilerin gündelik pratiklerinden hareketle toplumsal gerçekliğin inşasını betimlemektedir.

5.1. Dile Pelesenk Olan Bir Kavram: Gündelik Hayat

Mevcut toplumsal gerçekliğin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için gerekli ön koşullardan biri de “gündelik hayat” kavramsallaştırmasının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasıdır. Elbette tarihsel anlamda insanın sosyal ilişkiler kurmaya başlamasından itibaren bir “gündelik hayat deneyimi” var olagelmiştir. Her sosyal

birliktelik yaşamsal ihtiyaçları ve algısı doğrultusunda kendisine uygun bir ortam-uzam kurgulamıştır. Kültürel ve coğrafi koşulların farklılığı ve zenginliğinden dolayı her sosyal birliktelik/grup/topluluk kendine özgü pratikler geliştirerek ontolojik bir sürekliliğe sahip olmuştur. Eğer gündelik hayatın gerçekliği açıklanacaksa, öylesine bir gerçeklik, uygun sosyolojik analizi geliştirmeden önce, bu gerçekliğin kendine özgü karakterinin ele alınması gerekmektedir (Berger & Luckmann, 2008: 31). Bu noktada gündelik hayat kavramsallaştırmasının kullanım alanının belirlenmesi için kritiğinin yapılması gerekmektedir. Sorgulama sürecinde karşımıza çıkan sorular ise şunlardır;

- Gündelik hayat bir mekân mıdır, alan mıdır, teorik/pratik bir çerçeve midir?
- Kişilerin kendilerini sunuş/gerçekleştirim alanı mıdır?
- Gündelik hayat bir sömürülme alanı mıdır; her şeyi emebilen bir iktidar mıdır?
- Gündelik hayatın kaynağı, sınırları, araçları, motivasyon/direnç/muhalif noktaları ve sinir uçları nelerdir/nerelerdir?
- Gündelik hayatın imkânları/fırsatları/açmazları nelerdir?
- Gündelik neye hizmet eder, ne “gündelik hayata” hizmet eder?
- Gündelik hayatın üreticileri, tüketicileri, eyleyicileri, uygulayıcıları kimlerdir?
- Gündelik hayat bir meşrulaştırma ve yeniden-üretim mekanizması mıdır?
- Gündelik hayat coğrafi ve kültürel olarak farklılaşmak mı demektir?
- Gündelik hayat planlı/örgütlü bir yapı mıdır?
- Gündelik hayat bir ağ sistemi midir?

Yukarıdaki sorular gündelik hayat konusunda bir zihin egzersizi niteliği taşımaktadır. Dile pelesenk olan kavramın net bir şekilde anlaşılması için bu şekilde bir tartışmanın verimli olacağı düşünülmektedir. Gündelik hayat, yeni dönem sosyoloji çalışmalarında sık kullanılan ve referans gösterilen bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir. Popüler olmasının yanında sosyal bilimsel düşüncenin gelişimi açısından toplumsal gerçekliğin organize edilmesini açıklamaya çalışan bir alt-disiplindir. Sosyolojinin bir alt-disiplini olarak gündelik hayat sosyolojisi, “toplumsal hayatı ve değişimleri her yönüyle inceleyen, toplumsal olgulara farklı bakış açılarıyla ve eleştirel bir şekilde yaklaşarak bu olguların altında yatan gerçekleri ortaya çıkarmayı amaç edinen bir sosyal bilim dalıdır” (Çetin, 2013: 17).

Gündelik hayat kavramsallaştırması, tarihsel kullanımı itibariyle yeni-dünya¹⁶ sistemine özgüdür. Ancak bu, önceki yüzyıllarda kullanılmadığı anlamına gelmemelidir. Kavramın kendisi yapısal olarak bir inşa sürecini işaret etmektedir. Yalnızca inşa ile kalmayıp, toplum üyelerinin inşa edilen yapının içinde paylaşımlı bir üretime dâhil oldukları bir süreci yansıtmaktadır. Yeni-dünya küresel olarak düşünülen bir kozmostur. Sınırların, her ne kadar başlangıçta katı bir biçimde çizilmiş olsa da, genişlediği, geçirgenleştiği, akışkan olduğu bir yeni-dünya söz konusudur.

Gündelik olan, rutin eylem ve alışkanlıkların toplamını yansıtır. Gündelik hayatta, gerek tek tek bireylerin gerekse toplumun hayatlarında varlık bulan rutinleşen yanlar incelenir. Gündelik hayat, birey ve toplumun yaşamında rutinleşen çoğul bir yaşama formudur (Subaşı, 2004: 11). “Gündelik hayatın sorgulanması sıradanlaşmış, tekrar edip duran hayat kalıplarının dışına çıkmak için fırsat oluşturur” (Çetin, 2013). Her tarihsel döngünün içerisinde, özgün olarak tasarlanmış veya organize edilmiş, var olunan toplumsal birlikteliklerin yaşamsal pratiklerinin deneyimlendiği bir gündelik hayat söz konusudur.

Gündelik hayat, bireylerin içinde buldukları sosyal sistemin alışkanlıklarını bünyesinde barındıran ve yaşamlarını idame etmeleri için gereken sosyo-kültürel donanımı sağlayan hem somut hem de soyut bir imkândır. İnsanların periyodik olarak zamanı ve mekânı yönetmesi ve biçimlendirmesi doğrultusunda şekillenen aktarılmış bir deneyim havuzudur. Aktarılan deneyimler gündelik hayatın kurumsallaşma süreci ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

5.2. Gündelik Hayat ve Kurumsallaşma Süreci

Toplumsal olarak kurumlar belli bir amaca odaklanmış, insanların temel fiziksel/sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi ile ortaya çıkan yapılardır. Karşılanan

---

¹⁶ *Yeni-dünya* kavramını endüstriyel devrim sonrası ortaya çıkan dünya tasarımından ziyade, 1900'lü yıllar sonrası inşa edilen dünya tasarımı üzerinden düşünmekte ve kullanmaktayım.

ihtiyaçların süreklilik kazanması ve düzenli bir şekilde tekrarlanmasıyla süreç, formel bir nitelik kazanmaktadır. Değer yüklenen ve normlar sistemi ile çevresi çizilen, aynı zamanda uzun zamandır devam eden bu süreç sonuç olarak kurumsallaşmakta ve toplumun yapısal kodlarını taşıyan kurumlar ortaya çıkmaktadır. Kurumlar, bireyin ve toplumun temel ihtiyaçlarının simgeleştirilmiş halleridirler. İnsanların yaşam tarzlarının örgütlenmiş bir parçasıdır. Hazır bilgi stokları olarak kurumlar, gündelik hayatın nasıl idame ettirileceğine *-en azından var olunan sosyal birliktelik içinde-* ilişkin kurallar sistemidir.

Toplumsal hayatın süreklilik kazanan ihtiyaçlar düzeni zaman içinde uzmanlaşma süreci geçirerek, belirli kategorilere ayrılmaktadır. Aile, eğitim, din, ekonomi ve siyaset zamanla farklı ihtiyaçların karşılandığı toplumsal kurumlar haline gelirler. Böylece toplumun ihtiyaçları total bir denetime tabi tutulmaktadır. Farklı toplumsal kurumlar arası ilişkiler kopuk değildir; her kurum hem birbiriyle hem de alt birimleriyle eşgüdümlemişdir. Her kurum toplumun kendine has bir ihtiyaç silsilesini karşıladığı için diğer kurumlar karşısında sınırlarını çizmiştir.

Kurumlar bir normlar sistemini yansıtır. Türkiye'nin birçok bölgesinde evlenmeye karar veren kişiler karşılarında düğün ritüeline ilişkin mutlak bir süreç bulmaktadırlar. Nişan, çeyiz, kına gecesi, düğün, gerdek, evlilik, vb. gibi alt süreçler ile aile kurumunun oluşumu belirli bir sosyo-kültürel değer pratiği çerçevesinde kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla eğer istisnai bir durum söz konusu değil ise Türkiye'de evlenmek isteyen kişiler bu süreci ilgili bölgesel kültürün normları gereğince yerine getirmekle teorik olarak yükümlüdürler. Görüldüğü gibi salt kendi başına var olan bir kurumdan ziyade alt birimlerden oluşan bir sosyal mekanizma söz konusudur. Yani kurumlar işlevsel olarak yapılanmışlardır ve tıpkı bir makinenin dişlileri gibi her kurum bir dişliyi oluşturmakta ve toplum adı verilen büyük mekanizmanın işlemesine destek sağlamaktadır. Her dişlinin bir diğer dişli ile hareketini kolaylaştıracak daha ufak çarklar da sistemin devamlılığına gizil bir katkı sunmaktadır. Mekanik bir toplum betimlemesinin yanında kurumlar aynı zamanda organizmaya da benzetilmektedir. Toplumsal dünya bir insan vücudu olarak düşünülürse, bu vücuttaki her uzuv bir amaca hizmet etmektedir. Ayaklar vücudun

hareket etmesini ve dengede durmasını sağlarken, kollar ve eller kavramayı sağlamaktadır. Vücudun her bölgesi farklı bir işlevle yapılanmıştır ve her biri diğerleriyle uyum (harmoni) içinde varlıklarını sürdürmektedir. Kurumları ister mekanik ister organizma olarak okunabilmektedir. Sonuç olarak kurumlar insanların değerler dünyasında uyum içinde çalışan sosyo-kültürel mekanizmalardır.

Kurumsallaşmış örüntülerin görünümü olan kurumlar, yaygın davranıştan örgütlü davranışa geçişi ifade etmektedir. Dolayısıyla kurumsallaşma esasen her toplulukta zorunlu bir süreçtir. Tarihsel olarak ilk sosyal uzam birlikteliğinde bulunan kişiler bile zamanla ilişkilerine ‘kurumsal’ bir nitelik kazandırmışlardır. Avlanmaya giden gruplar avcılık ile bazı yöntemleri sürekli tekrarlayarak kurumsal bir davranış haline getirerek, sonraki nesillere ‘avlanmanın nasıl bir şey’ olduğunu ve avlanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğine ilişkin hazır bir bilgi oluşturmuşlardır. Bundan dolayı avlanmanın hangi araçla, ne zaman, nelere karşı yapılacağını bilgisine sahip olan sonraki nesiller, sosyal hayatın başka alanlarını kurumsallaştırma gereği duymuşlardır. Yani kısacası bireyler gruba ya da topluma katılmadan önce yapı içerisinde nasıl davranılacağını ve neyin gerekli olduğuna dair yaşamsal pratikleri hazır bulmaktadır.

Sosyal davranışı kolaylaştıran kurumsallaşmanın kaynağında ihtiyaçtan doğan eylem ve davranış örüntüleri ile bu eylem ve örüntülerin tekrarı yer almaktadır. Tekrar eden, düzenli davranış örüntülerinin alışkanlık haline gelmesinin yani rutinleştirilmesinin ardından mevcut sosyal gerçeklik içerisinde içselleştirilmesi (gelenekselleşmesi) ve meşrulaştırılması (kurullaşma ve normlaşma) ile kurumsallaşma süreci tamamlanmaktadır. Kurumsallaşma ‘neyin, nasıl yapılacağını bilgisinin’ öğrenildiği ve dolayısıyla stok bilgiye dönüştüğü bir süreçtir. Kurumsallaşmış davranış ve eylem, üyelerine tanımlı bir eylem ve düşünme alanı oluşturmakta ve bu şekilde sürprizlere yer vermeyen ilişkiler ağının oluşumunu sağlamaktadır. Kurumsallaşmış davranışlar öbeğinin uzun vadede sonuçları ise toplumsal kurumlardır.

Tanımlı bir sosyal dünya imkânı veren kurumsallaşmanın gerçekleştiği sosyo-kültürel uzam ise gündelik hayat gerçekliğidir. İhtiyaç eksenli gerçekleştirilen eylem

ve davranışların bağı bulunduğu zamansal ve mekânsal alan gündelik hayat dünyasıdır. Kurumsallaşma sürecinin oluşumu öncesinde ve sırasında var olan, hatta kurumsallaşmanın meşrulaştırılması ile oluşan sosyal sistemin çatlaklarının anlaşıldığı bir deneyim dünyasıdır. Gündelik hayat ve kurumsallaşma arasındaki ilişki doğrudandır. Kurumsallaşmış eylemler dizini toplumsal kurumların yanı sıra, gündelik hayatın dinamiklerinin de oluşumunu sağlamaktadır. Gündelik hayat kavramsallaştırması esasen kurumsallaşma ile organik bir ilişkiye sahiptir. Gündelik hayat, kurumsallaşma sürecinin devamında toplumsal pratiklerin gerçekleştiği/deneyimlendiği bir alan olarak düşünölmektedir.

Çalışma dâhilinde gündelik hayat ve kurumsallaşma süreci ayrı ayrı değerdendirmekten ziyade birbirini tamamlayan sosyal kontekstler olarak ele alınmaktadır. Gündelik hayat kavramının net bir şekilde anlaşılması için çeşitli tanımlama ve açıklamalara farklı yazarlar ve çalışmaları üzerinden yer verilmiştir. Öncelikle gündelik hayatın nasıl oluştuğunu açıklayan Berger ve Luckmann'ın çalışmasına yer verilmiştir. Lefebvre ise gündelik hayatın modern hayatla ilişkisini açıklamaktadır. Son olarak Certeau ise çalışmanın önemli sayılabilecek bir noktasına dikkat çekmektedir. Çünkü son çalışma gündelik hayatın yapısını analiz etmekle kalmıyor aynı zamanda aktörlerin içerisindeki yaratıcı faaliyetlerini de dile getirmektedir. Bu da özellikle ilerleyen bölümlerde karşılaşılabilecek olan “yapı-fail” tartışmalarına önemli katkı sunacaktır.

5.3. Başlıca Gündelik Hayat Çalışmaları

Bu başlık altında Peter Berger ve Luckmann'ın “Gerçekliğin Sosyal İnşası”, Henri Lefebvre'nin “Modern Dünyada Gündelik Hayat” ve Michel de Certeau'nün “Gündelik hayatın Keşfi” çalışmaları incelenecektir.

5.3.1. Peter Berger ve Thomas Luckmann'da Gündelik Hayat Gerçekliği

5.3.1.1. Gündelik Hayatın Gerçekliği

Gündelik hayatta bilginin temellerini ortaya çıkarabilecek en elverişli yöntemin fenomenolojik analizin yöntemi olduğunu vurgulayan Berger ve Luckmann, subjektif bir anlamda kendini sunan “gündelik hayat”ın sıradan toplum üyeleri tarafından sadece bir gerçeklik olarak olduğu gibi kalmadığını; aynı zamanda üyelerinin düşünce ve eylemlerini doğuran bir dünya olduğunu ifade etmektedirler (2008: 32).

Tamamen uyanık halde, ‘kişilerin doğal tutumunu’ tesis eden ve tecrübe edilen gündelik hayat, çoklu gerçeklikler arasında kendisini *par excellence* (en üstün -ç.n.) gerçeklik olarak konumlandırmakta ve bu konumlandırmasından hareketle kendini ‘bilince’ dayatarak, gerilimli bir atmosferde neden olmaktadır (Berger & Luckmann, 2008: 35).

Düzenlenmiş bir gerçeklik olarak kavranan gündelik hayatta, fenomenler önceden düzenlenmiştir (önceden nesnelleşmiştir¹⁷); coğrafi olarak ve dilin¹⁸ aracılığı ile toplumun teknik bir vokabüleri içinde adlandırılmış (her şeyin tanımlandığı araçlar dünyası) bir yerde yaşanılmaktadır (Berger & Luckmann, 2008: 35).

Gündelik hayat bilincin motive olduğu ilgilere göre organize edilmektedir. Kişinin dünyaya yönelik ilgisi, “yapıyor olduğu, yaptığı ve yapmayı planladığı” şeyler tarafından belirlenmekte; aynı zamanda pragmatik bir motivasyondan beslenen bu ilgiler, kişi için anlaşılır olmayan alanları da içermektedir: “...Araba tamircisiysem tamirhane dünyasıyla ilgili nesnelere ilgim vardır... Uzaydan gelen şeylerle de ilgilenebilirim; ama bu ilgi, şahsi bir mesele olup, gündelik hayatımın

---

¹⁷ *Nesnelleşme* süreci, gündelik hayatın oluşumu sürecinde kurumsallaşan örüntüleri ifade etmektedir. Nesnelleşmiş bir davranış ‘neyin, nerede olduğunu, nasıl davranmam gerektiğini’ sunan bir stok bilgi kümesidir.

¹⁸ *Dil*, hayatın toplumdaki koordinatını göstermektedir (Berger & Luckmann, 2008: 35).

ivedi bir gerekliliğinden ziyade boş-zaman tercihidir” (Berger & Luckmann, 2008: 36).

Kendiliğinden-aşikâr, zorlayıcı bir olgusalılık olarak kendini ilan eden ve ‘başkaları’ için de bir gerçeklik olan gündelik hayat içerisinde karşılıklı iletişim kurmak zorunludur. Kişinin ontolojik varlığını sürdürmesi için elzem olan sübjektiviteler arası (‘benim’ ve ‘onların’ anlamları arasındaki sözleşme) yani başkalarıyla paylaşılan ortaklaşa dünya, ortak-duyu bilgisini içermektedir (Berger & Luckmann, 2008: 36-37).

Gündelik hayat, rutinleştirilen eylemlerin yanı sıra çeşitli problemler yaratan başka kısımlara bölünmüştür. Amerikan yapımı arabalarla ilgilenen bir tamirci için Amerikan yapımı arabalar gündelik hayatın problemsiz kanadını oluşturmaktadır. Ancak tamirhanesine gelen Volkswagen marka Alman yapımı bir arabanın nasıl tamir edileceğine ilişkin rutinleşmiş bir bilgisi stokta mevcut olmadığı için Alman yapımı arabalar o tamirci için problemlidir. Bu tamirci böyle bir sorunla karşılaşmasından dolayı gündelik hayatın bu problemlili yönünü terk etmez; aksine ortak-duyu bilgisini kullanarak, rutin-dışı eylemlerin problemsiz alana entegre edilmesini sağlar. Çünkü yukarıdaki örnekte tamirci yabancı-yapım arabaların tamiri ile ilgilenerek gündelik hayatını zenginleştirdiğinin farkındadır ve gündelik hayatın rutinlerinin sekteye uğramaması için bu tür alanları “problemsiz olarak” algılamak için çaba göstermektedir (Berger & Luckmann, 2008: 38-39).

Gündelik hayat, gerçeklikler arasında “asli” bir niteliğe sahip olmakla birlikte, gerçeklikler arasında geçiş imkânı sağlayan bir sahneyi¹⁹ andırmaktadır. Perdenin açılması ile gündelik hayatın kendine özgü anlamıyla dolu ‘başka bir

---

¹⁹ Berger ve Luckmann ‘sahne’ kavramını kullanmaktadırlar. Ancak dikkat çeken nokta düşünürlerin neden “Sosyal gerçeğin İnşası” [*The Social Construction of Reality-A Treatise in Sociology of Knowledge*] (1966)’nı, Erving Goffman’ın “Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu” [*The Presentation of Self in Everyday Life*] (1959) adlı çalışmasından sonra yayınlamalarına rağmen hiç bahsetmedikleridir. Temel fark Goffman sahneyi aktörlerin kendilerini gerçekleştirdiği bir alan olarak açıklamakta iken Berger ve Luckmann’da ise sahne izleyen seyirci ile ilişkilendirilmektedir.

dünya” ile karşılaşan seyirci, perdenin kapanması ile gündelik hayatın asli gerçekliğine geri döner (Berger & Luckmann, 2008: 39-40).

Zamansallık ve mekânsallık da gündelik hayat açısında önemli olgulardır. “Gündelik hayat dünyası hem zaman ve mekân olarak yapılanmıştır... Gündelik hayat dünyası, sübjektiviteler arası bir biçimde kullanılabilir kendine has standart bir zamana sahiptir (Berger & Luckmann, 2008: 41-42). Gündelik hayat dünyasında eylemler belirli bir sıraya göre organize edilir. Eylemler çoğunlukla belirli mekânsal düzlemde ve belirli bir zamansal aralıkta gerçekleşir. Mekân etkileşimde bulunan sosyal yapının gereğine, zaman da bilincin bu mekânda ilişkileri organize eden periyodik düzenine işaret etmektedir:

Gündelik hayatın zamansal yapısı, hesaba katmam gereken, yani tasarılarımı ona göre ayarlamaya çalışmam gereken bir olgusalılık olarak karşıma çıkar²⁰... Haliyle, belirli eğitim programlarından geçmeden belirli bir sınavı veremem ve bu sınavı vermeden de mesleğimi icra edemem (Berger & Luckmann, 2008: 42-43).

5.3.1.2. Gündelik Hayatta Sosyal Etkileşim

Gündelik hayat gerçekliği başkalarıyla paylaşılan ve diğerleri ile tecrübe edilen bir gerçekliktir. Başkalarına dönük gündelik tecrübe yüz-yüze etkileşimde ortaya çıkmaktadır. Kişinin ‘buradalığı’ ve ‘şimdiliği’ yüz-yüze etkileşimin temelidir. Gündelik hayatın kuşatıcı ve heybetli gerçekliğinin parçalarından biri olan, ötekinin sübjektivitesinin gerçekliği yüz-yüze iletişimde vuku bulmaktadır. Yani yüz-yüze etkileşimde bulunanlar kişi için gerçektirler (Berger & Luckmann, 2008: 44).

İletişimde olunan öteki “dostça olmayan ilişkiler” şeklinde kavranılır. Bu kavrama yakınlık uzaklık ölçütüne göre değişkenlik gösterir. Mektuplaşılan biri çok samimi ifadelerle kendisi ile ilgili, kişinin zihninde olumlu/olumsuz bir imaj oluşturabilir. Ancak yüz yüze iletişimde ise kendisi hakkında oluşturulan bu imajın tam tersi bir ifade anlaşılabilir. Bu noktada etkileşim sürecinde zihinsel bir tipleştirme süreci başlamaktadır. “Gündelik hayatın gerçekliği, yüz-yüze

---

²⁰ *First things first*; ilk yapılması gereken şeyler önce yapılır.

karşılaşmalarda ötekileri kavramayı ve onlarla münasebete girmeyi sağlayan tipleştirici şemalar içerir. Böylece ben ötekini, ‘bir erkek’, ‘bir Avrupalı’, ‘bir müşteri’ vb. olarak kavrarım.” (Berger & Luckmann, 2008: 46). Elbette bu tipleştirme karşılıklıdır nasıl ‘ben’ başkalarını “bir Amerikalı, bir İslamcı, bir Kürt, bir Atesit vb.” olarak tipleştiriyorsam, başkaları da ‘beni’ benzer kategorilerde tipleştirmektedir.

Gündelik hayatın iletişim kurulan başkalarını zihnimiz belirli rutinleşmiş şemalarla algılamakta ve ona göre bir gerçeklik inşa sürecine başlamaktadır. Karşımızdakini “ulan bu Diyarbakırlı, zaten Kürt” ya da “o zaten Allahsızın biri” diye bir şemada kavramaya karar verirsek, onunla olan yüz yüze iletişimimiz de ona göre şekillenecektir. Zihin şematize/kategorize etme konusunda sürekli bir uyarılma halindedir. Çünkü toplumsal bilinç olarak ona yüklenen bir önyargılar şematığı söz konusu ve kişi burada kendi bilincine bu bilişsel yapının argümanlarını uyarlamaya çalışmaktadır. Sonuçta bilişsel süreçler toplumsal olarak tipleştirmeye yol açan ve yeniden-üreten bir gerçeklik üretirler. Berger ve Luckman (2008: 48) buna karşısındakini “anonim terimlerle” kavrama diyorlar; “yabancı-gavur”, “kürt-terörist”, “milliyetçi-faşist”, “köylü-cahil”, “komünist-dinsiz” vb. gibi algılama/kavrama şekilleri, Türkiye’deki gündelik hayatın, toplumsal bilincin üretmiş olduğu şematik-dikotamik figürlerle donatılmış olduğunun göstergesidir.

Berger ve Luckmann ötekilere dönük tecrübeyi karakterize eden anonimlik derecesinin ahbaplardan, çağdaşlara doğru gittikçe arttığını ve değişkenlik gösterebileceğini vurgulamaktadır (2008: 49): “Ben sokak köşesindeki gazete satıcısını eşim kadar düzenli görürüm. Ama bu gazete satıcısı, benim açımdan daha az bir öneme sahiptir ve onunla samimi değilimdir. O benim için görece anonim kalabilir.”

Gündelik hayatın gerçekliğinin asli bir unsuru olan sosyal yapının içerisinde anonimleşen tipleştirmeler bir ardışıklığa göre kavranmaktadır. “Ardışıklığın bir ucunda, yüz yüze durumlarda sık sık ve yoğun bir biçimde etkileşim kurduğum ötekiler -benim yakın çevrem- bulunur. Diğer ucundan ise, doğaları gereği yüz yüze etkileşime asla açık olmayan oldukça anonim soyutlamalar vardır.” (Berger & Luckmann, 2008: 50)

5.3.1.3. Gündelik Hayatta Dil ve Bilgi

“İnsanın ifadeselliği, nesnelleşme yeteneğine sahiptir; yani ortak bir dünyanın unsurları olarak hem üreticilerine hem de diğer insanlara açık olan insani faaliyetin ürünlerinde tezahür eder.” (Berger & Luckmann, 2008. 53). Bir öfke davranışı yüz ifadesi, bedenin duruşu gibi bedensel göstergeler aracılığı ile dışavurulabilmektedir. Ya da öfke durumu bir araç ile nesnelleşebilmektedir. Bıçak diğer insanlar ile paylaşılan gerçekliğin objektif bakımdan erişilebilir bir unsuru haline gelebilmektedir. Her ne kadar bıçak bir insana karşı fırlatılmak amacıyla üretilmemiş olsa da, düşmanın öfkesini ifade eden bıçak; bir kişiye saplansın ya da saplanmasın her halükarda bir kişinin diğer bir kişiye karşı düşmanlığını ifade eden nesnel bir gerçekliğe sahiptir.

Gündelik hayatın gerçekliği sadece nesnelleşmelerle dolu değildir. Nesnelleşmenin öznel fakat can alıcı örneği, göstergeleştirme (*signification*), yani göstergelerin insani üretimini de içermektedir. Bir gösterge, bir öznel anlamlar dizgesi sunmaya dönük açık niyetleri ifade etmektedir (Berger & Luckmann, 2008: 53). Bir silah avlanmak için üretilmiş bir araçtır ancak sonrasında insanlar arasında şiddetin ve öfkenin göstergesi haline gelebilmektedir. Türkiye’de bu yönde siyasal bir ifade olarak zihinlere kazınan olgu “kapılara kırmızı çarpı (X)” atılmasıdır. Alevi vatandaşların evlerinin kapılarına “kırmızı (X) koyulması” oldukça bilindik bir “ötekini istememe/yok etme” davranışının nesnelleşmiş ifadesidir yani başka insanlarla paylaşılan gerçeklikte nesnel olarak mevcuttur. Çünkü buradaki kırmızı işaretler “ötekini” işaret etmektedir ve kendinden olanı koruma güdüsünden hareketle, ötekinin yaşanılan bölgede istenilmediğini, dolayısıyla ya buldukları yeri terketmelerini ya da bir şekilde kendilerine zarar verileceğinin uyarısını yapmaktadır. Tehdite maruz kalan insanların zihinlerinde yapılanmış bilgi şemaları ve deneyimleri, bu göstergelerin nasıl anlaşılmalı ve algılanmaları gerektiğini ifade etmektedir²¹.

---

²¹ Bu durumun deneyimlenmesi çok basittir; her hangi bir Alevi vatandaşa “kapınıza kırmızı çarpı konulmuş, ne düşünüyorsunuz” şeklinde sorulduğunda, çoğunun paylaştığı nesnel gerçekliğe sahip bir cevap alınabilecektir.

Gündelik hayat içerisinde dil toplumsal bir içerik ve işleve sahiptir. Başkaları ile paylaştığımız ortak dünya içerisinde temel bir araçtır. “Bir sesli göstergeler sistemi olarak tanımlanabilecek olan dil, insan toplumundaki en önemli gösterge sistemidir...Gündelik hayatın herkesçe paylaşılan nesnelleşmeleri, esasen dilsel göstergeleştirme yoluyla sürdürülür. Gündelik hayat, her şeyden önce hem cinslerimle paylaştığım bir dile sahip olan ve bu dil aracılığı ile sürdürülen bir hayattır” (Berger & Luckmann, 2008: 55).

Gündelik hayattan doğan ve asli referansı da ona olan dil, “tamamen açık bir bilinçle tecrübe ettiğim, pragmatik bir motivin egemen olduğu ve ötekilerle olduğu gibi kabul edilmiş bir tarzda paylaştığım bir gerçekliğe atıfta” bulunmakla kalmaz, “gündelik hayatın ortak duyuşal gerçekliğindeki kök yerlerini” de korumaktadır. Dil, “bizim” ürettiğimiz ve sonuç da “bizi” de etkileyen bir şeydir. Bazı şeyleri ifade ederken bir deyim dahi yetebilmektedir.

Dil, kişinin yaşam sürecinde tecrübelerini tipleştirmesini sağlayan bir nesnelleşme sürecini içermektedir. Bir gelinin kocasının annesi ile yaşamış olduğu sorunlar sadece ona özgü değildir. Gündelik hayatın içerisinde bu sorunlar “kaynana sorunu” olarak tecrübe edilmektedir. “Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar”²² atasözü dilin imkanları dahilinde, kaynana problemini yansıtan bir göstergeler sistemidir. Kısacası tekil problem olarak deneyimlenen eylemler aynı kategorideki başkaları tarafından da gerçekleştirilince farkında olmadan bir ortak-deneyime dönüşmektedir. Yani öznel faaliyetler genel anlam düzenleri içinde sınıflandırılmaktadırlar.

Dil aynı zamanda gerçeklikler arası geçişte sembolik bir nitelik kazanmaktadır. Sembolik temsillerden görkemli binalar/sistemler (din, felsefe, sanat, bilim vs.) inşa eden dil, aynı zamanda semantik²³ anlam alanları/bölgeleri de inşa etmektedir. Sosyal tecrübenin bir düzene kavuşturulması bakımından semantik alanlar, “kuşaktan kuşağa aktarılan ve kişiler/bireyler için erişilebilir sosyal bilgi

---

²² *Anonim*: Kaynana ne kadar iyi, ne kadar yumuşak huylu olursa olsun, onun varlığı yine de gelini rahatsız eder. Aralarında bir sorun yoksa bile, bir sorunun oluşmasına yönelik beklenti bulunmaktadır.

²³ *Anlambilim*; Vokabüler, dilbilgisi ve söz diziminin düzenlenmesini sağladığı alan.

stoku oluşturmakla” birlikte, “neyin korunacağını ve hem bireyin hem de toplumun bütünsel deneyim açısından neyin unutulacağını” belirlemektedirler (Berger & Luckmann, 2008: 60-61).

Gündelik hayat içerisinde sosyal bilgi stoku, pragmatik motivin egemen olduğu, reçete bilgiden(öğrenilmiş bilgi) oluşan hazır araçlar topluluğunu oluşturmaktadır. Pragmatik motiv, kişiye telefonun nasıl kullanıldığının (pragmatik amaç) ve de telefonun çalışamaz hale gelmesi durumunda kişiye onu nasıl tamir edileceğinin bilgisini sağlamaktadır. Burada kişi telefonun nasıl tamir edileceğinden çok telefon tamirinde başvurulması gereken alanların (tamirci) bilgisine sahip olmaktadır. Kişinin telefonla ilgili sahip olduğu bilgi reçete bilgisidir, telefon ile nasıl konuşulacağını dışında yani telefonları yapmayı mümkün kılan muazzam bilimsel ve mühendislik bilgi kütlesi kişiyi ilgilendirmemektedir. Berger ve Luckmann kısacası “sosyal bilgi stokunun büyük bir kısmının, *mutatis mutandis* (gerekli değişiklikler yapılmış olarak), rutin problemlerin hâkim olduğu reçetelerden ibaret” olduğunu vurgulamaktadırlar (2008: 62-63).

Gerçekliği aşinalık derecelerine göre ayrıma tabi tutan sosyal bilgi stoku, “gündelik hayatın temel rutinleri için gerekli ve sadece, ötekilere dair tipleştirmelere değil, aynı zamanda ister sosyal ister doğal her çeşit olay ve tecrübeye dair tipleştirmeleri de kapsayan tipleştirici şemalar sağlar” (Berger & Luckmann, 2008: 63-64). Kişinin sahip olduğu bilginin öğelerini birleştirmek için gerekli araçları sağlayan sosyal bilgi stoku, kişinin kendi meslek hayatına ilişkin bilginin zengin ve spesifik olmasını sağlarken ötekilerin meslek dünyası ile ilgili yarım yamalak bilgiye sahip olmasına neden olmaktadır.

Gündelik hayata ilişkin bilgiler, pragmatik ilgiler ile şekillenmektedir. İlgiye göre değişen bilgi stokunda, “hisse senetlerine yönelik bir ilgim yoksa bir şirketin hisse senetlerinin düşüşü beni ilgilendirmeyecektir”, “Afrika’ya gitmeyeceksem oraya aktarmasız uçuşların başlamış olması beni ilgilendirmeyecektir” ya da “Ateist isem Katoliklerin çağdaşlaması beni ilgilendirmeyecektir” (Berger & Luckmann, 2008: 66).

Özetlemek gerekirse, gündelik hayatta bilgi sosyal olarak dağılmıştır (*herkes her şeyi bilemez*) ve “gündelik hayatta ben, kimden neyi saklayabileceğimi, bilmediğim şeyler hakkında malumat edinmek için kimlere başvurabileceğimi ve genel olarak hangi insan tiplerinden hangi bilgi tiplerine sahip olmalarının beklenebileceğini kaba da olsa bilirim” (Berger & Luckmann, 2008: 67).

5.3.2. Henri Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat

Lefebvre sosyolojik alanda gündelik hayat konusunda önemli çalışmalara imza atmış bir düşünürdür. Özellikle “Modern Dünyada Gündelik Hayat” çalışması birçok gündelik hayat çalışmalarında referans gösterilmektedir.

Karmaşıklaşan modern dünyanın görünmeyen, gözden kaçan, umursanmayan ayrıntılarını odağına alan düşünür, gündelik hayatın farklı sosyal sınıf ve kategorilerde (işçileri, kadınlar, öğrenciler, aydınlar, gençler, orta sınıflar vb.) nasıl algılanıp bir süreç olarak işlendiğini sorgulamakla kalmamakta aynı zamanda gündelik hayat içerisinde *-ki gündelik hayat artık onun metinlerinde sanayileşmiş kentsel alandır-* reklam ve tüketim politikaları sisteminin teknoloji, dil ve yazı gibi kültürel tüketim araçlarının aracılığı nasıl meşrulaştırılıp, yeniden-üretildiğini analiz etmeye çalışmaktadır. Analiz sürecinde toplumsal ilişkiler düzeyinde gündelik hayatın içerisinde bir gerilimi varsayan düşünür, mevcut düzene karşı gündelik hayatın kendisinden bir muhalefetin oluşturulması gerektiğini önermekte ve bu nedenle eleştirel teoriye yönelmektedir.

Çeşitli toplum tanımlamalarının (sanayi, teknoloji, bolluk, tüketim) mevcut toplumsal dünyanın anlaşılması için geliştirildiğini ancak bunların belirli kısımları açıklamaya yettiklerini, genelleştirilebilir bir taraflarının olmadığını söyleyerek “bürokratik yönlendirilmiş tüketim toplumu” tanımlamasını geliştirmiştir. Lefebvre, “Artık her şeyin mümkün” olduğu, bir sosyal dünyanın olduğunu, her şeyi estetize eden bir toplumun oluştuğunu, ideolojilerin bile besin olarak piyasa yoluyla kültürel tüketim için kaliteli bir ürün haline getirildiğini savunmaktadır (2010: 109).

Her şeyin mümkün olduğu bu toplumsal dünya ise aşamalı olarak oluşmuştur. Öncelikle baskıcı toplum var olmuştur. Bu toplumda bastırmanın biyolojik ve

fizyolojik yaşama müdahalesi doğrudandır, kıtlık ve yokluğun bir arada olduğu bu toplumda, bir sınıf egemenliğini ikna etme (ideoloji) ve zorlama (cezalar ve kurallar) şeklindeki araç ile korumaktadır. Buna örnek olarak Katolikliği göstermektedir. Baskıcı toplumun sonrasında ise Protestanlıktan esinlenen Üst-baskıcı toplumun oluştuğunu varsaymaktadır. Üst-baskıcı toplumda çatışma ve çelişkilerin ortadan kaldırıldığı, “bastırma görevinin ise aile ve baba gibi küçük gruplara verildiği bir yapı söz konusudur. Bu toplumda önemli olan bastırmanın bireyin kendi bilincine verilmesidir. “Her birey kendi Tanrı’sını ve aklını, kendinde taşır; her birey kendi kendisinin papazı haline gelir” (Lefebvre, 2010: 162). Üst-baskıcı toplumun yapısal ve mantıksal sonucu ise “terörist toplum”dur. Lefebvre “terörist toplumu” şu şekilde açıklamaktadır; “Şiddetin ortalığı kasıp kavurduğu, kanın aktığı bir toplumu “terörist” olarak adlandırmayacağız... Terörist toplumda yaygın bir terör egemendir... Şiddet gizli kalır... Bu toplumun üyeleri üzerine baskı uygulanır; bundan kurtulmaları çok güçtür. Her birey terörist olur, kendisinin teröristi haline gelir; her birey iktidarı ele geçirerek terörist olmayı diler... Diktatöre hiç gerek yoktur...” (Lefebvre, 2010: 163). Terörist toplumda bir “özgürlük yanılması” ve her şeyin zıttı ile var olduğu bir durum söz konusudur. İstikrarı temel alan bu toplumda itirazlar ve muhalefet susturulur veya sapma olarak uzaklaştırılarak, etkisizleştirilir.

Nihayetinde Lefebvre mevcut toplumun gerilimlerinin farkında olarak gündelik hayatın mekânsal olarak “kent” içerisinde anlamlı olduğunu ve kentsel yaşam sürecinde yeniden-üretilen bir sisteminin varlığını ifade etmektedir. Terimlerin özgül ağırlıklarının değiştiği, “artık her şeyin mümkün” olduğu bu “bürokratik yönlendirilmiş tüketim toplumu”nda muhalefet etme biçimlerinin de değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yani reklam ve tüketimin ağına takılan, yabancılaşmanın her halini yaşayan işçi sınıfının, genelleşmiş bir proleter statüsünde anılmak istemeyen ve korkuları olan orta sınıfın, gündelik hayatın en ağır yükünü çekenler olarak kadınların, gündelik hayatın eşiğinde olan gençler ve öğrencilerin, her şeyin farkında olan fakat gündelik hayatta marjinal kalan aydınların yaklaşımları ve modern dünyadaki gündelik hayat politikaları Lefebvre’nin odaklandığı noktalar olmuştur.

5.3.3. Michel de Certeau ve Gündelik Hayatın Keşfi

Gündelik hayatın keşfedilmesi gereken “eylem, uygulama ve üretim sanatları” ile çevrelendiğini belirten Certeau, soyut bir evrenselin figürü olarak, her ne kadar ortak batıl inançla karıştırılmış ve bayağılaşmış olsa da, hala etkilerini kabul edebileceğimiz, “sıradan gerçekleri” elinde tutan, eskinin tanrısı rolünde olan “sıradan insanlardan” bahsetmektedir (2008: 70). Sıradan insanın çözümlemesini ise ortak bir mekandan hareketle “günlük dilin” kullanımına yönelik sosyolinguistik çalışmalardan yararlanarak açıklamaya çalışmaktadır. Günlük dilin ayrıntılı ve titiz bir incelemesini gerçekleştirebilecek olan felsefenin Ludwig Wittgenstein²⁴,’ın “dilin günlük kullanım(everyday use) felsefesi” olduğunu ifade etmektedir. Gündelik hayatın oluşumunda dil, altında gizlenen sayısız çatışmanın oluşturduğu ağ ile tıpkı Lefebvre, Berger ve Luckmann’ın yaklaşımında yer aldığı şekliyle önemli bir role sahiptir. Günlük dilin kullanımının yanında, dilin üretimi sonucunda oluşan söylem, davranış ve tutum kalıplarını ortaya çıkarmak için antropolojik, sosyolinguistik, etnometodolojik, etnografik ve de psikanalitik olmak üzere bir çok yaklaşımı benimsemiş görünmektedir.

Gündelik hayat politikaları içerisinde “eylem, uygulama ve üretime geçme” tarzlarının formaliteleri belirli yerlerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birisi her toplumun sahip olduğu kendine özgü “oyun uzamları”dır. Günlük mücadeleleri yansıtan oyunlar, “eylem şemalarının repertuarlarını yansıtır” (Certeau, 2008: 94). Hamle kurallarını oluşturan/biçimlendiren oyunlar, fırsatları kendi lehine çeviren aktörlerin eylem üretme sanatlarını yansıtmaktadır;

Kendi çıkarı için çalıştığı fabrikanın malzemesini çalıp kullanmakla ve makinaları kendi işi için çalıştırmakla suçlansa da “işten çalan” işçi serbesttir, yaratıcıdır ve belli bir çıkar gütmeyen bir iş için aslında fabrikanın zamanından çaladır (çünkü aslında malzemedен çalmaz, sadece arta kalanları kullanır)... İşten çalan işçi, yerleşik düzenin alanında ‘hamlesini’ gerçekleştirmiş olur. Üretimin zanaatsal ya da bireysel birimlerine bir gerileme olarak tanımlanmaktan çok uzak bir eylem olan işten çıkmak eylemi endüstriyel uzama (yani mevcut düzenin alanına) eskilerin

²⁴ 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Ludwig Wittgenstein, matematik, mantık ve dil felsefesine odaklanarak, dilin felsefedeki önemi üzerine çalışmalarda bulunmuştur.

kullandıkları ya da başka alanlarda uygulanan 'halk' taktiklerini yeniden dâhil etmiş olur. (Certeau, 2008; 99)

İşten çalma eylemi sadece fabrikalarda işçi düzeyinde değil, gündelik hayatın her alanında gerçekleştirilen, “halk kültürü”nün oluşumunu sağlayan üzerinde yaygınlık göstermiş bir faaliyet türüdür. Özellikle üst-mekanizmada bulunanlar işten çalma eylemine karşı farklı türden baskıcı politikalar geliştirmiş olsalar da, halk düzeni kendi çıkarları doğrultusunda manipüle edebileceği ‘taktikler düzeni’ olarak görmektedir (Certeau, 2008: 100).

Sistemle oynayan ısradan insanların varolduğunu dile getiren Certeau, taktik olarak çalıştığı fabrikada “işten alma” eylemini gerçekleştiren işçiyi örnek göstermektedir. Türkiye özelinde de benzeri bir durum söz konusudur. Özellikle hizmet sektöründeki esnaf ile kamu dairelerindeki çalışanlar ilişkilerinde ve çalışmalarında, işten kaytarmak için çıkarları doğrultusunda gereken manipülasyonları ve taktikleri geliştirmektedirler: sigara molası, çay keyfi, evrak taşıma bahanesi, kafa tatili vb. eylemlerle. Zamanın bu şekilde taktiksel kullanımına ilişkin yaklaşım gündelik hayatı sürdürme biçimlerine yansımaktadır. Tanıdık ifadelerle; “Günler torbaya mı girdi”, “Acele işe şeytan karışır”, “Hızlı giden atın boku seyrek düşermiş” vb. gibi deyim ve atasözleri (dilin gündelik hayatta aldığı rolleri vurgular), kapitalizmin “Zaman paradır”, “Az laf çok iş” gibi günlük söylemlerine karşı geliştirilmiş “esnaf kültürü”ne ait ifadelerdir. ‘İşten kaytarma’ sadece iş ile ilgili bir organizasyon süreci değildir; aynı zamanda insanların kendilerine sunulan alanlarda üretim ve tüketim politikaları geliştirmekte olduklarını ifade eden eylem manipülasyon araçlarıdır.

Sistemin müdahale ve baskılarına karşın işten çalma eylemin bir kazanım olarak sürmekte olduğunu belirten Certeau, bu düşüncesini “olanla idare etmek” savıyla desteklemektedir. Gündelik hayat, zaman ile birlikte mekanın da kullanım itibarıyla taktiksel operasyonlarla (Certeau bunlara *kullanımlar* adını vermektedir) düzenlendiği bir alandır. Paris’e göç eden bir Mağripli²⁵, kendilerine nerede

---

²⁵ Cezayir’in orta ve Batısını, Fas’ın kuzey bölümünü kapsayan bölgede yaşayan Müslümanlara verilen ad.

oturmaları gerektiğini (göçmen konutları) söyleyen ve de dil olarak Fransızca'yı dayatan bir sistemin içine (resmi kurallar bütünü) entegre olmaktadır. Kendisine 'verili olan' bu düzende Mağripli, bu düzenin kullanım tarzına uygun bir oyun uzamı yaratarak, örneğin oturma şeklini değiştirmeyerek uyum sağlamaktadır. Yani "kendisine yaşaması gereken ve kanunla dayatılan yerin sınırlarından çıkmadan, bu yer içinde çoğul ve yaratıcı olmayı başarır" (Certeau, 2008: 104). Mağripli yerli, Fransa'nın başkentinde iki arada olma sanatını icra ederek kendisine yararlar sağlamayı bilmektedir.

Certeau'nun düşüncesinde, "kullanım" kavramı içinde "eylem" anlamı taşımaktadır, bu "eylemlerin" kendilerine özgü bir formaliteleri, kendilerine özgü yaratıcı buluşları bulunmaktadır ve bunlar tüketim olarak adlandırılabilir karmaşık bir işi alttan alta yönlendirmektedir (2008: 105).

Certeau, tüketimi bir üretim biçimi olarak, kendine özgü kurnazlıklara sahip bir olgu olarak betimlemektedir. "Aslında yayılmacı, merkezci, gösterişli ve gürültülü, ussal bir üretimin karşısında tamamen farklı, başka bir üretim, "tüketim" olarak nitelendirebileceğimiz bir üretim biçimi yer almaktadır" (Certeau, 2008: 106). Bazı toplumlarda tüketimi sağlayan dönüşümlerin varlığından bahseden Certeau, İspanyol sömürgeciler ile yerli kabileler arasındaki ilişkilerde "yeni-üretim" biçimini destekleyen analizler elde etmiştir;

İspanyol sömürgecilerin, yerli kabileler üzerinde kazandıkları göreceli başarı aslında, bu kabilelerin bu başarıyı kullanım biçimleriyle dönüşüme uğramıştır. Boyun eğmiş, hatta yazgılarına razı olmuş olsalar da bu yerliler, kendilerine güçle ya da ikna edilme yoluyla dayatılan kuralları, uygulamaları ya da tasavvurları, fatihlerinkinden çok daha farklı gayelerle kabul etmiş, uygulamışlardır. Bunları içeriden dönüştürmüşlerdir –ama bunu, bunları yadsıyarak ya da bunları değiştirip dönüştürerek değil (kimi zaman bu da olmuştur tabii) elinden kaçıp kurtulamadıkları sömürgecilğe yabancı kurallar, gelenekler ya da inanışlar adına bunları kullanmanın bin bir türlü yolunu bularak yapmışlardır. Egemen düzeni dönüşüme uğratmışlardır... Bu sistemden ayrılmadan bu sistemi kendi yollarına döndürmüşlerdir. (Certeau, 2008: 106-107)

Egemen düzen tarafından dayatılan/üretilen bilgiler ve simgeler, bunların üreticisi olmayan (tüketici) uygulayıcıların manipüle ettikleri nesnelere

dönüşmektedirler (Certeau, 2008: 107). Görünüşte üretici erk karşısında, tüketimin, yeniden üretilmesiyle taktiksel bir kazanım elde edilmesi Certeau düşüncesinde “kullanım”ın önemini işaret etmektedir. Kullanımlara yani uygulamalara yönelik formalitelerin ortaya koyulduğu özel alan ise dildir. “Gilbert Ryle²⁶, Saussure’ün ‘dil’ (bir dizge) ve ‘söz’ (bir edim) arasında yapmış olduğu ayırmadan yola çıktığında ‘dili’ sermayeye, ‘sözü’ de bu sermayeyi gerçekleştirebileceğimiz operasyonlara benzetmiştir” (Certeau, 2008: 108). Dil bir depodur, sermayenin üretimidir. Operasyonlar ise ‘işler ve kullanımlar’dır. Tüketiciler tıpkı kiracılar gibi sermayeye sahip olmadan onun kullanımını gerçekleştirerek bir gündelik hayat pratiği dizisi oluşturmaktadırlar.

Gündelik hayatın zamansal ve mekansal izleklerden oluştuğunu savunan Certeau, bu izleklerin daha şeffaf bir şekilde anlaşılması için düşüncesinin gövdesini oluşturan iki temel kavramsallaştırmayı oluşturmuştur; *stratejiler* ve *taktikler*. Bir erk öznesinin (işletme, ordu, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirebileceği oyun ya da hesaplaşma niteliği taşıyan strateji, bir mülkiyet olarak çerçevesi çizilebilecek, hedeflerden ya da tehditlerden (müşteriler, rakipler, taşra bölgesi) oluşan dışarıdakiler kümesiyle kurmuş olduğu ilişkileri yönlendirebileceği bir mekanın varlığını ön kabul olarak benimsemektedir (Certeau, 2008: 112). Mülkiyet zamanın mekan üzerindeki zaferi konumundadır. Bu noktada erkin kendi politik pratiklerini uygulayıcılara sunduğu bir zaman-mekan düzlemi olarak betimlenmektedir. Certeau’nun düşüncesinde bir mülkiyetin var olmamasıyla nitelenen hesaplı eyleme taktik adını vermektedir. Yabancı bir gücün yasalarıyla düzenlenmiş haliyle kendisine dayatılan alanda oyununu kurmak zorunda kalan taktik, sadece ötekinin mekanını kullanmaktadır (Certeau, 2008: 113). Taktik ötekinin mekanında gerçekleştiği için geri dönüş söz konusu değildir. Hamlelerin ardın sıra yapıldığı, fırsatların hızlıca değerlendirildiği bir durum hakimdir. Taktiklerde kazançların depolanabileceği bir üs (mülkiyet mekanı) bulunmadığından, kazanılanlar saklanamaz. Yani taktik, mekansızlık demektir. Mekansız olma hali ise taktiklere hareketlilik kazandırmaktadır.

---

²⁶ *Certeau’dan alıntı: Gilbert Ryle, Use, Usage and Meaning, G.H.R.Parkinson (der.), Theory of Meaning, Oxford, Oxford University Press, 1968, s.109-116.*

“Strateji, düşmanın görüş açısı dışında gerçekleştirilen mücadelenin bilimidir, taktik ise bu görüş açısı içinde gerçekleştirilenlerin bilimidir (von Bülow)” (Certeau, 2008: 113). Stratejiler erk tarafından kurgulanan, öngörülebilir bir zaman-mekan düzlemi iken, taktik uygulayıcılar tarafından geliştirilen, tamamen fırsatlarla örülmüş bir zamansızlık ve mekansızlıktır. Gündelik hayat içerisinde strateji ve taktiklerin somutlaştırılması açısından, Türkiye’de mahalle kültüründe yer alan ev sahibi-kiracı ilişkisi arasındaki ayrım iyi bir örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki genel kabule göre “ev sahibinin 1 (bir) kiracının ise 1000 (bin) evi vardır”. Yani strateji ev sahibi olarak kurgulanırsa, kiracılar da taktik geliştiren uygulayıcılar olarak görülebilmektedir. Ev sahibi bu şekilde hareketsiz iken kiracılar mülkiyete sahip ol(a)madıkları için sürekli bir hareketlilik içerisinde dirler. Ev sahibine göre daha serbest hareket etme inisiyafine sahiptirler.

Strateji ve taktik arasındaki korelasyonu daha iyi açıklamak için Karl von Clausewitz’in *Del la guerre* (Savaş Hakkında)²⁷ adlı çalışmasında ‘kurnazlık’ için yapmış olduğu saptamayı, Certeau, taktiğin zayıfın sanatı olduğu şeklinde yapmaktadır. “Güç görünür olmayla ilintilidir. Buna karşın kurnazlık, zayıfın harcıdır, ve genelde sadece kurnazlık ‘son çare’ olarak ona kalandır” (Certeau, 2008: 114). Erk yani stratejiye sahip olanlar ne kadar zayıf olurlarsa, zayıf olanlar da bir o kadar taktik geliştirmeye yatkın olmaktadır. “Taktik, erkin yokluğuyla tanımlanır. Oysa strateji, erkin varlığının önkabulüyle hareket eder” (Certeau, 2008: 115). Erkin yaratmış olduğu otorite boşluğunun tüketiciler tarafından fırsatlara çevrilmesi Certeau düşüncesinde “hamle yapmak” olarak değerlendirilmektedir. Strateji ve taktik arasındaki ayrım, zaman ve mekan ile ilgili iki seçeneğe gönderme yapmaktadır: “Stratejiler, bir mekanın oluşumunun zamanın yıpratıcı gücüne karşı gösterdiği dirence önem verirler; taktikler, zamanın ustalıklı kullanımı üzerine oynarlar ve ortaya çıkan fırsatlar ile erkin oluşumunun temelinde yer alan oyunlar üzerine kurarlar oyunlarını” (Certeau, 2008: 116).

---

²⁷ Karl von Clausewitz, *De la guerre*, Paris, Minuit, 1955, s.212-213.

Günlük uygulamaların, taktik türünden oldukları bilgisinden hareket ederek, tüketicilerin günlük alışkanlık, tutum ve uygulamaları üzerinde geliştirilebilecek düşüncelerine odaklanmaktadır Certeau;

Bir mekanda oturmak, dolanmak, konuşmak, okumak, alışveriş yapmak ya da yemek yapmak, tüm bu etkinlikler, kurnazlıkların ve taktiklerden doğan süprizlerin genel özelliklerini ortaya koyarlar: 'Güçlü' tarafından kurulan düzende 'zayıfın' çevirdiği dolaplar, ötekinin alanında gerçekleştirilen hamle sanatı, avcılarının püf noktaları, manevraya dayalı, çok yüzlü hareketlikler, coşku uyandıran, mücadelecı ve savaşçı buluntular. (2008; 117).

Gündelik hayat içerisinde gerçekleştirilen bu etkinliklerin "çağları aşan bir sanata gönderme yaptığını" belirten Certeau, uygulamaların bir retoriğe sahip olduğunu ve binlerce yıllık kurnazlıkların ürünleri olabileceğini vurgulamaktadır.

Certeau'nun gündelik hayatın keşfi sürecinde ortaya attığı "stratejiler ve taktikler" kavramsallaştırması, "Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar" başlıklı çalışma açısından birincil öneme sahiptir. Bu kavramlar yazar ile doğrudan kesişim noktamızı oluşturmaktadır. Gündelik hayatın hem üretilmesini hem de tüketilmesini sağlayarak akışkan bir sosyal dünyanın varlığını yansıtan kaotik kurumsallaşma, Certeau düşüncesinde yer alan aktörlerin taktiksel uzamlar geliştirerek, erkin stratejik dünyasıyla uyum sağlama sürecine benzemektedir. Gündelik hayat, bir kurumsallaştırmalar bütünü olmasının yanında kişilerin davranışlarını daha serbestçe gerçekleştirebildikleri bir alandır. Aktörler burada kendilerine dayatılan sistemin/yapının karakteristiğini yani stratejisini total bir şekilde algılayamasalar da "ellerinde olan" ile yetinmekte ve ona göre "hamleler yaparak" taktikler geliştirmektedirler. Yani toplumsal kurumlar tarafından örülen sosyal dünya stratejilerin alanı iken, kurumların içerisinde, kendi çıkarları doğrultusunda fırsatlar yaratarak mevcut yapıya karşı manipülasyonda bulunan aktörlerin kaotik yaklaşımları taktiklerdir. Bu konuda daha ayrıntılı bir karşılaştırma "Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar" başlığı altında incelenmektedir.

Certeau çalışmasının sonraki kısmında ise "Eylem, Uygulama ve Üretim Sanatları Kuramları" üzerine yönelmektedir. Esasen günlük uygulamaların kuramsal bir düzlemde nasıl işlendiğini kendisine yakın bulduğu isimler –*Michel*

Foucault(İdeoloji-söylem), Pierre Bourdieu(Habitus-Edinimler), Marcel Detienne ve Jean-Pierre Vernant(Kairos²⁸-Fırsat zamanları)- ile açıklamaya çalışmaktadır.

Foucault'ya göre Avrupa'da özellikle 18. yüzyıldaki Aydınlanmanın devrimci projeleri ile birlikte ceza hukukun yerini cezaevi sistemi almıştır. Toplum yaşamı için yararlı, suçlular açısından öğretici olan bu sistem ve onu sarmalayan disiplin prosedürleri, okullar ve ordular aracılığı ile yavaş yavaş gündelik hayata yerleşmeye başlamıştır. Denetimin ideoloji ve prosedürler vasıtasıyla öğrenciler, askerler, hastalar, suçlular ve işçiler üzerinde panoptik uygulamalarla yaygınlaşması, Foucault düşüncesine “kurumsallaşmış teknolojilerin” öneminin artmasına neden olmuştur. Düzen ve bilgi kurumlarında bir dönüşümün meydana geldiğini fark eden Foucault, düzenekler ile ideolojiler arasındaki ilişkileri, işlenebilir tarihsel bir nesne alanı olarak düşünmüştür (Certeau, 2008: 128-129).

İnsan bilimlerine kazandırdığı “habitus” kavramıyla kuram üzerinde kişisel bir iz bırakan Bourdieu, toplumsal hiyerarşinin üretimine ilişkin özgün etnolojik çalışmalara yönelmiştir. Yaklaşımı ile ses getiren Bourdieu, uygulamalar ve yapılar arasındaki uyumu saptamaya çalışarak, bu uyumu uygulamaların doğuş koşulları ve biçimiyle açıklamıştır (Certeau, 2008: 142-143). Bourdieu yapıların değişebilir olduklarını buna karşın edinilenlerin yani *habitusun* ise değişmez olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Habitus edinilen yapıların kaydedildiği ve bunların tarihlerinin kazındığı yerdir. Certeau'ya göre “Bourdieu'yü asıl ilgilendiren ise doğumdur, uygulamaların üreme/ortaya çıkma durum ve biçimleridir” (2008: 144). Bourdieu, Foucault gibi uygulamaların ne ürettikleriyle (hapishaneler, akıl hastaneleri vb.) değil, bunları neyin ürettiğiyle ilgilenmektedir.

Gündelik hayatın keşfinde uygulamaların kurama dönüştürülmesi ile ilgili Foucault ve Bourdieu'yü analiz eden Certeau, iki düşünürün “söylemsel olmayan uygulamalar üzerine bir söylem oluşturmaya çalışarak uçurumun kenarında bir kuramsal girişimde bulduklarını”, “uygulamalar üzerine bir kuram geliştirme

---

²⁸ *Kairos*; Yunan mitolojisinde “fırsatlar Tanrısı” olarak geçmektedir. Onurlu olanı utanca, kaybı kazanca, talihi talihsizliğe ya da tam terslerine dönüştürebilen yeteneklere sahip bir Tanrı kurgusunu ifade etmektedir.

tarzının iki farklı değişkenleri olduklarını” düşünmektedir. Bu noktada “kuram sanatı”nı Sigmund Freud, Emile Durkheim ve Immanuel Kant’ın uygulamaları ele alış biçimlerinden hareket ederek kritize etmektedir (Certeau, 2008: 152-163).

Kuramın prosedürler ile açıklamasını edebiyata yönelerek sürdüren Certeau, romanın “modern bilim var olduğundan beri, günlük alışkanlık, tutum ve uygulamaların hayvanat bahçesi görevini gördüğünü” işaret ederek geleneksel halk öykülerinin önemini dile getirmektedir (2008: 169). Bu doğrultuda özellikle Deteinne ve Vernant “Yunan öykülerini anlatarak, Yunan alışkanlık, tutum ve uygulamalarını dile getirmektedirler” (Certeau, 2008: 172). Yunan mitolojisi ve öykülerinde yer alan “metis” kavramını yeniden işleyen bu düşünörlere göre, “metis, mutlak bir silahtır, Zeus’un öteki tanrılar üzerinde üstünlük kurmasını sağlayandır, daha doğrusu en az güçle en fazla etkinin yaratılmasıdır²⁹” (Certeau, 2008: 172). Gündelik hayat içerisinde fırsatların yaratılmadığını, yakalandığını savunan bu düşüncede, en uygun zaman beklenerek operasyonlar gerçekleştirilmekte ve konjoktür ile uyum sağlanmaktadır.

Gündelik hayat ile ilintili uygulama sanatlarının anlaşılmasının ardından Certeau, düşüncelerini “Uzam Uygulamaları” başlığını verdiği kısımla somutlaştırmaktadır. New York’u örnek olarak seçen Certeau, Manhattan’ın beton, çelik ve camdan oluşan bir silüete sahip olduğunu, bu şehrin tüketim ve üretimde devasa bir abartı retorüğini oluşturduğunu betimlemektedir. Kentin yüksek karakterli kentsel planı, yukarıdan (İkiz kulelerin tepesinden) karmaşık kenti okunur hale getirmekte ve gökdelenlere panoptik³⁰ bir konum kazandırmaktadır. Gündelik hayatın tüketiciler tarafından yeniden üretildiği alan ise “kentnin günlük uygulayıcılarının yaşadıkları yer, görünürlüğün ortadan kalktığı eşik yani aşağısıdır” (Certeau, 2008: 187). Erkin dilinin ‘kentselleştiğini’ düşünen Certeau, gündelik hayatın stertejilerinin panoptik yapılar tarafından geliştirildiğini ve bunların görüş

---

²⁹ “En az güçle en fazla etki”nin gerçekleştirilmesi kaotik sistemlerin kaynağında yer alan “kelebek etkisi”ne benzetilebilir: Brezilya’da kanat çırpan bir kelebek, Avrupa’da bir iç savaşa yol açabilir.

³⁰ *Panoptikon*: İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham’ın 1785 yılında tasarlamış olduğu hapisane inşa modelidir. Bentham’ın modelinde yüksek bir noktadan bir kişinin diğer herkesi gözlemlemesi ve izlemesi söz konusudur.

açılarının sadece ufak cisimler ve kaba taslak bir kroki olarak görülebildiğini, dolayısıyla gerçek hayat deneyimlerinin yukarıdan elde edilen bir bakışla değil sokak aralarında, caddelerin içerisinde, etkileşimin dinamik ağı içerisinde geliştirilen taktiksel operasyonlar aracılığıyla anlaşılabilirliğini izah etmektedir.

Şekil 3’te görüldüğü gibi sol taraftaki (yukarıdan bakış) resimde bir gökdelenin tepesinden elde edilen görünümde sadece sokaklar ve hareket eden araçlar ile karınca benzeri insanlar bulunmaktadır. Ancak sağ taraftaki (aşağıdan bakış) resimde ise Times Meydanı’nda sosyal hayatın akıcılığı, kalabalık ve insanlar arası sosyal ilişkiler daha belirgin bir şekilde farkedilmektedir.

NEW YORK

Yukarıdan Bakış

Panoptik bir konum söz konusudur. Yukarıdan bakıldığında gündelik hayata ilişkin ayrıntılar sadece *stratejik* bir şekilde elde edilmektedir. Sistem tarafından üretilen bilgi ancak bu noktadan sunulduğu şekliyle bilinebilmektedir.

Aşağıdan Bakış

Gündelik hayatın tüm etkileşim ağlarının hissedildiği içeriden bir bakış söz konusudur. Aktörler bu konuda *taktiksel* operasyonlar geliştirerek tüketim dünyasında aktif rol almaktadırlar.

Şekil 3. Aşağıdan ve Yukarıdan Bakış ile New York

Stratejiler ve taktiklerin kentsel uzamdaki açıklamasının ardından “trende seyahat eden yolcu” üzerinden konu daha anlaşılabilir bir şekilde sunulmaktadır. Trenlerin içerisindeki hareketsizlik düzeni, askeri bir tasarımı yansıtmaktadır. Yolcular tren içerisinde oturmaktan başka, sohbet edebilirler, bir şeyler yiyip içebilirler, diğer vagonlara gidebilirler ya da tüm bu sınırlı hareket alanının dışına çıkarak, kendilerini daha özgür hissedebilecekleri tuvalete gidebilirler.

Sadece tuvaletler bu kapalı mekanda bir kaçış olanağı sunmaktadır. Burası aşıkların fantezisi, hastaların çıkış kapısı, çocukların kaçış yeridir (“çişim geldi!” –burası, eskinin *Ütopie*³¹’indeki aşklar ve kanalizasyonlar gibi akıldışı bir köşedir...Panoptik ve sınıflandırıcı bir erkin kabarcığı, bir düzenin oluşturulmasına imkan veren her şeyi içine alıp kapatan bir modül, kapalı ve özerk bir adacık; işte uzamın aşabileceği ve yerel köklerinden kurtulup bağımsız olabileceği bir yer. (Certeau, 2008: 210)

Tren yolculuğu sürecinin akılcılığına karşı aktörlerin tuvalet taktiğini geliştirmelerinin avantajlarını açıklayan Certeau, gündelik hayatın bir diğer alanı olan “okuma-yazma” etkinliğine yönelmekte ve bunlar arasındaki tarihsel dönüşümü aydınlanma ve modernleşme üzerinden açıklamaktadır. “Yazmak” Certeau’nun düşüncesinde “üretim”e, “okumak” da “tüketim”e karşılık gelmektedir. Özellikle yazma etkinliğinin insani ilişkilerde tahakküm ağları ördüğünü ve zaman-nesnelere üzerinde bir uzam oluşturduğunu ifade eden düşünür, okumanın da erkleşme sürecine dönüşümünü Daniel Defoe’nin Robin Crouse’u üzerinden açıklamaktadır;

Defoe’nin romanında; “Robinson günlük yazmaya karar verdiği anda, yazmanın kapitalist ve fethedici emeğiyle ilgili olarak aydınlanmaya başlar. Çünkü Robinson böylece, zaman ve nesnelere üzerinde bir yetkinlik kurabileceği bir uzama sahip olabilecek ve beyaz bir sayfa aracılığıyla da idaresini gerçekleştirebileceği ilk adasını oluşturabilecektir. (Certeau, 2008: 247).

Yazı toplumsal hiyerarşide ayrıcalıklı bir konum edinmektedir ancak; yazma etkinliğinin salt kendi başına bir anlamı bulunmamaktadır. Bu noktada ‘okuru ile anlam kazanan metin’ düşüncesi ön plan çıkmaktadır. Gündelik hayat içerisinde yazmak stratejiktir yani kitlelerin tüketmesi için üretilen metinlerdir. Okumak ise bünyesinde taktiksel operasyonları barındırmaktadır;

Toplumsal hiyerarşi, okuru, seçkin (ya da yarı-seçkin) bir sınıf tarafından paylaşılan “bilgiye” uydurmaya çalışırken; okur operasyonları, toplumsal hiyerarşiye karşı kurnazca oyunlar oynayarak, bir kültür Ortodoksluğunun çatlakları içine kendi yaratıcılıklarını sızdırırlar. (Certeau, 2008: 285).

Okumanın bir mekanı yoktur; ve okuyucu asla sahip olmadığı metinleri sürekli yeniden üretmektedir. Gündelik hayatta okuma ve yazma etkinliklerinin

---

³¹ Ütopya

dönüşümlerinin yanı sıra “okur” da bir değişime maruz kalmıştır. Hızlı okuma tekniklerinin uzamından kopardığı okur tipinin yanı sıra Certeau, okurun değişen profilini “bedenin okumadan çekilişi” üzerinden açıklamaktadır;

Eskiden, okur metni içselleştirirdi: Sesini, başka birinin bedeni haline getirirdi; kendisi de ötekini oynayan aktör rolüne girerdi. Bugün metin, öznesine kendi ritmini dayatmamaktadır ve artık kendisini okurunun sesiyle ifade etmemektedir. Bedenin bu şekilde geri çekilişi, metinle araya mesafe koyulması anlamını taşımaktadır. Bedenin özerkliğinin koşulu da budur. Bu geri çekiliş, okur için *habeas corpus*³² anlamına gelmektedir. (Certeau, 2008: 289)

Gündelik hayatın keşfi sürecinde Certeau'nun son durağı “inanma tarzları”dır. “İnanç” Certeau'nun düşüncesinde yavaş yavaş kirlenmiştir ve yapay olarak üretilmeye başlanmıştır. İnanılacak çok şeyin olduğu bir dünyada inandırıcılık eskisi kadar güçlü değildir. Stratejilerin ürettiği “panoptik sistemler (polis, okul, sağlık, güvenlik) inanırlıklarını yitirmişlerdir; daha fazla güce ama daha az yetkiye sahip olmuşlardır” (Certeau, 2008: 296). İnançların kaybolmasının nedeni ise gözetim/denetim araçlarının giderek kanserleşmesidir.

İnançların enerjisinin yer değiştirdiğini vurgulayan Certeau, “ölüm” üzerinden anlamlı bir sonlandırma yapmaktadır. Mevcut dünya düzeninde ölüm yasaklı bir sözcüktür. Ölmek üzere olanlar, hayatta kalanların kurtulmasını³³ ve hastanenin “tedavi etmenin iyileştirmek” demek olduğu misyonunu riske attıkları için sapkın kategorisine yerleştirilirler;

Başiboş gezen ile ölmek üzere olan, ahlak dışıdırlar, hatta ölmek üzere olan daha ahlak dışıdır: Biri çalışmayan “özne”dir; öteki çalışması söz konusu bile olmayan “nesne”dir. (Certeau, 2008: 309)

Gündelik hayat konusunda sağlıklı bir düşünsel alt yapının oluşumuna katkı sunan Certeau, özellikle geliştirmiş olduğu “stratejiler ve taktikler”

---

³² İngiliz Hukuku'nun temel kavramı (17. yüzyıl); bu kavram bireyin özgürlüğünü güvence altına almakta ve onu, keyfi tutuklamalara karşı korumaktadır (Certeau, 2008: 289).

³³ Yaşayanların, üretim ve tüketim zincirini güven altında tutmak amacıyla hastaneler, hapishaneler, çöplükler vb. oluşturulmuştur.

kavramsallaştırmasıyla, “Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışma dahilinde işlenecek olan “yapı-fail” ikileminin çözüme ilişkin bir kuramsal zemin oluşturmaktadır.

5.4. Gündelik Hayat Üzerine Bir Değerlendirme

Sosyolojik olarak kurumsallaşma ile organik bir ilişkiye sahip olan gündelik hayat, günümüz sosyal dünyasını anlamak ve anlamlandırmak için elverişli bir bilgi seti sunmaktadır. Modern dünyanın karmaşıklaşması ile değer kazanan gündelik hayat dünyası, kolektif üretimin öznel çabalarını bünyesinde taşımaktadır. Tekil/öznel deneyimlerin nesnel gerçeklik kazandığı alanı ifade eden kavram, ortak-duyu bilgisinin paylaşıldığı bir etkileşim alanıdır.

Bir gerçeklik olan gündelik hayat dünyasında kişilerin pragmatik ilgileriyle örülen sosyal ağlar ve motivasyonlar egemendir. Topluma katılan diğerleri yani başkalarıyla paylaşılan bir ontolojiye sahiptir. Başkalarıyla paylaşılan bir alan olarak gündelik hayat, etkileşimin yoğun olarak yaşandığı zaman-mekân yapılanmasıdır. Toplumsal yapıda “neyin, nasıl yapılacağı” hazır araçlarla sunulması gündelik hayatın sunduğu fırsatlardandır.

Gündelik hayat aktörlerin toplumsal sistemle doğrudan ilişki içerisinde bulunduğu bir uzamdır. Kurumsal olarak inşa edilen ve kurgulanan sosyal dünya gündelik hayat pratikleriyle kuşatıcı bir etkiye sahiptir. Toplumun üyeleri kendileri sunulan hazır bilgi stoklarına göre bir sosyalizasyon süreci geçirmektedirler. Zaman-mekân uyumunun organize edildiği gündelik hayat, kurumların normatif karakterini yumuşatma görevini görmektedirler. Mevcut toplumsal gerçeklikte yer alan bireyler/aktörler, kendilerine sunulan reçete bilgileri ışığında hareket etmeye zorlanmaktadır. İstikrarın sürmesini kabul eden normatif kurumsallaşmış organizasyonların dışında, gündelik hayat toplum üyelerinin daha rahat nefes alabildikleri alternatif bir sosyal sistemi işaret etmektedir.

Tanımlı bir sosyal konteksti içeren gündelik hayat, kişilerin eylem ve alışkanlıklarının rutin olarak gerçekleştirildiği tecrübe mekânıdır. Kişilerin başkalarıyla etkileşim sürecine dâhil olarak kendilerini/benliklerini sunabildikleri /gerçekleştirebildikleri bir mekânıdır. Gündelik hayat sınırları toplumsal olan ile belirlenmiş bir serbest bölgedir. Gündelik hayat bir yandan kişilerin kendilerini sunmalarına katkı sunan bir gerçekleşim alanı olmakta iken diğer yandan kişilerin hizmet ettiği bir sosyal bağımlılık uzamıdır. Hem eylem üreticilerinin hem de tüketicilerinin birlikte yer aldığı, ortak paylaşım mekânı olarak gündelik hayat, yaşamsal fırsatların değerlendirildiği bir imkân alanıdır. Gündelik hayat yapısal olarak meşrulaştırma ve yeniden-üretim süreci olarak görülebilmektedir. Gündelik hayat, eylem ve davranışların kısmi planlı bir şekilde örgütlendiği, karmaşık bir ağ sistemidir.

Gündelik hayat insan gözünün algılayabildiği bir kapsama hâkimdir. Bunun dışında kalan yerler tıpkı bakmak-görmek arasındaki ilişkide olduğu gibi pragmatik ilgi ve motivasyonla şekillenmektedir. Bir büfeciyi de her gün en az eşiniz kadar sık görebilirsiniz, ancak bu ikisine verdiğiniz önem gündelik hayat politikası gereğince farklı olmaktadır.

Kısacası gündelik hayat, günü-birlik yaşamın deneyimsel bileşenlerinden oluşan bir sahnedir; insanların farklı sosyal gerçeklikler arasında yapmış olduğu geçişlerin alanıdır. Duygular ve arzuların birlikte hareket ettiği, gerçekliğin çok da ciddiye alınmadığı ancak yadsındığı, birleştirici, buluşturucu, aktörlerin sosyal inisiyatif olarak kendilerini (*epistemolojik olarak*) sundukları / (*ontolojik olarak*) gerçekleştirdikleri, çok da yapısal olmayan ancak kısmen kurumsallaşmış bir fırsatlar dünyasıdır.

Modern dünyanın akılcılaşması kentlerin ortaya çıkması ile önem kazanan gündelik hayat, sosyal sistemin sürdürülmesi açısından bazı kör noktalara da sahiptir. Özellikle tanımlı bir sosyal sistemin kurgulandığı ve bunun üzerine inşa edildiği bir alanda çok sayıda bilinmeyen ve sistem açısından riskli görülebilecek düzlemler bulunmaktadır. Gündelik hayat karanlıkta ışıkları yanan bir araç gibidir. Işıkların çizdiği vizyonda görülebilen yol, sürücü için tanımlı alanları, görülemeyen

siyah kısımlar ise gündelik hayatın bilinmezlerini yansıtmaktadır. Gündelik hayatın bilinmeyen noktaları sırlar alanı değildir. Sadece kurumların aksine sürprizlere daha açık olan bir tanımlı dünyadır;

Gündelik hayatın gerçekliği, daima arkasında karanlık bir art-alan bırakan aydınlık bir bölge olarak görünür. Bazı gerçeklik alanları ne kadar aydınlatılmışsa, diğerleri bir o kadar gölgede bırakılmıştır. Dolayısıyla bu dünya hakkında bilinebilecek her şeyi bilemem... Gündelik hayata dair bilgim, orman boyunca bir patika açan ve böyle yaptığı yetmezmiş gibi sadece ilerisini ve hemen civarını aydınlatan dar bir ışık huzmesi saçan bir aracın niteliği ne sahiptir; patikanın diğer bütün yanları karanlıkta kalmaya devam etmektedir...Gündelik hayatın gerçekliği, rüyalarımızın yarığölgeleri kadar bozbulanıktır. (Berger & Luckmann, 2008: 65)

Gündelik hayatın sahip olduğu dinamik, akışkan dünyanın aydınlık kısmının dışında kalan kısımlar ile gündelik hayatın etkileşimsel ağında ortaya çıkan karmaşık organize etme biçimleri kaotik olanın anlaşılmasını gerektirmektedir. Çalışmanın paradoksal bir düzlemde anlaşılması amacıyla kaosun ne olduğunun ve de çalışma kapsamında nasıl anlaşılması gerektiğinin bilinmesi amacıyla kaos teorisi incelenecektir.

6. BÖLÜM

KAOS TEORİSİ VE KAOTİK SİSTEMLER

Sosyal ve fiziksel dünyanın giderek uzmanlaşması ile karmaşık bir görünüm kazanması, sosyolojik analizlerin nitelik, içerik ve metodolojik anlamda yeni kavramlar üretmesini elzem kılmaktadır. Toplumsal gerçekliğin açıklanması noktasında geçmiş yaklaşımların ortaya attığı soyut/somut araçlar her ne kadar yeterli gibi görünse de, yeni ilişki sistemleri ve bunların bağlantılarının anlaşılması bakımından yeni zihinsel araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal bilimler açısından yeni veya alternatif araçlardan bir tanesi de “kaos teorisi”dir. Kavramın kendisinin çalışmanın çerçevesinde salt işlemsel bir şekilde okunmasından ziyade, oluşan toplumsal ilişkileri betimleme sürecinde, bir araç olarak nasıl kullanılabileceğinin açıklanması sosyolojik çalışmalar düzleminde –*toplumsal kurumlar, kurumsallaşma ve gündelik hayat*- yenilikçi bir girişimi işaret etmektedir.

Kaos teorisinin çalışmaya uyarlamasının sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilmesi için öncelikle yapılması gereken etimolojik açıdan kavramın tarihsel arka planının, mitolojik dokusunun ve hangi alanlarda kullanıldığının incelenmesidir. “Çünkü kelimelerin, kültürün o anki değerlendirilişle tanınmasının ve açıklanmasının, bugünkü kullanımındaki benzerliklerini ve farklılıklarını, hatta olağanüstü değişikliklerini algılamak açısından üstlendiği başat rol tartışılmaz” (Dürüşken, 2004: 5). Bu doğrultuda kavramın tanımından hareketle, tarihselliğine, zaman içerisinde nasıl teorik bir yapıya kavuştuğuna, kavramı oluşturan temel bileşenlere, kavramın sistematik bir şekilde literatüre kazandırılmasında etkili olan temsilcilerine ve uygulandığı alanlara kadar bir çok konu hakkında bilgi verilmesi ile kaosun ve kaos teorisinin anlaşılabilirliği sağlanacaktır.

6.1. Tarihsel Anlamda “Khaos”

Günümüz koşullarında bazı kavramların ve olguların anlaşılmasını kolaylaştırmak için tarihsel arka planda nasıl bir izlek olduğunun keşfedilmesi, edebiyat ve felsefe gibi her toplumun gündelik ve düşünsel hayatında yer etmiş olan sosyal bilim alanları ile mümkündür. Antik Yunan dünyasının sosyo-kültürel karakteristiğinin yansıtıldığı edebi ve felsefi çalışmalar arasında bir çok yazılı metin bulunmaktadır ve bu metin birikimi sayesinde “kaos” üzerine bir takım bilgiler elde edilmektedir. Yunan düşünce geleneği içerisinde mitolojik anlatımlarla süslenmiş şiirlerde, “khaos” kavramı ve bağlantılarına Hesiodos³⁴ adlı şairin, kâinatın başlangıcı ve dünyanın yaratılışı öyküsü olan “Theogonia”(İlahi Oluş) adlı eserinde rastlanılmaktadır.

Etimolojik olarak kaos;

Khaos, Yunancada *khasko* (khaskein, khasmasthai) fiilinden türemiştir. Fiilin anlamı, *esnemek, yarılmak, açılmak, bir şeyi doğurmak üzere esneyip açılmak*'tır. Khaos, *boşluk, açıklık ve esneyen yarık*, anlamlarına gelir. Dolayısıyla, düzenlenmiş evren yani *kosmos* ile zıt bir anlam içeriğine sahiptir. Khaos'un, etimolojik çağrışımları olan *khazo, khaino, khoris ve khora ya da chasma* sözcüklerinin kökündeki ortak anlam, *açılma, ayrılma, çukur, delik* diye çevrilebilir. Yunan düşüncesinde her şey dünya düzenine khaos'tan, başka deyişle, boşluktan ya da bu bilinmeyen büyük uçurumdan sızramıştır. (Dürüşken, 2004: 6)

Khaos terimi³⁵, kaosun doğrudan “düzensizlik, kuralsızlık, karışıklık ve belirsizlik” gibi modern anlamlarından içerik bakımından farklı olarak fakat

---

³⁴ Homeros'tan sonra Yunan ilk çağının en büyük epik ozanı ve kaynağı olarak bilinen İyonyalı düşünür Hesiodos; Antik Çağ'da mitolojik tanrılar ve gündelik hayatın işlerliğine yönelik çalışmalarda bulunmuştur. “İşler ve Günler” adlı çalışmasında çiftçilerin ve çobanların gündelik hayatlarını, yılın çeşitli dönemlerinde ne gibi işlerin yapılması gerektiğini ve bunların üstesinden nasıl gelineceğini anlatmaktadır. “Tanrıların Doğuşu”nda ise, Tanrı soylarını saymış, kalabalık tanrılar dünyasını düzenlemiş, tanrıların yetki ve şeref alanlarını belirlemiş ve kişiliklerini betimlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hesiodos, 2000.

³⁵ Kaos terimini ilk kullanan kişi Amerikalı matematikçi ve fizikçi James A. Yorke'tur. Maryland Üniversitesinde uygulamalı matematik konusunda çalışan Yorke yeni bir paradigma bulmuş ve buna kaos adını vermiştir (Ruelle, 2014: 93).

bağlamsal olarak çok da farklılaşmayan bir anlamı içermektedir. Düzenin yani 'kosmos'un (*cosmos*-kozmos) zıttı bir anlam taşımaktadır. Kosmos bünyesinde uyumu barındıran ve içinde yaşanan düzenli dünyayı ifade etmektedir. Mitolojik ve mito-poetik³⁶ düşünce olarak Khaos'tan Kosmos'a geçiş sürecinin, bir doğum ve ortaya çıkış öyküsü olarak anlatımı söz konusudur.

Tarihsel olarak Eski Yunan literatüründen önce kaos-kozmos ikili dünyasının benzeri unsurlar Sümer ve Babil Yaradılış mitoslarında erkek-dişi perspektifli anlatımlar olarak işlenmiştir. Bunların içeriğinde tanrı-tanrıça bir arada bulunan varlıklardır; ancak ikisinin ilişkisinden bir üçüncü varlık meydana gelmektedir ve bu üçüncü varlık ise ikiliyi ayırarak yeryüzü-gökyüzü şeklinde kosmos'un düzenlendiği bir ayrıma neden olmaktadır (Çakmak, 2004: 15). Yunan gelenek ve düşüncesinde ise kaos esasen dünya var olmadan önce vardır ve bir düzensizlik, kargaşa demek değil, esneyen bir boşluk anlamında kullanılmaktadır (Akalin, 2004: 21). Epistemolojik olarak her şeyden önce gelmesi durumu, nereden geldiğinin belirsizliği birçok Antik Yunan düşünürü tarafından kritize edilse de, genel kabul gören kaos'un her şeyin bir arada bulunduğu bir durumu ifade etmesidir. Mito-poetik olarak tasarlanan anlatımlarda kaos kuralsızlık, karanlık, yer altı, vahşilik gibi metaforik bir profil çizerken, karşısında kaos'a karşı zafer kazanmış olan, düzenin, kurallı yapının sembolü kozmos bulunmaktadır.

Khaos/Kaos konusunda tarih öncesi, mitolojik ve metafiziksel bilgi karmaşık olmaktan ziyade edebi ve felsefi metinlerle kısıtlı kalmıştır. Sadece Antik Yunan dönem şiirlerinde değil hatta daha öncesine uzanan, Mezopotamya'nın, Mısırlıların ve Orta Doğu mitolojilerinin tarihlerinde karşılaşılan kavram, bütün kültürel zeminlerde belirli unsurlar aracılığı ile betimlenmiştir. Kaos kavramı İlk Çağ'ın eski toplumlarında hem doğa hem toplum olayları hem de kozmogoni³⁷ açısından önemli bir yer tutmaktadır (Gündüz, 2004). Özellikle ölüm, yaşam, aydınlık, karanlık, yer

---

³⁶ *Mito-poetik*: Düş gücünün, belirli bir akıl kullanımının ve dünyayı belirli ve yaratıcı bir şekilde yorumlamanın sonucunda ortaya çıkan, hayatı bir bütün olarak anlamlandıran, mitolojilerin üretilmesini sağlayan düşünme tarzı.

³⁷ *Kozmogoni veya kozmogeni*: (Fr. *Cosmogonie*) Evreninin kökeninin araştırılması, evrenin kökeni ile ilgili bir teoridir.

altı, gökyüzü, kötülük, iyilik gibi soyut ve somut olgular bir arada kullanılarak bu kavramların birbirleri arasındaki zıtlık ilişkisinden hareket ederek, bir belirsizlik durumu betimlenmiş ve bu belirsizlikten giderek belirlenime kavuşan bir düzenin evrimi anlatılmaya çalışılmıştır. Evrenin doğumuna ilişkin mitolojilerin yer aldığı ve farklılaştığı anlatımların kaynağı olan kaos'un anlatımlarında, değişen öykü ve şiirlerdeki isimler farklı olmasına rağmen, roller ve ilişkiler karakteristik bir biçimde aynı kalmakta ve tekrar etmektedir.

Kısacası çalışmamın sınırları dâhilinde kavramın tarihsel anlamına ilişkin edebi-felsefi bilginin süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kaos'un günümüzde kullanılan kaos terimi ile tarihsel bir bağıntıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kavramın doğasında var olduğu varsayılan “düzene evrilme, düzeni bünyesinde barındırma” argümanları yeni paradigmalarda ışığında daha bilimsel bir içerik kazanmaktadır.

6.2. Kaos Teorisi İle İlgili Temel Kavramlar

Dış gerçekliğin anlaşılması noktasında kaos teorisi kendine özgü bir perspektife sahiptir. Matematik ve fizik teorilerindeki kullanımının dışında günümüzde bir çok alanda ve uygulamada kaos teorisini ve türevlerini görmek mümkündür. Kaos teorisini ya da kaosun ne olduğunun anlaşılması için öncelikle kavramı ya da teoriyi oluşturan bazı temel kavramların bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar çalışmam doğa bilimsel açıdan kaos kavramsallaştırmasının araçsallığını amaç edinmemiş olsa da, ilgili literatüre ait bilimsel çabanın kısmen de olsa anlaşılması ve “gündelik hayatta meydana gelen kaotik kurumsallaşmalar”ın bilinmesi açısından temel kavramların sunulması elzemdir.

“Determinist sistem”, “başlangıç koşullarına hassas bağımlılık/kelebek etkisi”, “fraktaller”, “non-lineer sistemler”, “dinamik sistem ve faz uzayı”, “çekiciler”, “türbülans”, denge durumunda olma”, “entropi”, “salınım, çatallanma, dallanma” ve “rastlantı” kavramlarının kaotik sistemlerde nasıl bir anlam

taşıdıklarının bilinmesi ve aralarındaki farklılıkların anlaşılması ile teorinin genel çerçevesi ve karakteristiği çizilmiş olacaktır.

6.2.1. Deterministik Sistem

Determinist *önceden-belirlenmişlik* anlamına gelmektedir. “Determinist kavramı, önceden belirlenebilir ya da belirlenmiş olma durumunu tanımlayan bir belirteçtir” (Ufuktepe, 2004: 213). Determinizm olaylar arasında nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Determinist sistem ise belirli parametreleri (ölçülebilir değerleri) bilinen bir nesnenin, olgunun, olayın, canlının ya da hareketin geleceğini, ne kadar karmaşık olursa olsun kesin bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde görebilmektir. “Deterministik bir sistem, belli bir zamandaki durumunun bilinmesiyle gelecekteki durumu belirlenebilen bir sistemdir” (Balkanay & Koç, 2004: 183). Determinist sistem; “tahmin edilebilir, istikrarlı ve bütünüyle bilinebilir olandır” (Sardar & Abrams, 2011: 12). Determinizm, evrenin belli bir zamandaki durumunun (hız ve konum) herhangi bir diğer zamandaki durumunu belirlemesidir (Ruelle, 2014: 26). Rastlantıya yer vermeyen determinist sistem, evrenin bir makine olduğunu varsayar ve bu makinada gerçekleşmiş ve gerçekleşecek her şeyin bilgisi rasyonel yasalara göre bilinebilmektedir. Klasik fiziğin yaklaşımına göre evrende değişmez yasalar bulunmaktadır; bu yasalara göre her şeyin bir nedeni ve bu nedenden dolayı ortaya çıkan sonucu bulunmaktadır. Determinist sistem bu çerçevede lineer bir yaklaşımı işaret etmektedir. Lineer sistemlerde, değişkenler basit ve direkt olarak bağlantılıdır. Bu nedenle belirli koşullar altında belirli değişkenleri bilinen bir durumun öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Isaac Newton’un fizik yaklaşımı ile yükselen determinizme göre başlangıç koşulları bilinen bir sistemin, zaman içinde uğradığı değişimlerinin bilinmesi olanaklıdır. Örneğin bir şeyin gelecekteki durumunu bilebilmek için, o şeyin başlangıç koşullarının bilinmesi gerekmektedir. Başlangıç koşullarındaki küçük çaplı oluşumların determinist sistem tarafından göz ardı edilmesi bazı eksiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eksiklikler de “Kuantum Mekaniği³⁸” ve “Görelilik

---

³⁸ *Kuantum Mekaniği/Fiziği*: Elektronlar, protonlar, nötronlar gibi atomdan daha küçük parçacıkların davranışlarını açıklamaya çalışan yaklaşım.

Kuramı³⁹ ile giderilmeye çalışılmıştır. Determinist yaklaşımın eksiklikleri kaos teorisinin ortaya çıkmasının koşullarını hazırlamıştır;

Öyleyse, determinizmin uygulanabilmesi için, sistemin analitik çözümüne ve iyi belirlenmiş başlangıç koşullarına gereksinim vardır. Çok kolaymış gibi görünen bu iş, gerçekte pek çok sistem için imkansızdır. Bu imkansızlık *kaos* diye anılan fenomenleri yaratır. (Karaçay, 2004: 392)

Klasik/Mekanik fizik determinizminin başlangıç şartlarındaki küçük oluşumları göz ardı etmesi ve çelişkiler doğurması yeni bir paradigma olarak “kaos”un ortaya çıkmasına neden olmuştur.

6.2.2. Başlangıç Koşullarına Hassas Bağımlılık veya Kelebek Etkisi

Zamansal bir evrimi işaret eden kavramsallaştırma, kaosu ifade etmek için fizikçilerin kullandığı bir tanımlamadır. “Sıfır noktasında sistemin durumunda meydana gelen çok küçük bir değişikliğin kendisinden sonra gelen ve zamanla üstel biçimde büyüyen bir değişikliğe yol açmasıdır (Ruelle, 2014: 59). Klasik determinist anlayışa göre; “sistemin başlangıç durumundaki şartları hakkında yaklaşık bir bilgiye sahip olan bir kişi sistemin yaklaşık davranış biçimini hesaplayabilme imkanına sahiptir” (Gleick, 1995: 7). Ancak bu yaklaşım başlangıç koşullarındaki küçük değişiklikleri yani algılanamayacak kadar küçük etkileri ihmal etmektedir. Neden sonuç ilişkisini yaklaşık olarak açıklayan bu mantık çok geçmeden yeni bir paradigmanın oluşması için gereken koşulların oluşmasını sağlamıştır.

Yeni paradigmanın temel kavramlarından biri olan “başlangıç durumuna/koşullarına hassas bağımlılık/bağlılık”, “kelebek etkisi” olarak tanımlanmaktadır. Edward Lorenz meteoroloji üzerine yaptığı çalışmalar sürecinde atmosfer olaylarını açıklamak için oluşturduğu numerik modeline bir gün 0.506127 yerine 0.506 girince (beş binde birlik bir fark var iki değer arasında) sonuçların çok

---

³⁹ *İzafiyet teorisi* olarak bilinir. Genel ve özel görelilik kavramı olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel görelilik, ivmeli devinim ile kütle çekimi açıklamasını özel göreliliğe birleştiren, genelleyen kuramdır. Özel görelilik, günlük yaşamımızda mutlak olarak algıladığımız, zaman gibi kavramların göreliliğini söylemesinin yanı sıra, sezgisel olarak göreceli olduğunu düşündüğümüz kavramların ise mutlak olduğunu ifade eder. Kuram 20. Yüzyılın başlarında Albert Einstein tarafından ortaya atılmıştır.

farklı olduğunu gözlemlemiş (Şekil 4'e bkz.) ve kaos teorisinin temelinde yer alan "kelebek etkisini"⁴⁰ keşfetmiştir;

Edward N. Lorenz hava durumunu matematiksel olarak önceden belirleyebilecek modeller üzerindeki çalışmalarıyla (1963) doğrusal olmayan 1.dereceden denklem sistemlerinin parametreleri üzerindeki en ufak değişikliklerin tamamen kaotik yörüngelere yol açtığını gösterdi. Burada temel sorun kaotik olabilme olasılığı taşıyan bir yapının gerçekte ne zaman kaos durumuna geçtiğini önceden kestirememektir. Lorenz'in buluşlarını izleyen dönemde başlangıç durumuna hassas bağlılık teorisi meteoroloji alanında yeni bir takım kavramların gelişmesine yol açtı. Örneğin, bir kelebeğin kanat çırpmalarının belli bir süre sonra atmosferin durumunu tümüyle değiştirdiği yolunda Lorenz tarafından ileri sürülen görüş bugün "kelebek etkisi" olarak adlandırılan yeni bir kavramın doğmasını sağlamıştır." (Ufuktepe, 2004: 213)

METEOROLOJİK İKİ ŞEKİL BİRBİRİNDEN NASIL UZAKLAŞIR. Edward Lorenz, bilgisayarının çizdiği hava durumuna ilişkin şekillerin, hemen hemen aynı çıkış noktasından hareket etmelerine rağmen birbirlerinden gittikçe uzaklaştıklarını, hatta sonunda aralarındaki benzerliğin de tamamen yok olduğunu gözlemiştir (Lorenz'in 1961 yılında aldığı bilgisayar dökümlerinden.)

Şekil 4. Edward Lorenz'in Modelini Gösteren Bilgisayar Dökümü

Kaynak: Gleick, 1995: 9.

Kelebek etkisine göre, Çin'in Pekin şehrinde kanat çırpan bir kelebek, Amerika'nın New York şehrinde kasırgaya neden olabilir⁴¹. Klasik mekanik fizik

⁴⁰ James Gleick Edward Lorenz'in başlangıçta "martı" görüntüsünü kullandığını ancak sonrasında daha kalıcı bir nitelik kazanması için kelebek görüntüsünü kullanmaya karar verdiğini ifade etmiştir (1995: 381).

⁴¹ Kelebek etkisine farklı bir şekilde yaklaşım da bulunmaktadır: "Matematikçiler, Çin'de kanat çırpan kelebeğin nasıl olup da Teksas'ta kasırga yaratacağını açıklayan matematiksel modelden çok, Teksas'ta olan kasırgayı Çin'de hangi kelebeğin hangi kanat çırpışıyla

anlayışındaki determinizmi kritize eden bu yaklaşım en sade şekilde şu şekilde anlaşılmaktadır: Başlangıç koşullarındaki çok küçük bir değişim sistemin davranışında çok büyük fark yaratabilir (Karaçay, 2004: 395). Başlangıç şartlarındaki küçük değişikliklerin büyük sonuçlarına halk arasında bir dörtlük bulunmaktadır (Gleick, 1995: 18);

Bir mih bir nal kurtarır;
Bir nal bir at kurtarır;
Bir at bir er kurtarır;
Bir er bir cenk (savaş) kurtarır;
Bir cenk bir vatan kurtarır.

“Kelebek Etkisi başlangıç koşullarının ve ufacık düzensizliklerin bile kaosta ne kadar önemli olduğunu göstermektedir” (Sardar & Abrams, 2011: 55). Örneğin bilardo oyununda siyah top başlangıç durumuna çok hassas bir şekilde bağlıdır; siyah topa hatalı açıyla yapılan bir vuruş bütün topların yerlerinin değişmesine ve beklenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Başlangıç koşullarına hassas bağlılık ve kelebek etkisi değişkenler arası neden-sonuç ilişkilerinde uzun geleceğe dair kabul edilebilir tahminleri imkânsız kılmaktadır⁴². Kelebek etkisi ile periyodik olmayan davranış özellikleri gösteren hiçbir fiziksel sistemde, öngörü yapmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır (Gleick, 1995: 11). Örneğin satranç oyununu bulan kişinin basit isteği başlangıç durumuna hassas bağlılığı açıklamaktadır;

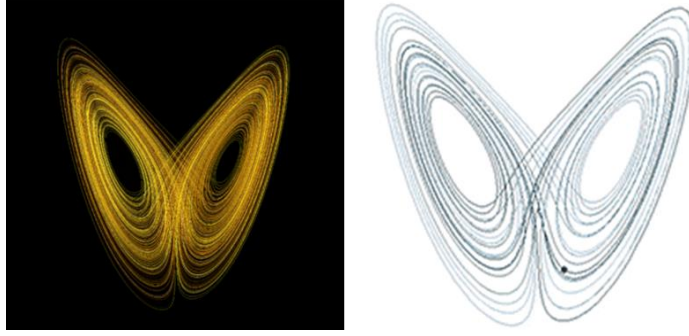
Satranç oyununu bulan bilge, kendisine ödül olarak kralın, satranç tahtasının ilk karesine bir, ikinci karesine iki, üçüncü karesine dört pirinç koyarak böylece bütün satranç tahtasının tüm karelerini pirinçle doldurtmasını ister. Kral ise bilgenin bu ödül isteğini çok basit bulur. Ancak, satrancın karelerini doldurmaya başladıktan sonra, bilgenin istediği şekilde, bir satranç tahtasını pirinçle doldurmaya ne kendisinin ne de dünyanın tüm krallarının servetinin yetmeyeceğini anlar. Dikkat edilirse her bir satranç karesi bir öncekinin iki katı kadarlık pirinç almaktadır. Bu durumda, Söz gelimi; bir sayıyı on kere ikiye katlarsak o sayıyı 1024 ile çarpmış oluruz. Bu işlemi, 20 kez yaparsak da, spz konusu sayıyı bir

---

yarattığını bilmek isterler. Günün birinde kaos bir bilim olacaksa, matematikçiler o kelebeği bulmak zorundadır.” (Karaçay, 2004: 400)

⁴² Birçok dinamik sistemde bazı başlangıç durumları için uzun dönemde kestirilebilirlik (bilardo topunun sürtünmeden dolayı duracağı gerçeği) söz konusu iken bazılarında değildir (Ruelle, 2014: 68).

milyonun üstünde bir sayıyla çarpmış oluruz. Esasında, kralın çaresizliğinin nedeni de bu durumda anlaşılmış olur. (Kurt & Kasap, 2011: 129)

Şekil 5. Kelebek Etkisi

Genel olarak bir sistemin evrimi, başlangıç konumuna bağlıdır. Kaotik bir sistem için, başlangıç koşullarına duyarlılıkla bağlı olma koşulu, neredeyse olası tüm başlangıç konumları için geçerli olmalıdır (Kuryel, 2004: 378). Çünkü başlangıç değerine yoğun bir bağımlılık, sistemin kaotik olması anlamına gelir (Kuryel, 2004: 378).

6.2.3. Öngörülemezlik

Başlangıç koşullarına hassas bağımlılığın olduğu sistemlerde uzun vadede öngörülemezlik bulunulmasının imkansızlığını ifade eden kaos teorisi ile ilgili önemli ilkelerdendir. Sistemin davranışında başlangıç koşulları hiçbir zaman tam olarak bilinmeyeceği için ancak yakın tahminde bulunmak mümkündür. Öngörülemezlik olasılık ve rastgeleliği de kavramsal olarak içermektedir. Mekanik bir neden sonuç ilişkisinin aksine küçük nedenlerin büyük sonuçlara yol açabileceğini belirten ilke düşünsel olarak da bilimsel anlamda önemli bir konuma sahiptir. Bilim dünyasının “her şeyin bilinmesi gerektiği” üzerine kurduğu düşünce, öngörülemezlik ilkesi ile sarsılmıştır.

6.2.4. Fraktaller

Fraktaller sistemin tüm evrelerinde tekrar eden ve kendine-benzerlik taşıyan biçimlerdir. Bir cisim oluşturan parçalar ya da bileşenlerin cismin tamamına

benzemesi matematikte "fraktal" olarak adlandırılır. Düzensiz ayrıntılar ya da desenler giderek küçülen ölçeklerde tekrarlanır. Öyle ki bütünü her bir parçası büyütüldüğünde yine cismin bütününe benzer.

Yaşanılan evrende yuvarlaklık, düzgünlük gibi kavramların, düzgün geometrik şekillerin olmadığını, esasında pürüzlü, girintili çıkıntılı, kırık geometrik yapılarla evrenin oluştuğunu düşünen Beneoit B. Mandelbrot, Öklit tarzı boyut ölçümlerinin düzensiz şekillerin boyutunu ölçmede yetersiz kaldıklarını ve bu nedenle yeni geometri ilkesinin ortaya çıkmasının zorunluluğunu işaret etmiştir (Kurt & Kasap, 2011: 5). Bu yeni geometri anlayışına fraktal –*aklın gözünden sonsuzu görebilmenin yolu*- adını vermiştir.

Mandelbrot, geometride kullandığımız düzenli biçimlerin gerçek dünya ile çelişmesini şöyle vurgular: ‘Siz hiç küre şeklinde bulut, koni şeklinde dağ gördünüz mü?’ Gerçekten etrafımızda koni şeklinde dağlar ve küre şeklinde bulutlar olmadığı halde, okullarda neden sürekli olarak bu düzgün şekillerle uğraşılmasının basitlik ve kolaylıktan öte bir açıklaması olması gerekir. (Gürsakal & Gürsakal, 2004: 228)

Doğa ile ideal benzerlikler taşıyan, bir anlamda doğanın geometri anlayışını yansıtan fraktal geometrinin doğanın her alanında görülmesi muhtemeldir (Kurt & Kasap, 2011: 6). Örneğin kasırga gibi büyük hava olayı ile sokak kaldırımında kâğıtları uçuran rüzgârların bir dizi ve bütünlük oluşturması fraktal geometriyi yansıtmaktadır. Öklit geometrisi ve fraktal geometri arasındaki fark şu şekilde de açıklanmaktadır:

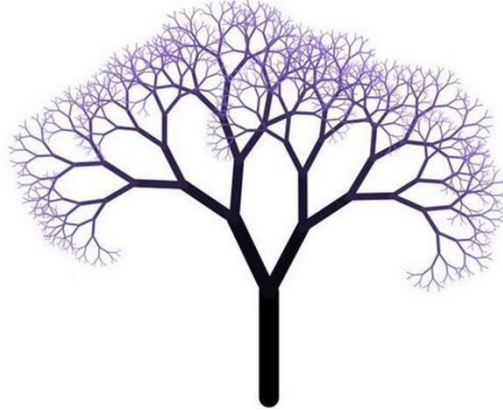
Öklit geometrisinde, ikizkenar bir üçgenin aynı şekildeki başka bir üçgenin iki katı ya da yüz katı büyüklüğünde olması mühim değildir; Öklit geometrisi, ölçek ne olursa olsun, benzer üçgenlerin üç kenarının birbirine aynı oranda olacağını iddia eder. Fraktal geometri bu iddiaya doğrudan karşı çıkmak yerine, odağı karmaşık nizamsız biçimlere kaydırır; böylece ölçek önemli bir değerlendirme unsuru haline gelir ve uzunluk ölçekleri arasındaki hareket de gayet önem kazanır. (Hayles, 2014: 70)

Kendini sonsuza dek tekrar eden, son derece karmaşık bir yapılanmaya sahip fraktaller gündelik hayatta görünür bir yapıya sahiptirler. Duvarlarda kendiliğinden oluşan çatlaklar, karlı havada buzlanma sonucu oluşan sarkıtlar, örümcek ağları, küflenmiş ekmekler, sigara dumanı gibi basit ama detaylı bir bakış ile elde edilen

fraktal geometri örnekleri bulunmaktadır. Fraktallar bilgisayarlarda üretilen ve kendini sürekli tekrar eden matematiksel şekillerden ibarettirler. Bilgisayarda oluşan şekiller ile doğada bulunan şekiller arasındaki benzerlikten dolayı yukarıdaki örnekler verilmiştir.

Fraktallar görünüm olarak karmaşık bir yapıdadırlar ancak mikroevren-makroevren arasındaki dinamik sistemi yansıtmaları bakımından kaos ile ilişkilidirler.

Bir ağaç (bkz. Şekil 4), bir gövdeye, onun üzerinde birkaç ana dala, her bir ana dalın üzerindeki daha ince dallara ve onların da üzerinde bu şekilde çoğalan nice dallara sahiptir. Baktığınızda bu ağacın geometrisi bir kaos ve düzensizlik içindedir. Ağaçtan bir dal koparıp onu incelediğinizde o dal parçası şekil olarak ağacın kendisine benzemekte ve adeta minyatür bir ağaç oluvermektedir. Bu dal parçasının kendine ait bir gövdesi, kolları ve daha ince dalları vardır. Belirli bir ağacın şekli üzerinde tohumdaki genetik program, alabildiği güneş ışığı, iklim koşulları, maruz kalınan hastalıklar, toprak koşulları, diğer ağaçların konumu vb. de dahil olmak üzere birbirine bağlı birçok karmaşık etken rol oynar. (Çolak, 2009)

Şekil 6. Fraktal Örneği - Ağaç ve Dalları

Kısacası, klasik bilimin geometrisi doğrusal Öklit geometrisi iken, yeni bilimin geometrisi fraktallere dayanan kırıklı, kesikli, eğri-büğü fraktal geometridir. Fraktal geometri doğada benzerliklerinin bulunması açısından kaosun en görünür örneklerini sunmaktadır. Parçalar arası eşsizlik, kendiliğindenlik ve derinlik fraktallerin kaotik karakteristiğini oluşturmaktadır. Fraktal geometri her tuhaf şeklin bir anlamı olduğunu, bu nedenle girintilere, çıkıntılara veya düzensiz yapılara Öklit geometrisinin ‘özürlüleri’ gözüyle bakılmaması gerektiğini, çoğu kez ihmal edilen bu

yapıların bir fenomenin özünün sırrını açmaya yarayan anahtarlar olduğunu vurgulamaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 53).

6.2.5. Non-Linear (Linear Olmayan) Sistemler

Yaşanılan dünya akışkan bir modele sahiptir. Klasik fiziğin ya da mekanik fiziğin determinist yaklaşımı ile şekillenen terim, “doğrusal(lineer) olma” olarak tanımlanmaktadır. “Lineer sistemlerde, değişkenler basit ve direkt olarak bağlantılıdır” (Sardar & Abrams, 2011: 12). Lineer sistemler modüler olma özelliğine sahiptirler; bu sistemler parçalara ayrılabilirler, sonra da tekrar bir araya getirebilirler (Gleick, 1995: 19). Lineer sistemler zaman ile ilişkilendirilmektedir ve bu nedenle periyodiktirler. Periyodik ise belli bir koşulun veya olayın gerçekleştiği zaman aralığına verilen isimdir ve periyodik sistemde bir değişken, önceden belirlenen davranışı belli zaman aralıklarında tekrarlar (Sardar & Abrams, 2011: 14). Lineer sistemler ve denklemler yapı itibari ile çözülmeye yatkındır; bu nedenle onlar üzerinde çalışmalarda bulunmak kolaylaşmaktadır ve aksi durumlar devre dışı bırakılmıştır:

Akışkan sistemlerde ve mekanik sistemlerde, nonlinear şartlar, genellikle insanların konuyu basite indirip kolayca anlaşılır hâle getirmek istedikleri zaman, devre dışı bırakmak istedikleri özellikler arasında sayılır. Mesela sürtünme. Sürtünme olmasaydı sizin bir hokey topuna ivme kazandırmak için gerek duyduğunuz enerji miktarı basit bir lineer denklemle ifade edilebilirdi. Sürtünme, işin içine girince bu ilişki karmaşık hâle gelir, çünkü enerji miktarı topun halen kazanmış bulunduğu hıza bağlı olarak değişir. (Gleick, 1995)

Gündelik hayat lineer ve periyodik bir şekilde algılanmaktadır. Ancak bu algının aksine fizik dünyada her alanda bir etkileşim hali mevcuttur. “Determinist bir sistem sadece periyodik davranışlardan ibaret değildir; başka davranış biçimleri de üretir (Gleick, 1995: 60). Dinamik akış içerisinde determinist yaklaşımın sabit ve periyodik karakterli lineer sistemi yerine sabit ve periyodik olmayan non-linear(lineer olmayan) bir sistem bulunmaktadır (Bağçe, 2004: 61). Non-linear sistemler, genellikle çözüme elverişli değildir,

Periyodik olmayan davranış ise, sistemi –modeli- belirleyen değişkenlerden hiçbirinin aldığı değerlerin düzenli bir biçimde yinelenememesi, aynı değeri almaması anlamına gelmektedir (Kuryel, 2004: 378).

Non-linear olma başlangıç koşulları ile yakından ilişkilidir. Kelebek etkisi, türbülans olayı, fraktaller lineer olmayan bir düzlemi ifade etmektedirler. Lineer olmayan sistemler, beklenmedik ve öngörülemez sonuçları içerisinde barındırmaktadır. “Lineer olmayan oluşumlar, sistemdeki determinist kuralları değiştirerek olacak olanı öngörmeyi imkânsızlaştırır.” (Sardar & Abrams, 2011: 17). Birçok değişkenin kombinasyonunun birlikte ele alınması gerektiğini belirten non-linear sistemler ya da “doğrusal olmama, değişkenlerin birbirleriyle çakışması, üst üste gelmemesi anlamına gelir (Kuryel, 2004: 384). Doğrusal olmama durumu beraberinde hareketi getirmektedir. Kaos ve hareket arasında ise doğrudan bir ilişki bulunmaktadır;

Gerçekte fizik dünyadaki olaylar, Newton sistemiyle öngörüldüğü şekilde lineer bir yapıda değildir. Bir sarkacın hareketini lineer olarak kabul etmek, dünyanın veya herhangi bir gezegenin yörüngesi üzerinde çizdiği zigzagları ihmal etmek hep birer basitleştirme dir. Aslında bu durum, Newton sisteminin konusunu oluşturan tüm nesnelere hareketini kapsamaktadır. Dolayısıyla kaos, hareketin olduğu her yerdedir; ve aynı zamanda hareket, düzenli bir sistemin değil tam tersine kaotik bir sistemin ürünüdür. (Ural, 2004: 357)

Kaos çalışmaları doğrusal olmayan çalışmalardan farklı değildir. “Doğrusal olmama, kaos için gerekli bir koşuldur ancak yeterli değildir. Kaotik hareketler doğrusal olmayan bir sistemden gelmelidir, fakat doğrusal olmama mutlaka bir kaotik duruma işaret etmek durumunda değildir” (Kuryel, 2004: 384). Doğrusal olmayan çalışmalar ve kaos teorisi bizlere doğanın laboratuvarında olduğundan daha farklı görüldüğünü vurgulamaktadır.

6.2.6. Dinamik Sistem ve Faz Uzayı

Dinamik, genel anlamda bir sistemin zaman içinde geçirdiği değişimlerin incelendiği ve ifade edildiği fizik dalı olarak tanımlanır (Kurt & Kasap, 2011: 10). Zamana bağlı olarak değişen veya hareket halinde olan bir sisteme *dinamiktir* denir. “Dinamik sistem, zamana bağlı olarak değişen bir olgunun basitleştirilmiş bir

modelidir” (Kuryel, 2004: 378). Günümüzde dinamik birbirinden gittikçe ayrılan, çeşitlenen bilim dallarının aksine birçok bilim dalını bir araya getiren bir disiplin görünümündedir. Dinamiğin kurucusu olarak Isaac Newton kabul edilir (Kurt & Kasap, 2011: 10).

Faz uzayı, bir sistemin olası bütün hallerini içinde barındıran uzaydır. Bir faz uzayı içinde bir sistemin tüm olası durumlarının temsil edildiği bir uzaydır, sistemin her olası durumuna karşılık faz uzayında bir tek nokta bulunmaktadır. Dinamik herhangi bir sistem, faz uzayında hareket eden bir nokta olarak ifade edilebilir. Faz uzayı hareketi araştırılan sistemin, hareketinde söz sahibi olan fiziksel niceliklerinin incelenmesini esas almaktadır. Faz uzayı, başlangıç koşullarına hassas bağımlılık gösteren ve tahmin edilebilme özelliği bulunmayan doğrusal olmayan sistemlerde, fiziksel hareketin tanımlanabilmesini sağlamaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 36).

Modern bilimin en güçlü buluşlarından biri olan faz uzayı, tuhaf (garip) çekicileri bünyesinde barındırmaktadır. Faz uzayı sayıları resimlere dönüştürür, hareket halindeki mekanik ya da akışkan bir sistemden bütün temel bilgileri, en küçük kısıntısına kadar çekip çıkartır ve kendi imkânlarının hepsini esnek bir yol haritası çizip bunun üstünde gösterir (Ufuktepe, 2004: 212).

6.2.7. Çekiciler

Dinamik bir sistemin hareketinin, belirlenen faz uzayında meydana getirdiği şekiller olarak tanımlanan çekiciler, terim olarak matematik kökenli olup fizikçiler tarafından dinamik sistemlerin uygulamalarında kullanılmaktadırlar (Kurt & Kasap, 2011: 38). Doğrusal olmayan dinamikte cismin hareketinin tanımlanmasını sağlayan çekicilerde, sonlu ve sonsuz sayıda olacak biçimde noktalar yer almaktadır. Faz uzayında bulunan noktaların tümü çekici olarak tanımlanmaktadır. Çekicilerin temel özelliklerinden biri, bilinmeyen bir odak tarafından sistemin davranışını belirleyen konum, hız ve benzeri niceliklerin belirli değerler arasında gidip-gelmesini sağlamaktır. Kısacası, çekicilerden dolayı sistem belli bir davranış biçimine doğru çekilir. Çekiciler faz uzayındaki özelliklerine göre birkaç çeşite sahiptirler (Kurt & Kasap, 2011: 39):

- a) Nokta Çekiciler
- b) Periyodik Çekiciler
- c) Torus Çekiciler
- d) Tuhaf Çekiciler (Strange Attractor)

Çalışmam doğrultusunda öne çıkan çekici, kaotik davranış tiplerinde karşılaşılan “tuhaf çekiciler”dir. Tuhaf çekiciler, kaos teorisine olan ilginin artmasını sağlamanın yanında teorinin yakıtı olmuşlardır. İlginç şekillerinden dolayı kaos çalışmaları üzerine odaklanılmasını sağlamışlardır. Tuhaf çekiciler ile ilgili olarak şunlar söylenebilmektedir:

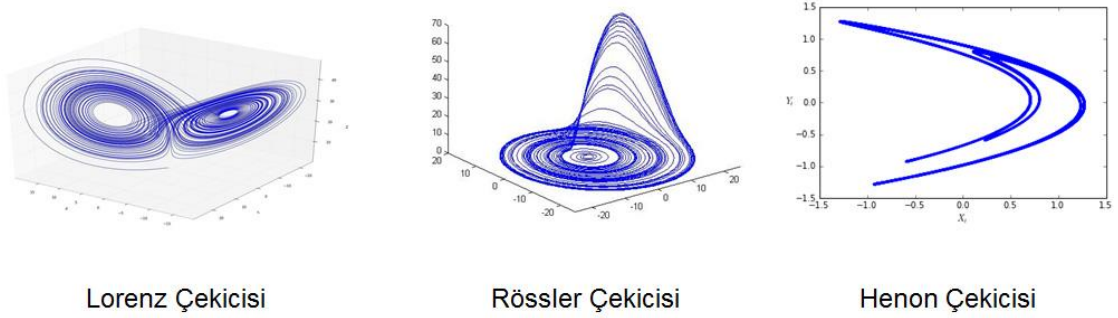
Bir tuhaf çekici sonsuz sayıdaki nokta setinden oluşur. Tuhaf çekicileri oluşturan hareketler başlangıç koşuluna hassas bağlılık sergiler. Bu tür çekiciler, hareketin başlangıcında verilen bilgilerden üstel olarak uzaklaşır. Tuhaf çekicinin yörüngelerinden hiçbiri, bir diğerini kesmez. Çünkü kestiği anda önceki hareketinin aynısını tekrarlar ve bu da yapılan hareketin kaotik olmadığını gösterir (Kurt & Kasap, 2011: 41).

Kesirsel boyutlu yani tam sayılarla ifade edilemeyen boyutlara sahip olan tuhaf çekiciler, bir çizgi veya yüzey olmadıklarından dolayı garip şekillerdir. Garip şekilde olmaları Öklid geometrisi yerine geometrik olmayan şekillerle ilgilenen fraktal geometri tarafından tanımlanabilmektedir. Başlangıç koşullarına hassas bir şekilde bağımlı olan garip çekiciler, sistemin değişim süreci ve yeniden yapılanması üzerinde çok güçlü etkiye sahiptirler. Sistem, içine çekildiği davranıştan uzaklaştırma çabası içine girildiğinde, ivedi bir biçimde garip çekicisine dönme eğilimi gösterir. Garip çekenin davranışı dış çevreye açıktır, ondan etkilenir ve onu etkiler.

Tuhaf çekiciler neden tuhaftırlar:

Birincisi, tuhaf görünürler. Çok boyutlu hayali nesne tuhaf görünmek zorundadır, ikincisi, tuhaf çekicilerin üzerindeki hareket başlangıç koşullarına hassas bir şekilde bağımlıdır. Üçüncüsü, tuhaf çekiciler çelişkili sonuçları uzlaştırırlar: (a) çekicidirler, yani çevrelerindeki yörüngeler bunlar *üzerinde birleşir* ve (b) başlangıç koşullarına olan hassas bağımlılıkları, ilk başta çekicilerin yakınında bulunan yörüngelerin hızla birbirinden *uzaklaşmasına* sebep olur. Dördüncüsü ki bu en zorlu olanıdır: Tuhaf çekicilerin sonsuz boyutsal uzayda (evre uzayı) var olmalarına karşılık, kendileri *sınırlı* boyutlara sahiptirler. (Sardar & Abrams, 2011: 51)

Kaos çalışmalarının tarihsel gelişimi çerçevesinde önemli çekiciler şunlardır (Kurt & Kasap, 2011: 42): a) Lorenz Çekicisi b) Rössler Çekicisi c) Henon Çekicisi

Şekil 7. Kaotik Çekicilerin Klasik Örnekleri

Çekiciler/Tuhaf çekiciler arasında ilk bulunanı Edward Lorenz’in keşfettiği “Lorenz Çekicisi”dir. Lorenz çekicisi şekil olarak kelebek kanatlarının açılmış haline (bkz. Şekil 7) benzemektedir. Lorenz çekicisi kaosu doğasında bulunan “kelebek etkisi” kavramını açıklamakta sıkça kullanılmaktadır. Düzensiz bir veri akışının içinde sağlam ve güzel bir yapının saklı bulunduğu bu çekicinin şekli ile açıklanmaktadır (Gleick, 1995: 25).

Sıcak gazların veya sıvıların bir ortamda yukarı yönlü hareketi, konveksiyon adıyla bilinen olayı oluşturmaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 42). Bazı konveksiyon hareketleri ise şunlardır; Kızgın asfaltın üstünde hayalet benzer şekilde yükselen hava olayı, kahvenin soğurken havaya saldırdığı dalgalanmalar, kalorifer peteğinin üzerine koyulan ince bir peçetenin havalanmasına neden olan ısınan havanın mekanik gücü. Lorenz çekicisi, üç boyutlu akışkan konveksiyonu için bir model olarak sunulmuştur.

Rössler çekicisi (Otto Rössler) ise, kimyasal reaksiyonların dinamiği ile ortaya çıkmıştır. Lorenz çekicisine göre daha doğrusal bir yapı sergileyen Rössler çekicileri, diğer tuhaf çekicilerde olduğu gibi yörüngeleri hiçbir zaman birbirini kesmez ve helezonlar sonsuz bir derinliğe sahiptir; hiçbir zaman birbirine kavuşulmayan bu çekicide, sonsuz sayıdaki yollar sonlu bir alanda saklanmıştır (Kurt & Kasap, 2011: 47).

Diğer çekici olan Henon çekicisi (Michel Hénon) ise iki boyutlu yinelemeli dinamik sistemlerden biri olarak ortaya konmuştur. Henon çekicisi, gök cisimlerinin hareketlerinin ve yıldız kümelerinin yörünge üzerinde bıraktığı izlerin problematize edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kaos teorisi ile ilgili bahsedilmesi gereken zorunlu parametrelerden biri olan çekiciler, kaotik davranışın/hareketin ortaya çıkmasını sağlayan yegâne unsurlardır. “Garip çekerler kaotik bir dizgeyi kendisine çekerek kaotik devinimi başlatan etkenlerin varlığıdır” (Bulutsuz, 2004: 193). Fraktal bir geometriye sahip olan çekiciler dinamik sistem içerisinde anlamlıdır.

Tuhaf çekiciler genel olarak şu özelliklerle özetlenebilmektedir (Kurt & Kasap, 2011: 49):

1. Sonsuz sayıda nokta kümelerine sahiptir (Fraktaller ile ortak nokta).
2. Düzgün eğriler veya yüzeyler olmayıp tamsayı olmayan yani kesirsel boyutlara sahiptirler (Fraktaller ile ortak nokta).
3. Fonksiyon için başlangıçta verilen değerlere hassas bağlıdır.
4. Boyutlarının sonlu olmasına karşın zaman içinde devamlı olarak süregiden bir dizi görünümündedirler.
5. Hiçbir zaman birbirlerini kesmeyen yörüngelere sahiptirler ve bazıları büyütüldüklerinde hep sonsuz sayıda benzer yörüngeler içerirler.

6.2.8. Türbülans

İstikrarsız ve kararsız bir karakteristiğe sahip olan türbülans hava, sıvı ve diğer gazlarda akışkanın geometriye bağlı olarak hızlanması sonucu ortaya çıkan bir düzensizliktir (Kurt & Kasap, 2011: 7). Türbülans her türlü düzensizliklerin oluşturduğu karmaşadır (Sardar & Abrams, 2011: 58). Kısaca, akışkanın bir ortamda göstermiş olduğu karmaşık, öngörülemez ve bir o kadar da canlı hareketi olarak tanımlanmaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 112).

Türbülans düzgün ve kararlı bir akışta meydana gelmektedir. Örneğin musluktan az bir şekilde akan su kararlı bir akışkanlığa sahiptir; ancak musluğu

açmaya başladıktan sonra bu kararlı akış yavaş yavaş yerini düzgün olmayan, karmaşık görünümdeki bir akışa bırakmaktadır. Her düzeyde ve ölçekte ortaya çıkan düzensizlik olarak tanımlanan türbülans, gündelik hayatta da sık sık karşılaşılan bir terimdir. Özellikle uçak seyahatlerinde uçağın belli bir yükseklikte maruz kaldığı sarsıntı halidir. “Hava boşluğu” olarak gündelik dile işlenmiş olan türbülans, uçak örneğinde olduğu gibi havanın kararlı moleküler yapısının düzensiz olduğu kısımlarında meydana gelmektedir. Hatta türbülans konusunda bilinen bir başka örnekte uçakların kalkış sırasında arkalarında yaratmış oldukları güçlü hava sirkülasyonudur (bkz. Şekil. 8).

Şekil 8. Türbülans Olayı

Havanın moleküler yapısının değişmesi ile ortaya çıkan fiziksel etkinin sonucu olarak türbülansın, gerek teorik olarak gerekse de somut bir hava olayı olarak görülmesi kolay olsa da çözümlenmesi bilim insanları açısından problemlidir. “Türbülansı görmek ne denli kolaysa anlamak o denli güçtür” (Ruelle, 2014: 74). Akışkanların hareketini düzensizleştiren türbülans, kestirilemez sonuçlara yol açmaktadır. “Akışkanda bir molekülün, konumunu alışılmışın dışında değiştirmesi ileride bütün sistemi öngörülemez duruma sokmaktadır” (Kurt & Kasap, 2011: 7). Türbülans olayının yaratmış olduğu düzensizlik ve öngörülemez sonuçlar doğal olarak terimin, kaos teorisinin temel kavramlarından biri olarak düşünülmesine neden olmaktadır.

6.2.9. Denge-Dengeden Uzak Olma Durumu, Kendiliğinden Düzenlenim ya da Öz-örgütlenme (Self-Organisation)

Denge durumu, sistem üzerinde oluşan veya oluşturulan tüm etkinin ortadan kalktığı, durağanlığın hüküm sürdüğü sabit bir durum olarak tanımlanır. *Dengeden uzaklaşma*, çevreyle bütünleşip gelişme için önemli bir koşuldur. Dengeden uzak olma dalgalanmalı, kararsız, düzensiz yapı sergileyen organizasyon süreçleridir (Kurt & Kasap, 2011: 136). Denge durumundan uzaklaşma ve gelişme için "pozitif geri bildirim" olgusu yararlı biçimde kullanılabilir. Sistemler "pozitif" ve "negatif" olmak üzere iki türlü geri bildirimde sahiptir. Pozitif geri bildirim, sistemin çevresiyle birlikte değişip gelişmesine yardımcı olan çevreden toplanan bilgilerdir. Negatif geri bildirim ise belirlenen hedefe ulaşmak için eksiklikleri giderici bilgileri sağlar. Bu bilgiler genellikle sistem içinden sağlanır. Doğal olarak sistem eksikliklerini giderecek şekilde ayarlanır.

Kendiliğinden düzenlenme, düzensiz bir sistemin parçalarının bir araya gelerek organize ve düzenli bir yapı oluşturmasıdır. Kendiliğinden düzenlenme biyolojiden sosyolojiye kadar birçok bilim dalında bulunan aynı mantığı içermektedir. Dinamik ve durağan olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Durağan kendiliğinden düzenlenme, global ya da lokal dengede olan ve enerji yaymayan sistemleri *-moleküler kristaller-* içerir. Düzenli yapının oluşması enerji gerektirebilir, ama bir kez oluştuktan sonra stabildir, enerjiye ihtiyaç olmaz. Dinamik kendiliğinden düzenlenmede, yapıların oluşumları ancak enerji harcanırsa mümkün olmaktadır. Biyolojik hücreler bu türe örnektir.

Kaos teorisinin de kapsamına giren düzenlenim; birbirinden bağımsız birden fazla unsurun belirli özellikler çerçevesinde hep beraber gerçekleştirdikleri ortaklaşa bir yapıyı hatırlatmakta, 'kendiliğinden' ile birleştiğinde bir gelişimi ve oluşu ortaya koyabilen, kendi içinde oluşturduğu etki-tepki mekanizmalarıyla ilerleyebilen bir süreci ifade etmektedir (Kurt & Kasap, 2011: 132). Kendiliğinden düzenlenim süreçlerinin özellikleri ise şunlardır;

- a) Belli sınırlandırmalar sonunda dışarıdan ayrı sistem oluşturarak gruplaşma ve bu gruplaşmanın dışarıdan anlaşılabilmesi için yeterli yapıyı gösterebilme.
- b) Kendini, geri besleme yoluyla devam ettirebilme.
- c) Dışarıdan yapılan etkilere karşı farklı davranışlar ortaya koyabilme.
- d) Kendi içinde gelişmeye ve aksiyona açık olma.
- e) Kendi kaderini bir ölçüde tayin edebilme ve bu manada belirlenemezci yapıya sahip olma.

Kendiliğinden düzenlenme, düzensiz bir sistemin parçalarının bir araya gelerek organize ve düzenli bir yapı oluşturmasıdır. Kendiliğinden düzenlenimin kaotik sistemlerle en önemli ilişkisi, sistem kendi haline bırakıldığında bir düzene yönelmesidir. Başlangıçta kararsız olarak işleyen sistemler, kendi kendilerini düzenleyerek bir düzenliliğe veya kararlılığa kavuşmaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 138). Kendiliğinden düzenlenim, rastgeleliğin bir düzen oluşturmasını betimlemektedir.

Kendiliğinden düzenlenmenin bir diğer adı *Öz-örgütlenme (Self-Organization)*, dinamik sistemlerin kaotik düzene geçişini ifade etmektedir. Çevreye açık olan kompleks bir sistem zaman içinde denge durumundan uzaklaşmakta ve belli bir süreç içinde yeniden organize olarak yeni bir yapıya bürünmektedir. Öz-örgütlenme sonucunda oluşan bu yeni yapıya “dissipative yapı” denmektedir. Bu yapılar dengeden uzak olmalarına, sürekli değişim içinde bulunmalarına karşın bir girdap gibi temel biçimlerini bozmayan bir iç yapılanmaya sahiptirler;

Ilya Prigogine tarafından kendiliğinden düzene kavuşan sistemleri tanımlamak için ortaya atılmış terimdir. Kapalı, ayrık sistemler ve çevreleriyle dengede olan sistemler, entropilerini en üst düzeye çıkarırlar ve niteliksiz bir duruma doğru hareket ederler. Bunun aksine disipatif bir sistemde madde ve/veya enerji, çevreden sisteme sürekli akar. Bu sistemin dengeden uzak bir halde kalmasını sağlar; böylece iç yapının gelişimi ve korunumu mümkün olur. Bu madde veya enerji akışı sayesinde sistemin içsel entropisi azalır ve böylece kaotik düzen meydana gelir. (Anonim)

“Disipatif yapıda denge durumu yakınlarında düzenler yıkılır, uzak noktalarda ise düzen korunur. Çevre ile sürekli bir enerji takası vardır. Disipatif yapının tek derdi kendi bütünlüğünü koruma ve kendini yenileyebilmektir” (Ufuktepe, 2004: 217).

6.2.10. Entropi

Entropi, evrendeki her oluşumun veya sürecin zaman geçtikçe başlangıçtaki düzeninden, düzensizliğe doğru yol aldığını ifade etmektedir (Kurt & Kasap, 2011: 138). Çoğunlukla bir sistemdeki rastgelelik ve düzensizlik olarak tanımlanır ve istatistikten teolojiye birçok alanda bu kavramdan yararlanır.

Sistemlerde yok olmaya ve bitmeye doğru bir eğilim olduğunu ifade eden kavram, sistemde düzensizliğe gidişi açıklamaya çalışmaktadır. Entropi sistemdeki düzensizliğin oranıdır; enerjinin azalması/tükenmesi olayıdır. Doğadaki her şey, minimum enerji durumunda bulunmak ister. Bu açıdan; her zaman incelediğimiz sistemlerde bir enerji kaybı söz konusudur.

Entropi fizikte her şeyin yıprandığını söyleyen termodinamik yasasıdır: “Canlılar yaşlanır ve ölür, otomobiller paslanır ve evrendeki düzensizlik artar.” Termodinamiğin birinci yasası enerjinin tüm süreçlerde korunduğunu, ikinci yasası ise entropinin ya değişmez olduğunu ya da arttığını, artmasının da geri dönüşsüz bir işlev olduğunu ifade etmektedir (Ruelle, 2014: 144). Bilimin oldukça dışına taşan alanlarda İkinci Yasanın fikir düzeyinde kendine has bir yaşamı olmuş, toplumların dağılması, ekonomilerdeki çöküşler, ahlâkın bozulması gibi konusu çöküntü olan çeşit çeşit birçok olayda kabahat İkinci Yasaya yüklenmiştir (Gleick, 1995: 363).

Entropi enerjinin azalması ile ters orantılı olarak artmaktadır. Örneğin bir litre sıcak su ile bir litre soğuk suyu karıştırıp, iki litre ılık su elde etmek mümkündür; ancak tersi yani iki litre ılık suyun bir litre sıcak bir litre de soğuk suya ayrıştırılması olanaksızdır. Örnekte görüldüğü üzere entropi, Ludwig Boltzmann’ın ortaya koyduğu gibi karmaşıklığın ölçüsüdür (Ruelle, 2014: 145).

Bilim adamları düzensizliği entropi adı verilen nicelik ile ölçmektedirler. Sistemlerdeki düzensizlik arttıkça, entropi de artmakta; bu durum da faydalı (iş yapabilir) enerji miktarını azaltıp, faydasız enerjiyi (entropi) arttırmaktadır. Entropi yasasına göre kâinattaki her şey, kendini minimum enerji ve maksimum düzensizliğe çekmek istemektedir. Evren sonunda mutlak düzensizliğe mahkûmdur (Sardar & Abrams, 2011: 86).

Kaos teorisi evrendeki entropinin veya düzensizliğin tek bir yöne doğru hareket edebileceği görüşüne alternatif olarak gelişimini sürdürmüştür. “Karmaşıklık, bütün sistemlerin düzensizlik veya entropiye doğru yol almadığını göstermektedir; çünkü doğa, doğal olarak ortaya çıktığına inanılan bir iç düzene sahiptir (Sardar & Abrams, 2011: 86).

6.2.11. Salınım, Çatallanma ve Dallanma Haritaları

Salınım (Perturbance), sistemde dengeden uzaklaşmaya neden olan çevresel bir değişimdir. Salınım herhangi bir ölçülebilenin, merkezi bir değere -genelde bir denge noktasına- göre veya iki ya da daha fazla durum arasında genellikle zamana göre tekrarlanan değişikliklere verilen isimdir. Belli başlı örnekleri arasında sarkaç ve alternatif akım sayılabilir. Titreşim terimi de bazen sınırlı olarak mekanik salınımları tarif etmekte kullanılsa da bazen salınım ile eş anlamda kullanılır.

Çatallanma kavramı, düzenle belirsizlik arasında salınan çeşitli dizgelerin geldiği yol ayrımlarını göstermek için kullanılır. Çatallanma bölgelerinde bir birey, bir düşünce ya da yeni bir davranış, tüm gelişmeyi altüst edebilir (Bulutsuz, 2004: 205). Çatallanma terimi, belirli bir sürecin belli bir aşamasında iki veya daha fazla yola, dala ya da izleğe ayrılmasıdır. “Kaos, bütün dallanma, çatallanma noktalarında karşılaşılan durumdur; evrimleşen sistemler bu tür ikiye ayrılma noktalarından geçer” (Ufuktepe, 2004: 212).

Dallanma Haritaları: Kaotik yapının açıklanmasında önemli yer tutan kavramlardan biri de dallanma kavramıdır. Yapı olarak çekicilerden fazla ayrılmamakla beraber, onlardan en önemli farklılığı, dinamik sistemin, tüm

davranışının ayrıntılı incelenmesine olanak sağlamasıdır. Yani dallanma haritaları, bir anlamda pek çok çekicinin, sistemin bir parametresine göre aldığı durumlarını özetler ve dinamik bir özentini sunar (Kurt & Kasap, 2011: 61).

Kaos teorisi kapsamında olan fakat araştırmanın sınırlılıklarından dolayı bahsedemediğim Poincare Kesiti, Dallanma Haritaları, Lyapunov Üstelleri, Atım bağlantısı, Kuantum Kaosu, Elektronik Kaos ve daha birçok bilinmeyen kavram bulunmaktadır. Kaos teorisi çalışacak olanlar bu kavramlara ve daha fazlasına literatürde yer alan çalışmalardan ulaşabilme imkânlarına sahiptirler.

6.2.12. Rastlantı

Rastlantı, her olayın muhakkak bir nedeni olmadığını ya da olayların bir neden-sonuç zinciriyle meydana gelmediğini varsayan görüşe - *determinizmi ve nedensellik kuralını kabul etmeyen yaklaşıma-* göre, olayların nedensiz, gelişigüzel bir şekilde meydana gelişini ifade etmektedir. Rastlantı, iki veya daha fazla olayın aynı anda herhangi bir bilgiye, isteğe, kurala ya da kararlaştırılmış belirli bir sebebe dayanmaksızın gerçekleşmesidir. Bu olaylar beklenmedik ve birbirinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmektedir.

Rastlantı kavramına yüklenen bilinmezlik ve talih gibi olumsuz anlamlar günümüzde olasılık hesaplamaları ile olumlu bir çerçeve çizmektedir. Artık matematikte olasılık hesapları olarak şans oyunlarının analizinde rastlantı ile ilgili araştırmalar başlamıştır (Ruelle, 2014: 13-14). Rastlantının olumlu bir anlam kazanmasında etkili olan bir faktör de kaos teorisidir. Özellikle başlangıç koşullarına hassas bağımlılık ilkesi ile ilişkilendirilen rastlantı/rastlantısallık, determinizm ile kritize edilmektedir. Kaos Teorisine göre gelişigüzelik ve rastlantı evrenin bir özelliğidir.

6.3. Kaos Teorisi ve Öne Çıkan Bilim İnsanları

Yunanca bir etimolojik kökene sahip olan “kaos”, sadece Antik Yunan’da değil aynı zamanda Orta ve Uzak Doğu kültürlerinin gündelik hayatlarında ve edebi-

felsefi dünyalarında yer alan bir kavramdır. Tarihin her döneminde farklı amaçlar ve anlamlar ile örülen kaos kavramı⁴³, özerk bir bilimsel konum elde etmek için ilk adımları ancak 19. yüzyıldan sonraki bilimsel çalışmalarla atabilmiştir. Gerek kaos gerekse kaos teorisi ile ilgili ilk sistematik çalışmalar belirli bilim adamları tarafından ortaya atılmıştır. Çalışma çerçevesinde, her ne kadar teorinin bugüne kadar gelmesinde küçük ölçekli de olsa katkısı bulunan her bilim insanını anlatmam mümkün olmadığı için literatürde en sık rastlanılan bazı isimlerin açıklanması gereği duyulmuştur.

Çalışma kapsamında kaos teorisi literatüründe ismi sıklıkla dile getirilen Henri Poincaré, Edward Lorenz, İlya Prigogine, Isabella Stengers ve Benoit Mandelbrot hakkında genel bilgi sunulmaktadır. Bu bilim insanlarının düşüncelerine kaos başlığı altında gerekli konu alt başlıklarında zaten yer verilmiştir. Bu kısımda ise ilgili isimler ve kaos teorisi ile ilgili temel bir izlek oluşturulması amaçlanmıştır. Bu düşünürler ve araştırmacılar dışında Ludwig Boltzmann, James Yorke, Robert May, Michel Henon, Mitchell Feigenbaum, Doyne Farmer, Mitchel Feigenbaum ve daha birçok kişiye yer verilmese de kaos teorisinin oluşumundaki katkıları yadsınamaz.

6.3.1. Henri Poincaré (1854-1912)

19. Yüzyılın en önemli Fransız matematikçilerinden biri olan Jules Henri Poincaré, yaşamının her döneminde farklı türden konularda çalışmalarda bulunarak dersler vermiş ve eserler üretmiştir. Bunlar arasında, potansiyel kuramı, ışık, elektrik, ısının iletilmesi, elektromagnetizma, hidrodinamik, gök mekaniği, termodinamik gibi matematiksel fizik konuları ile olasılık teorisi gibi matematik konuları bulunmaktadır. Matematiksel fizik alanında yaptığı araştırmalar sayesinde cebire ve kısmi türevli denklemler kuramına önemli katkılarda bulunmuştur. Matematik aracılığı ile gezegenleri, gelgit olaylarını, elektriği, ışığı incelemiş, bu alanlarda

---

⁴³ Kaos kavramın tarihsel serüveni konusunda detaylı bir inceleme için bkz. Gökçe Kaçmaz, *Kaos Teorisi ve Sosyolojisi: Toplumların Denetlenmesinde Yeni Bir Adım*, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Korkut Tuna, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul: 2005.

birçok yeni buluşlar ortaya koymuştur. Poincaré, bütün bu çalışmalarının sonucunda dünyanın bir bilmece olduğuna, buna cevap bulmanın imkânsızlığına inanmıştır.

Newton yasaları iki gök cisminin hareketine (gök mekaniği) mükemmel uyum sağlamaktadır ancak ikiden fazla cisim olduğunda Newton yasaları ile analitik bir çözüm elde edilememektedir. Üç Cisim Problemi diye anılan bu problemin çözümü 20.yüzyıla girerken astronomide popüler bir konu haline geldi. Bu problemle ilgili Norveç Kralı II. Oscar, güneş sisteminin kararlı olup olmadığını ispatlayana ödül vereceğini duyurdu.

Henri Poincare 1900 yılında, güneş sisteminin hareketini belirleyen denklem sisteminin çözümünün başlangıç koşullarına hassas bağımlı olduğunu, ancak başlangıç koşullarının asla doğru olarak saptanamayacağını, dolayısıyla güneş sisteminin kararlı olup olmadığını belirlenemeyeceğini gösterdi. Bu öngörülemez (unpredictable) durum için "kaos" terimini kullanan ilk kişi de odur. Böylece, Poincare, istenen problemi çözmeden ödülün sahibi oldu. Ama unutmamak gerekir ki, bir problemin çözülemeyeceğini kanıtlamak, bazen problem çözmekten çok daha zordur (Karaçay, 2004: 395).

Çözüm için farklı bir yol düşünen Poincaré'e göre Newton'un ortaya koyduğu kesin çözümler ancak doğanın sınırlı ve az rastlanır durumlarında geçerli olabilirdi (Kurt & Kasap, 2011: 11). Karşılıklı yerçekimi içinde olan üç gök cisminin periyodik olmayan yörüngelere sahip olabileceklerini göstererek, başlangıç koşullarındaki küçük farklılıkların, nihai olguda çok büyük farklılıklar oluşturabileceğini keşfetmiştir (Gürsakal N., 2007: 32-33).

Poincaré'in kaos teorisine katkısı esasen üç cisim problemi ve bundan hareketle keşfettiği başlangıç koşullarına hassas bağımlılık ilkesidir. Dikkatlerden kaçan küçük bir hatanın yol açtığı büyük sonuçları, rastlantı olarak gören açıklama biçimlerine karşı duran Poincaré, deterministik bir sistemin nasıl kestirilemez davranışlar içine girdiği ile ilgilenirken, kesin olmayan çözümlere sahip problemler için yaklaşık çözümler bulmak istemiştir. Ancak, bu tür karmaşık sistemlerde karşısına, hesaplama gücü eksikliği bir sorun olarak çıktı ve bu eksiklik, bilgisayarların bulunmasına kadar da aşılamadı (Gürsakal N., 2007: 33). Poincaré düşünsel olarak kaosu keşfetmiş dahi olsa, dönemin koşullarından dolayı kavramın ve teorisinin dillendirilmesi bir sonraki yüzyıla kalmıştır;

Poincaré'in 1900 yılında ortaya koyduğu kaos kavramı, meteorolojist Edward Lorenz'in 1963 yılında meteorolojik değişimlerin başlangıç koşullarına hassas bağımlılığı diye ifade edilen gözlemlerine kadar kimsenin ilgisini çekmemiştir; çünkü fizikçiler, yirminci yüzyılın ilk yarısında daha çekici bir konuyla; yani Kuantum Fiziği ile ilgilenmeye başlayarak, Poincaré'in önemli buluşunu ihmal etmişlerdir.

6.3.2. Edward Lorenz (1917-2008)

Bir meteorolog olan Edward Lorenz, kaotik davranışın bir örneğini kaydedebilen ilk insandır. Her ne kadar matematiğe ilgisi olmuş olsa da asıl çalışmalarını meteoroloji ekseninde ortaya koymuştur. Doktora sonrası çalışmasına 1948 de Massachusetts Institute of Technology'de başlayan Lorenz, 1955'te *-kendisi sayesinde gelişebilen-* istatistiksel hava durumu tahmini projesinin başına geçmiştir (Sardar & Abrams, 2011: 40). II. Dünya Savaşı sırasında, pilotlar için hava çalışmaları olarak görevlendirilmesinin ardından, meteoroloji üzerine çalışmaya ve dersler vermeye devam etmiştir.

Edward Lorenz 1961 yılında Royal McBee LPG-30 markalı bir bilgisayarı kullanarak hava tahminlerine ilişkin simülasyonlar oluşturmaya çalışmıştır. Bu bilgisayar girilen değerleri grafik haline dönüştürecek şekilde programlanmıştır. Lorenz verilerin programda 5 haneli sayılar yerine 3 haneli sayılar olarak girilmesinin, simülasyon sonucunda ortaya tam anlamıyla farklı sonuçlar (bkz. 6.2.2 başlığı-Şekil. 4) ortaya çıkardığını gözlemlemiştir. Hava durumuna ilişkin bu yanlış veri girişi sayesinde başlangıç koşullarındaki küçük bir değişimin beklenmedik büyük sonuçlara *-kelebek etkisi-* yol açabileceğini görmüştür.

Lorenz, Henri Poincaré'in 63 yıl önceki buluşunu ondan habersiz olarak yeniden bulmuştur. Ele aldığı dinamik sistem ile başlangıç koşullarında oluşacak küçük değişimlerin sonuca çok büyük etkiler yaptığını gözlemleyerek, uzun süreli hava tahminleri yapmanın olanaksız olduğunu ortaya koymuştur.

6.3.3. Ilya Prigogine (1917-2003) ve Isabella Stengers (1949-...)

Belçikalı kimyager ve fizikçi olan Ilya Prigogine, denge dışı termodinamikler ile ilgili çalışmaları ve tüketimli yapılar teorisi dolayısıyla 1977 yılında Nobel Kimya Ödülüne layık görülmüştür. Ölü maddenin canlı maddeye geçişini tamamlamayı sağlayan temelleri atan Prigogine, çeşitli alanlarda uygulamalarda bulunmuştur; Otomobil trafiği, böcek toplulukları, kanserli hücrelerin büyümesi, toplumsal sistemlerin analizi vb. gibi.

Sistemlerin kendi kendini organize etmesi⁴⁴ (self-organization) konusundaki çalışmaları, bilimin çehresini değiştirmiştir. Her olayın öngörülebileceğine ve döndürülebileceğine inanılan Pozitivist yaklaşımın aksine Prigogine, termodinamikte bazı olayların öngörülür olmalarına rağmen nerede ve nasıl gelişeceklerini kestirmenin mümkün olmadığını göstermiştir. Prigogine, kapalı sistemler içindeki kararlılığı, düzeni, dengeyi ve doğrusal ilişkileri anlatan deterministik ve mekanistik Newtonian dünya görüşünün, yeni bir paradigma ile yer değiştirdiğini vurgulamıştır.

Bilim felsefesi ve tarihi üzerine çalışmalarda bulunan Belçikalı Isabella Strenger ve Prigogine, dengesiz şartlar altında entropinin düzeni, organizasyonu ve dolayısıyla hayatı azaltmayacağını tam tersine üreteceğini göstermekle geleneksel termodinamik görüşlerin ayağını kaydırmışlardır (Gürsakal N., 200: 95). Prigogine, Stengers ile birlikte kaos teorisinin etkileşimsel doğasına ilişkin önemli bulgulara imza atmışlardır;

İnsanlığın rastlantıyı, çoğulculuğu ve karmaşıklığı da içeren yeni bir doğa anlayışına doğru ilerlediğine inandıklarını belirten Prigogine ve Stengers, *Order Out of Chaos (Kaos'tan Düzene)* adlı kitaplarında, insana doğayla yeni bir başlaşma içine girmeyi, doğayı hizaya sokmak yerine karşıtlıkların birliğine uyum

⁴⁴ Disipatif (dissipative systems) sistemler Ilya Prigogine tarafından kendiliğinden düzene kavuşan sistemleri tanımlamak için ortaya atılmış terimdir. Kapalı, ayırık sistemler ve çevreleriyle dengede olan sistemler, entropilerini en üst düzeye çıkarırlar ve niteliksiz bir duruma doğru hareket ederler. Bunun aksine disipatif bir sistemde madde ve/veya enerji, çevreden sisteme sürekli akar. Bu sistemin dengeden uzak bir halde kalmasını sağlar; böylece iç yapının gelişimi ve korunumu mümkün olur. Bu madde veya enerji akışı sayesinde sistemin içsel entropisi azalır ve böylece kaostan düzen meydana gelir.

sağlamayı öneriyor ve sayısal formüllere ağırlık veren Batı geleneğiyle, kendiliğindenci ve öz-örgütlenmeci bir dünya görüşüne sahip Çin geleneğinin bir gün birleştirilebileceğini umduklarını söylüyor. Bu yazarlara göre kaos bilimin doğaya, yaşama ve sanata getirdiği yeni bakış açısı, düzenle düzensizlik arasında bir çatışma ya da çelişme değil, bir alışveriş ve birliktelik olabileceğini göstermesidir. (Bulutsuz, 2004: 198)

6.3.4. Benoit Mandelbrot (1924-2010)

Ünlü bilgisayar firması IBM için çalışmalar yapan Polonya doğumlu Benoit Mandelbrot, geleneksel matematik anlayışının dışına çıkarak kısa zamanda başarılı bir bilim insanı olmuştur. Mandelbrot kaotik yapıların bilim dünyasının konusu haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çalışmalarında Öklit'in geometrisinin açıklayamadığı noktaları açıklama çabasına girişen Mandelbrot, bu çerçevede Latince bir sıfat olan ve "parçalanabilir" anlamına gelen *fractus* ve *fractional* [kesirli ya da parçalı] sözcüklerinden *fraktal* sözcüğünü (fractal) türetmiştir. Daire, üçgen, dörtgen gibi Öklit'in basit ve düzgün geometrisine karşın biçimin aşırı karmaşıklığına işaret eden fraktal geometriyi geliştirmiştir. Fraktal geometri kaos teorisiyle yakından bağlantılıdır ve tıpkı kaos teorisi gibi, farklı düzeylerde simetrisi ölçeklendirmeyi vurgular. Öklit geometrisinin karmaşık şekilleri ölçmekte yetersiz kaldığını vurgulayan ve fraktalleri doğanın geometrisi olarak düşünen Mandelbrot, konuyla ilgili "İngiltere sahillerinin uzunluğu nedir?" başlıklı bir çalışma ele almıştır;

Mandelbrot, ölçeğin fraktal rakamlar için taşıdığı önemi göstermek için, ilk bakışta çok basit, olgusal bir cevabı varmış gibi gözüken bir soru sorar: "Britanya'nın kıyıboyu ne kadar uzundur?". Bu soru aslında görüldüğünden daha dolambaçlıdır, zira cevap ölçeğe bağımlıdır. Eğer kıyı-boyunu mil hesabına göre ölçersek, yarda çubuğu (*İngiliz uzunluk ölçüsü*) kullanarak alacağımızdan daha kısa bir cevap alırız; çünkü mil hesabı yarda çubuğunun ölçtüğü nizamsızlıkları aşar. Eğer inç hesabına göre ölçmeye kalksaydık, cevap daha uzun olurdu; zira küçük çakıl taşları da hesaba katılırdı. Eğer mikrometre kullanacak olsaydık, tek bir çakıl taşındaki nizamsızlıklar bile hesaba katılacak olurdu. Aslında, hesaplama ölçeği en azından moleküler ölçeğe kadar küçüldükçe Britanya'nın kıyıboyu sınırsızca uzamaya devam eder. Lafın kısası, cetvel uzunluğu belirtilmediği sürece bu soruya tam bir cevap verilemez. (Hayles, 2014: 70)

Mandelbrot gözlemlediğimiz şeyin bizim bulunduğumuz noktaya ve ölçü birimimize göre değiştiğini ortaya atmıştır (Sardar & Abrams, 2011: 33). Örneğin futbol topunun uzaktan iki boyutlu bir disk olarak görüldüğünü ancak yaklaştıkça üç boyutlu bir nesneye dönüştüğünü ifade etmiştir.

Fraktal geometrinin kurucularından olan Mandelbrot, geometride kullanılan şekillerin gerçek fizik dünya ile çeliştiğini vurgulamaktadır. Örneğin kare şeklinde bir dağın, küre şeklinde bulutların olmadığını işaret ederek düzensizlik üzerine fraktal geometriyi inşa etmiştir. Fraktal geometriyi matematikten ekonomiye çok çeşitli alanlarda işlevsel bir biçimde kullanan ve tartışan Mandelbrot, “Mandelbrot Kümesi” adını taşıyan fraktali oluşturarak matematik dünyası ve kaos teorisi içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

6.4. Klasik Fizik Anlayışından Kaos Teorisine Doğru

Mitolojiler açısından yaşanan evrenin “kozmos” öncesi bir evreni olan kaos, etimolojik olarak Yunancada *khasko* (khaskein, khasmasthai) fiilinden türemiştir ve “esnemek, yarılmak” anlamlarına gelmektedir. Bu haliyle kozmosun tersi bir konumda yer alan kavram ilk kullanımlarında karmaşıklık anlamının ötesinde evrenin doğumuna ilişkin diyalektik bir tasarım olarak ele alınmıştır. “Yarı mitolojik ve yarı felsefi bir içerikle Antik Çağ’da sunulan kaos/kosmos kavram çifti, tarihsel olarak farklı dönemlerde şekillenmiş ve zamanla belli bir ölçüde değişikliklere uğramış olsa da, geniş kuşatımlı kültürel bir zemin üzerinde günümüze kadar kullanılagelmiştir” (Ural, 2004: 354).

Kaos, kavramsal ve tarihsel gelişimi sürecinde fizik teorileri dışında, olumsuz hal bildiren ve düzensizliği çağrıştıran bir kavram olarak zihinsel alışkanlıklar ekseninde sürekli yeniden üretilmiştir. Toplumsal gerçekliğin her katmanında kaos denilince akla ilk gelen mevcut düzenin istirsizlaşması, çatışmanın çıkması, sapmaların ortaya çıkması gibi betimlemelerdir. Kaos başından beri ilişkide olduğu düzenle paralel bir gelişim süreci izlese de zamanla beslenme kaynaklarından dolayı

olumsuz, arzu edilmeyen bir içerik kazanmıştır. Ancak günümüz koşullarında özellikle 20. yüzyılda başlayan ve de 1980'lerde ivme kazanan süreçte, küresel ölçekte kaos teorisine olan ilginin arttığı ve bu konuda sadece doğa bilimsel çalışmaların değil sosyal bilimlerin de ilgisini çeken bir teori haline geldiği gözlenmektedir.

Kaos teriminin bir teori olarak yeniden gündeme gelmesinde özellikle fizik dünyanın akla uygun bir yapıda kavranılmasını sağlayan kalıplaşmış argümanlarının egemenliği yatmaktadır. “Galileo ile başlayan deneye dayalı bilimsel gelenek anlayışı, *Isaac Newton*(1642-1727)’un deneyleri, gözlemleri matematik ile dile getirişi ile Aristo paradigmasının yıkılması ve bilimde yeni bir sayfa açılmasına yol açmıştır” (Savacı, 2004: 103). *Newton Hareket Yasaları* denen aşağıdaki kurallar, Aristoteles’in imparatorluğunu yıkmakla birlikte, 400 yıl boyunca fiziksel bilimlerin temeli olarak, yaşadığımız çağın teknolojisini yaratmıştır (Karaçay, 2004: 390-391);

1. Hareketli bir cisim dışarıdan bir kuvvetle etkilenmezse düzgün doğrusal hareketini iletir sürdürür.
2. Kütleli m olan bir cisme uygulanan F kuvveti ile a ivmesi arasında $F=ma$ bağıntısı vardır.
3. Her etkiye karşı ona eşit bir tepki varılır.

Newton mekaniğinde/fiziğinde baskın öğre “determinizm”dir. Bir fiziksel sistemin şimdiki durumunun, önceki durumunun sonucu olduğunu savunan determinist düşüncede, her olay ve hareketi önceden belirlemek olanaklıdır. Yani basit bir şekilde başlangıç koşullarını bilirse, ona uygun biricik analitik çözüm, çözüm uzayından seçilebilmektedir (Karaçay, 2004: 393).

Açılan yeni sayfadada, Orta Çağ’a egemen olan insanın ve doğanın kaotik olduğuna ilişkin anlatı yerini, Newtoncu düşünceye bırakmıştır (Bulutsuz, 2004: 193) ve 18. yüzyılda doğa birden düzenli bir hale kavuşmuştur. Newton’dan sonra oluşan

deist⁴⁵ ve determinist dünya anlayışı, her şeyin bir neden-sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğini, sonuçlarının da öngüleribilir olduğunu iddia etmekteydi.

Klasik determinist anlayışı savunan yaklaşım, pozitivist bir karaktere bürünerek kalıplaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Her olgunun/olayın bir nedenin olduğu ve bunun sonuçlarının önceden bilinebileceğinin bilgisi ile düzenin sürdürülmesi politikasını içeren determinist anlayış, zamanla tüm toplumsal alanı ve canlı dünyasını kapsayacak bir “dünya görüşü” haline gelmiştir. Geçmiş ve geleceğe ilişkin bilginin basit değişkenler ve işlemler determinasyonunda Newton sistemi ile elde edilebileceği düşüncesi, klasik fizik anlayışının kuralcı tarafını yansıtmaktadır. Newton fiziği ya da klasik mekanik amaç olarak evrenin zaman içinde ne gibi bir değişimden geçtiğini açıklamaya çalışarak bilimsel anlamda yadsınamaz bir katkı sunmuştur. Değişen dünyaya paralel olarak klasik anlayış Önce “Kuantum Mekaniği” sonrasında ise “Görelilik Kuramı” ile revize edilmeye çalışılmıştır;

Büyük cisimler için kusursuz sonuçlar veren klasik teori atomlar konusunda yetersiz kaldığı için bu durumda kuantum teorisi bize yol gösterir. Kuantum mekaniği klasik mekanikten daha kesin sonuçlar almamızı sağlar ama uygulanması daha güçtür ve daha çok özen gerektirir. Diğer yandan her iki mekaniğin de ışık hızına yaklaşan hızlara sahip cisimlere uygulanması olanaksızdır; böyle durumlarda Albert Einstein'ın görelilik teorisini kullanmak zorunlu olur. Bu ya özel görelilik ya da -çekim ögesi de söz konusuysa- genel görelilik olacaktır. (Ruelle, 2014: 41)

Her ne kadar bilimsel anlamda katkısı inkar edilemez olan Newton fiziği uzun bir süre egemen paradigma olmuş olsa da, değişen koşullardan dolayı mekanik anlayış yerini *yeni* bir arayışa yani kaos teorisine bırakmıştır;

Aya insan indiren, Mars'a uydu gönderen ve bu hareketlerin her saniyesini önceden öngören (predict) determinizmin büyük gücünü yanımızda hissetmek hepimize huzur veriyor. Ama bir bilardo topunun masada nereye çarpacağını hesaplayamamak, üç gün sonrasının hava durumunu doğru tahmin edememek ya da bir dünya savaşının sonuçlarını öngörememek gibi olgular, kaygı verici değilse bile, determinizmin verdiği huzura gölge düşürecek kadar hayal kırıcıdır. (Karaçay, 2004: 395)

---

⁴⁵ Deizm: Bu düşünceye göre Tanrı dünyayı, doğayı ve insanı yaratmıştır ve dünyadaki işleyişi kendi haline bırakmıştır. Dünyaya artık müdahalede bulunmayan Tanrı'nın yerine insan aklını kullanarak doğa üzerinde egemenlik kurarak egemenlik sağlayacaktır.

Dünyaya müdahale etmeyen Tanrı'nın yerine, akıl ile insan, doğayı ve ona ait olan sırları çözebilecek yetkinliktedir. Doğayı ve insanı bir makine olarak gören bu soğuk ve katı aklın eleştirisine imkan sağlayan, Newtoncu fizik sistemine karşı gelişimini sürdüren yeni bir paradigma olarak kaos teorisi, determinist anlayışı bütünüyle reddetmemekte yerine “determinist kaos”⁴⁶ adı verilen Newtoncu sistemin dizayn ettiği fizik dünyadan farklı bir dinamik sistemi öngörmektedir (Ural, 2004). Newtoncu dünya görüşünün eleştirisinin yapılması temel kabullerin de farklı açılardan irdelenmesini gerektirmektedir. Öklit geometrisinin yerine fraktal geometrinin kullanılması ve fiziksel süreçlerin ve nesnelerin hareketinin açıklanmasında “hız ve konum”un yerine “sıcaklık, basınç ve hacim”in termodinamik yasalarının getirilmesi ile zaman, nedensellik, öngörü ve entropi gibi Newton fiziğinde yer alan kavramlar gözden geçirilmeye başlanmıştır.

Newton fiziğinde birçok davranış açıklanıp gerçekleştirilirken Newton'un da fark ettiği gibi birçok davranış da ifade edilememekte, açıklanamamaktadır. Örneğin, bilardo topunun ıstakanın vuruşundan sonraki hareketini kesin olarak belirlemek bugün için mümkün değildir; sadece bilardo topunun yaklaşık olarak hangi yöne gideceğini tahmin edebilirsiniz. Bu örnek, sistemin gelecekteki davranışının başlangıç anındaki durumuna (ıstakanın bilardo topuna temas ettiği nokta ve vuruş kuvvetine) son derece hassas bağlı olduğu dinamik sistemlere güzel bir örnek oluşturur. Topa vuruş kuvveti ve temas noktası çok az bile değişse topun hareketi hiç de istemediğimiz bir yol (yörünge) çizebilir (Savacı, 2004: 103-104).

Newton fiziğindeki öngörülebilirlik, çeşitli etkilerin dikkate alınmaması, yaklaşık sonuçlarla yetinilmesi, ufak sapmaların ihmal edilmesi basitleştirilmiş bir doğa anlayışı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Klasik yaklaşım açısından bilim için çok küçük etkiler göz ardı edilebilirler; çünkü küçük etkiler büyük sonuçlara yol açmazlar. Örneğin, uzak bir yerde esen rüzgâr bilardo topunu etkilemez.

---

⁴⁶ “Kaosu, sistemin öngörülemezliği olarak tanımlamak yetersizdir. Çünkü bu tanıma dayanarak, geriye dönüp Johannes Kepler zamanına kadar güneş sisteminin kaotik bir yapı oluşturduğunu, ama Kepler'den sonra kaotik yapıdan kurtulduğunu mu söyleyeceğiz? Tanımın yetersizliğinden olsa gerek, bazı sistemlere “*deterministik kaos*” gibi garip bir sıfat takılmıştır. Bir dinamik sistemin davranışını öngörememek başka şeydir, o sistemin davranışının öngörülemezliğini kanıtlamak başka bir şeydir.” (Karaçay, 2004: 398)

Newtoncu bilim anlayışı deterministtir ve kestirilebilir sonuçlar elde etmek için tasarlanmıştır. Bu yaklaşımın alternatifi olan doğrusal olmayan yeni paradigma ise olasılıksaldır ve kestirilemez sonuçlar elde etmektedir. Newtoncu bilim anlayışı düzen odaklı bilimsel yasalar geçerli iken, yeni oluşan paradigmada düzensizlik ve olasılık geçerlidir. Newtoncu anlayış basit doğrusal sistemler üzerinden düzenli hareketleri varsayarak, geleceğin geçmiş tarafından belirlenebileceğini savunmaktadır. Yeni bilimsel anlayış ise doğrusal olmayan sistemler üzerinden düzensiz hareketleri varsayarak, geleceğin geçmiş tarafından belirlenemeyeceğini savunmaktadır. Klasik yaklaşımın indirgemeci yaklaşımının aksine yeni paradigmada bütünsel bir yaklaşıma sahiptir.

Genel anlamda klasik fizik yaklaşımındaki makine anlayışı yerine yaşayan canlı organizma anlayışı gelmektedir. Bu değişim sosyal bilimlerin araştırma nesnesi için çok daha kullanışlı bir araç ve yöntemdir. Konunun kuramsal düzlemde rahat anlaşılması için Klasik Newtoncu yaklaşım ile doğrusal olmayan yeni paradigma arasındaki detaylı farklılaşma ise Çizelge 2’de sunulmaktadır.

6.5. Yeni Bir Paradigma ya da Model Olarak Kaos Teorisi

Doğu felsefesi açısından zaten karmaşık olarak kabul edilen dünyanın, Batı kültürel ve bilimsel hayatı için de karmaşık bir kozmos olarak değerlendirilmesi ile düşünsel alanda tartışılmaya başlanan kaos teorisi, Aydınlanma sürecinin empirist, determinist, mekanistik ve pozitivist yaklaşımına alternatif bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır;

Mitchell Waldrop diyor ki, “Newtonian mekaniğin kestirilebilirlik metaforuna dayanmak yerine karmaşıklığın; küçük bir tohumdan çıkan, organik, kendi kendini uyarlayan, şaşırtıcı ve canlı bir bitki metaforuna dayanmak daha akılcıdır.” Yeni bakış açısına göre organizasyonlar için artık “makine” metaforunu kullanmak doğru değildir. Buna karşılık organizasyonlara, kendilerini çevrelerine uyarlayabilen "canlı bir bitki" olarak bakmak en azından daha akılcıdır. (Gürsakal & Gürsakal , 2004: 225)

Çizelge 2. Klasik Bilim ve Doğrusal Olmayan Düşünce

NEWTONCU YAKLAŞIM	DOĞRUSAL-OLMAYAN YAKLAŞIM
Küçük etkiler ihmal edilebilir.	Küçük etkiler koşullara bağlı olarak değişir ve tanımlanabilir. Genelde zayıf etkiler büyük öneme sahiptir.
Her şey tahmin edilebilir, verilen başlangıç koşulları ve yeteri kadar kesin modellerle kontrol edilebilir.	Hiçbir şey deneysel ve prensip olarak tahmin edilemez. Tahmin, zaman periyodu limitinde ve kesin koşullar altında mümkündür. Fakat genel anlamda bu olasılık yoktur.
Prensip eğer tüm değişkenler bilinirse, değişim düzgün ve kontrol edilebilirdir. Kararsız davranış, büyük olasılıkla dış etkilerin bir sonucudur.	Düzenli değişim çok zengin yeteneğe sahip davranışların iyi düşünülmüş ve modellenmiş şeklidir. Sistemlerin normal dinamiği karışık ve kararsız davranışlar üretir.
Karmaşık sistemlerin tanımlanması için karmaşık modellere gerek vardır. Basit modeller ise basit sonuçlara götürür.	İnteraktif dinamik bundan farklı olarak karmaşıktır. Karmaşık sistemlerin dinamiği böylesi basit modellerle açıklanamaz. Basit modeller sıklıkla dallanma diyagramları gibi çok karmaşık sonuçlar üretir.
Bir denklem yalnızca bir davranış modelini oluşturur. Bir davranışın dönüştürülmesi için yeni denklemlere ihtiyaç vardır.	Bir denklem pek çok farklı organizasyon modeli üretebilir. Davranışın dönüştürülmesi, sıklıkla ayrıntılı sürecin bir bölümüdür.
Bir sistemin etkili tanımı, daima onun analizle ayrılmış parçalarının birleştirilmesiyle elde edilebilir.	Ayrılmaz sistemlerdir. Dolayısıyla analiz edilmiş parçalar asla bütünü yeterli bir tanımını ortaya koyamaz.
Söz konusu sistemler küçük parçalara ayrıştırılırsa daha basit olur.	Bir fraktal ayrıştırılırsa basit yapıya kavuşturulamaz. Pek çok davranış, fraktal sisteme uyar.
Bilimsel metotta, bir değişken diğerleri sabit tutulmak üzere değiştirilebilir ve bunun etkisi gözlenebilir. Böylece hareket denklemleri geliştirilebilir.	Kaos yaklaşımında, ayrılmaz etkiler, bağımsız etkiler daha önemlidir. Sistemin bağlı olduğu koşullara ve modellere ihtiyaç vardır. Hareket denklemleri çözülmez.
Alt kademeler (parçalar) nedenselliğin bir kaynağıdır. İndirgemecilik esas alınabilir.	Nedenselliğin, parçalar arasında geçerli olduğu söylenebilir. Klasik anlamda indirgemecilik yoktur.
Her durumda düzen görülebilir.	Global düzen yerel değişimlerde gizlidir.

Kaynak: Kurt & Kasap, 2011, 28.

Geçmişte, olaylara doğrusal olmayan sistemler paradigması ile yaklaşmıştır (Kuryel, 2004: 377). Her şeyin doğrusal olarak ele alındığı model, insan türünün içinde yer aldığı doğanın doğrusal olmaması ve çoğunlukla doğrusal olmayan davranışlar göstermesinden dolayı, 19. yüzyılda bir direnç ile karşılaşmıştır. Bu direnç kaos teorisidir. Kaos teorisi modern bilimsel yaklaşımın katı deterministik kabulleri ve formülleri üzerine kendisini inşa etme fırsatı bulmuştur. Yeni dünyanın dinamiklerinin anlaşılması için gereken taze bir kan görevi görmüştür. “Kaos bir teori olmaktan çok öteye aynı zamanda bir yöntem olmuş; sadece bir düşünme sistemi olmakla kalmayıp bilim yapmanın bir yolu haline gelmiştir” (Gleick, 1995: 36).

Hareketin olduğu her noktada bulunan kaos, evreni en küçük parçaları da dâhil her şeyle yani holistik (bütüncül) bir biçimde ele almamız gerektiğini söylemektedir. Kaos teorisi, karmaşık doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak tanımlanmaktadır.

Kaos teorisi determinizmi tümüyle reddetmemektedir. Bilimsel dünyaya katkıları yadsınamaz olan klasik determinist anlayışın, öngörülebilir sonuçlar elde etme düşüncesini kritize etmektedir. Kaos teorisinde sistem parametrelerinde başlangıç koşullarına ve değişimlerine güçlü bağımlılık ve hassaslık söz konusudur. Başlangıç koşullarına olan hassas bağımlılık sistemin determine edilebilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Öngörülebilirlik yerini rastlantı ve olasılıklara bırakmaktadır. Kaosun öngördüğü anlamda gelişigüzel ve rastlantı evrenin bir özelliğidir.

Kaos teorisi doğrusal olmayan sistemler ekseninde ele alınmaktadır. Öklit geometrisinin basit şekillerden hareketle oluşturduğu doğrusal anlayışın aksine kaos teorisi, doğrusal olmayan fraktal geometriyi tercih etmektedir. Teorinin öne çıkmasında etkili olan tartışmanın temelinde doğayla kurulan ilişki yatmaktadır. Örneğin fraktal geometri de doğadaki nesnelere şekillerinin öklit geometrisinde olduğu gibi üçgen, kare veya daire şeklinde olmadığını aksine girintili, çıkıntılı ve pürüzlü olduğunu ifade etmektedir. Doğanın dinamiğinin ve aksiyonunun anlaşılması noktasında önemli bir araç ve yöntem olan kaos teorisi (Kurt & Kasap, 2011: 29),

eleştirel argümanları ile interaktif bir evren modeli sunmakta ve yeni bilimsel anlayışın önemli bileşenlerinden biri haline gelmektedir.

6.6. Kaos, Karmaşıklık ve Kaotik Sistemler

Doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak tanımlanan kaos, karmaşıklıkla özdeşleştirilmektedir. Bu ilişkilendirme genel anlamda yanlış olmasa da eksik bir algılamının sonucudur. Her ne kadar kaosun diğer sözlük anlamları “kargaşa, karışıklık, keşmekeş” olsa da, söz konusu bahsedilen karmaşıklık üst yapısal bir çerçeveyi işaret etmektedir. Kaos teorisi ile birlikte düşünüldüğünde karmaşıklık bir semsiye ya da kubbe gibidir. Yani karmaşıklık bize büyük resmi göstermektedir. Kaos ise bu resmi anlamaya yardımcı olacak spesifik bir ögedir;

Kaos, karmaşıklık kuramı içinde belirli bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkar. Kaos, belirli türdeki karmaşık sistemlerin zaman içindeki davranışlarına ilişkindir. Son yıllarda bu davranış biçimi, astronomiden kimyaya ve biyolojiden meteoroloji ve jeolojiye kadar çok sayıda alan tarafından ilgi görmektedir. Bu nedenle, tek bir karmaşıklık kuramı alanı yoktur ve bir karmaşıklık biliminden çok karmaşıklık bilimlerinden söz etmek daha doğru olacaktır. Kaos kuramı karmaşıklık kuramının bir alt kümesidir. Kaos tipik olarak, 3-10 gibi az sayıda sürekli değişkene sahip olan sistemlerle ilgilenir ve "kelebek kanadı etkisi" veya "başlangıç koşullarına hassas bağımlılık" gibi sonuçları gösterir. Buna karşılık karmaşıklık kuramı, etkileşim içinde yüzlerce veya binlerce parçası olan sistemlerle ilgilenir ve bu tür sistemlerin kolektif olarak beliren özelliklerini anlamaya çalışır. Bağışıklık sistemlerinin matematiksel modelleri veya borsanın davranışları bunun tipik örnekleridir. (Gürsakal N., 2007: 54)

Karmaşıklık Latince “complexus” sözcüğünden türetilmiştir. “Bir şey eğer birkaç yakından ilişkili parçadan yapılmışsa karmaşıktır” anlamına gelen kavram, “farklılık”(çeşitlilik) ve “ilişkiselik” olmak üzere ikili bir gövdeye sahiptir. Yani bir sisteme karmaşık denilebilmesi için parçaların hem farklı hem de birbirleriyle ilişki halinde olması gerekmektedir (Gürsakal N., 2007: 47). Ne kadar parça ve bu parçalar arasında ne kadar çok ilişki olursa sistem o kadar karmaşıklaşmaktadır. Kısacası “bir varlık eğer kolaylıkla elde edilemeyen bilgiler içeriyorsa karmaşıktır” (Ruelle, 2014: 181). Öte yandan karmaşıklık kavramı, sistem kavramına dayanmaktadır;

Bir sistemi, bir nesnelere ve/veya bireyler kümesi oluşturur.. Sistem bize, bu kümenin elemanları (T) arasında ilişki (R) veya ilişkileri tanımlar: $S = (T, R)$ Eğer bir sistemde T'ler ve R'ler; diğer bir deyişle, elemanlar ve bunlar arasındaki ilişki sayısı artarsa, sistem yüksek düzeyde karmaşıklığa sahip olur. Karmaşıklık görelidir. Bu nedenle, bir sistemin karmaşık olduğunu söylemekten çok onun başka bir sisteme göre karmaşık olduğunu söylemek daha doğrudur.” (Gürsakal & Gürsakal, 2004: 227)

1984 yılında karmaşıklık teorisini geliştirmek amacıyla özel olarak kurulan, disiplinler arası bir merkez olan “Santa Fe Institute”da bu konuda oldukça fazla çalışma yapılmıştır (Sardar & Abrams, 2011: 86). Bu enstitü karmaşıklığı şu şekilde tanımlamaktadır;

Karmaşıklık; evrenin bizim basit, mekanistik veya doğrusal yöntemlerle anlayamayacağımız kadar zengin, çeşitli ve entegre olması ile ilgilidir. Evrenin birçok parçasını bu yöntemlerle anlayabiliriz ancak daha geniş ve karmaşık bir şekilde ilişkili olgu, sadece belirme, yenilik, öğrenme ve uyarılmanın ilkeleri ve desenleri ile anlaşılabilir. (Gürsakal N. , 2007: 88).

Karmaşıklık; evrenin basit, mekanistik veya doğrusal yöntemlerle anlayamayacak kadar zengin, çeşitli ve entegre olması ile ilgilidir (Gürsakal & Gürsakal, 2004: 227). Karmaşıklık, karmaşık sistemlerden⁴⁷ oluşan yeni bir bilimdir; ‘kaosun sınırındaki hayat’la ilgilenir ve bu haldeki karmaşık sistemlerin özelliklerini araştırmaktadır (Sardar & Abrams, 2011: 82). Karmaşıklık ilgilendiğimiz olguya baktığımız ölçekte yani nasıl ve ne şekilde bakıldığı ile ilgilidir. Karmaşıklık, bütün sistemlerin düzensizlik veya entropiye doğru yol almadığını gösteren bir yaklaşıma sahiptir. Bu eksenle doğa, doğal olarak ortaya çıktığına inanılan bir iç düzene sahiptir. Karmaşıklık, ne tam anlamıyla düzensizlik ne de tam anlamıyla düzen olduğunda ortaya çıkmaktadır (Gürsakal N. , 2007: 56), her şeyin birbirine bağlı ve birbiriyle ilişki içinde olduğunu vurgulamaktadır: ağaçlar iklimle, insanlar çevreyle, toplumlar birbiriyle (Sardar & Abrams, 2011: 84).

---

⁴⁷ Karmaşık sistemler, birçok doğrusal olmayan (non-lineer) alt sistemlerden, birimlerden oluşmaktadır. Alt birimler birbiriyle ilişki halindedir. Bir birimde meydana gelen değişim diğer birimlerde değişime neden olmaktadır. Hiçbir davranış yalıtık değildir. Her davranış sistemin tüm üyelerini etkiler. Görünürde algılanamayan bağlantı ve çok küçük değişimler sistem üzerinde hiç akla gelmeyen sonuçlar üretebilir.

Karmaşık sistemler “kendi kendini uyarlayabilen sistemler” olarak da bilinmektedirler. Bunun nedeni sistemin parçalarının farklı ilişkiler kurması ve kurulan bu ilişkilerin kestirilemez ve düzensiz olmasına rağmen zaman içinde birbirine uyumlu hale gelmesidir.

Karmaşık sistemlerin özellikleri ise şunlardır (Gürsakal N., 2007 50);

1. *Kestirilemezlik.* Karmaşık bir sistem temelde deterministik değildir. Parçalarının işlevleri tam olarak bilinse dahi, bu tür sistemlerin davranışlarının kestirilmesi olanaksızdır. Kestirilmezlik hali karmaşıklık kavramında önemlidir. Çünkü örneğin bir uçağın veya bilgisayarın yapısı karmaşık değildir çünkü bunlar bilinebilirdirler. Oysa ekonomik anlamda borsa bu haliyle karmaşıktır, çünkü kestirilemez unsurları barındırmaktadır.
2. *Dinamik Yapı ve Uyum Sağlama.* Karmaşık bir sistem, sınırlı bir şekilde parçalarına ayrılabilir. Dinamik bir yapıya sahip olan karmaşık sistemin özellikleri, parçalarına ayrılarak incelenemez. Sürekli olarak çevresi ile etkileşim halinde olan karmaşık sistem, kendini çevreye uyarlayabilir ve kendini yeniden yapılandırma özelliği taşımaktadır.
3. *Parçalar Arası Geri Bildirim.* Bir karmaşık sistemin bazı işlevlerinin yerleri kesin bir şekilde belirlenemez. Elemanları arasında kısa dönemli, doğrusal olmayan, pozitif ve negatif geribildirimler içeren ilişkiler bulunmaktadır.
4. *Belirme ve Kendi Kendini Uyarlama Özelliği.* Karmaşık sistemler parçalarının anlaşılması ile doğrudan ulaşıp belirlenebilen ve kestirilemeyen belirme özelliğine sahiptirler. Buna kendi kendini uyarlama ve belirme (emergence) özelliği adı verilmektedir. Sistemlerdeki etkileşimlerin zenginliği, sistemi bir anda kendi kendini organize etmeye götürür.

5. *Ortak Etkileşim Alanı.* Karmaşık sistemlerde birçok birim bir çevrede etkileşimde bulunmaktadır. Bir düzeyin temel taşları olan birimler diğer bir düzeyin oluşumu için gereklidir.
6. *Kontrol ve İşbirliği.* Bu sistemlerde kontrol yüksek derecede dağıtılmış olduğu için tutarlı bir davranış, birimlerin kendi aralarında rekabetleri veya işbirlikleri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Karmaşık kendi kendini uyarlayan sistemlerin kaos teorisi ile olan ilişkisi “kaos eşiği”nde ortaya çıkmaktadır. Kaos eşiği sistemin kritik bir noktada olmasına verilen tanımlamadır. Kaos eşiği ile sistemin düzensizlikten düzen üretebilme yeteneği anlatılır. Çevreden bir baskı olduğunda, bu baskının yıkıcı olamaması koşulu ile eğer sistem cari kararlı durumdan dalgalanmalar sonucu diğer bir kararlı duruma ulaşıyorsa, bu geçiş “kaos eşiği” adını alır (Gürsakal N., 2007: 114). Karmaşık sistemler kaos eşiğinde;

En büyük potansiyellerini kullanarak en karmaşık hesaplamaları yaparlar. Bir karmaşık sistem kaos eşiğindeyken, değişimin en kolay ve bir anda olabileceği bir durumdadır. Böyle bir durumda sistem ya daha yüksek bir karmaşıklık düzeyinde kendi kendini organize eder ya da parçalanır. (Gürsakal N., 2007: 54)

Karmaşıklık ve kaos arasında *-her ne kadar iki kavram aynı düzlemde ele alınıyor olsa da-* belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Karmaşıklık olayların nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenirken, kaos düzensiz ve aperiodyk davranışı araştırmaktadır (Sardar & Abrams, 2011: 85). Kaos, çok daha büyük sorunlarla uğraşan karmaşık sistemi harekete geçiren dinamikleri anlamaya çalışmaktadır. Karmaşıklık, görüntünün toplamıdır; kaos bu görüntüyü oluşturan pikseller⁴⁸ gibidir; embriyolojik gelişimden evrime, ekosistemin dinamiklerine, karmaşık toplumlara kadar her şeyi kapsamaktadır.

---

⁴⁸ Ekrandaki resmi oluşturan her bir unsura, görüntülerin en küçük parçası olan üçlü nokta grubuna piksel denir. “Picture element” sözcüklerin kısaltılmışıdır. Renkli görüntü sistemlerinde, bir rengi oluşturmak için üç veya dört renk kullanılır. Bu renkler kırmızı, yeşil ve mavi veya ciyan, eflatun, sarı ve siyahtır. Kendi başlarına boyut sahibi olmayan piksellere çoğu zaman bir boyut değeri tanımlamak gereklidir. Bu şekilde kaos teorisi de karmaşık sistemin görüntüsünü oluşturan piksellere benzetilebilir.

Karmaşıklık ve kaos arasında yapısal farklılıklar bulunsa da, iki kavram birbirine güçlü ağlarla bağlıdır. Sistemli ve yaratıcı bir model geliştirilmek isteniyorsa, karmaşıklık ve kaosun mantıksal birlikteliği kullanılması gerekmektedir. Karmaşıklık ve kaos, dinamik, doğrusal olmayan, dengeden uzak sistemlerin bilimidir (Gürsakaş N., 2007: 109). Bu kavram ikilisi çevremizdeki dünyaya dair yeni bir duyarlılık geliştirmiştir (Sardar & Abrams, 2011: 151). İnsanın doğaya hükmedebileceğine ilişkin genel yaklaşımı sarsıntıya uğratmışlardır. Çünkü doğa, basit değil karmaşık bir yapıdadır; mutlak düzen ve düzensizlik arasındaki geçişleri kendi içsel dinamikleri ile sağlamaktadır.

Kaos teorisi ve karmaşıklık, anlamayı sağlayan araçlardır. Ama bu yeni bilimler , Batılı olmayan toplumlara özgü anlayışı da içinde barındırmaktadırlar;

Hindistan'daki yerel halk yüzyıllardır süslemelerinde fraktal şekiller kullanmaktadır. Hint zanaatçılar ünlü Kotam desenini oldukça hızlı bir şekilde çizebilmektedirler - hatta bu, *durrees* (pamuk kilim) ve zemin kaplamalarında oldukça yaygın bir desendir... İslami sanat ve tasarım, zihinsel bir alet olan karmaşıklığı yaratmak için fraktal geometriyi kullanmıştır. Böylece akli sonsuz üzerinde düşünmeye odaklar. (Sardar & Abrams, 2011: 161)

Kaos ve karmaşıklık birlikte yaşanan dünyayı yönetmektedir. Dinamik bir fenomen olan kaos, değişimin olduğu yerde ortaya çıkmaktadır. Kaosun ortaya çıktığı bu dinamik alanın kendisi karmaşık sistemdir. Dolayısıyla karmaşıklık ve kaos bir parça-bütün ilişkisi içindedir. Bu ikilinin birleşimi ve toplamı kaotik sistemler olarak tanımlanmaktadır (Sardar & Abrams, 2011: 88). Bu tez çalışmasının başlığının “kaotik” olarak seçilmesinin nedeni de karmaşıklık ve kaosun benzerlik ve farklılıklarını bütünleştiren bir içeriğe sahip olmasıdır. Yani kaotik teriminin kullanımında kaos teorisi ve karmaşık sistemlerin karakteristik yapıları ve özellikleri kastedilmektedir. Karmaşıklık bir durum olarak anlaşılabilir gibi bir sistem olarak da düşünülmektedir. “Kaotik kurumsallaşma” kavramı da bu çerçevede karmaşık sistemlerden oluşan, kurumsal organizasyonlardaki ilişkiler setini anlamak üzere geliştirilen kuramsal bir araç niteliğindedir. Kısacası çalışmanın bundan sonraki kısımlarında sıklıkla dile getireceğim kaotik kavramı, kaos teorisi ve karmaşık sistemlerin birleşimini ifade eden bilinçli bir kullanımı ifade edecektir.

6.7. Kaos Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

Kaos teorisine yöneltilen birçok eleştiri bulunmaktadır. Güncel eleştirilerin yanında tarihsel anlamda düşünürlerin çoğu kendi dönemlerinde anlayamamışlardır. İmkânların kısıtlı olduğu bilimsel evrende, yenilikçi girişimler klasik paradigmalardan gölgesinde kalmıştır. Bu yaklaşım devamında kaos ve karmaşıklık teorileri de “yeni bir heves” olarak görülmektedirler. Birkaç meraklı bilim insanının “tutarsız argümanlarından” oluşan “geçici hevesler” olarak görülen kaos ve karmaşıklık teorilerinin, yerlerini ilerleyen yüzyılda başka akımlara ve teorilere bırakacakları düşünülmektedir. Bu haklı ve anlaşılabilir bir eleştiridir. Çünkü bilimsel düşünce sistematik ve tutarlı bir epistemoloji ile ontolojisini oluşturmaktadır. Toplumsal ve bilimsel dünyaya argümanlarını kabul ettiremeyen düşünceler bir geçici bir moda görünümündedirler;

Warwick Üniversitesi'nde Matematik profesörü ve Britanya'nın önde gelen kaos otoritesi olan Ian Stewart diyor ki: “Kaos deyimi başlangıçtaki tasmadan kurtulmuş ve böylece değerini biraz kaybetmiştir. Kaos pek çok insana göre, “rastlantısal” için uydurulmuş yeni ve moda bir terimdir. Belirli bir davranış düzeni olmayan bir sistemi alın, onu kaosun bir örneği olarak sunun; aniden aynı sistem sıkıcı ve eski istatistikle alakalı olmaktan çıkıp bilimin entelektüel keşif sahasında boy göstermeye başlar. Kaos bir metafor olmuştur ama çoğu zaman yanlış olan bir metafor. Üstelik, bu metafor dinamik sistem beklentisi olmayan bölgelere de sıçramakta kalmamış, metaforun içinde saklı olan anlam da yanlış sunulmaya başlanmıştır. Kaos, gizli düzenin varlığını ortaya koymak için kullanılan bir teknik ya da başlangıçta kontrol edilemez olarak görülen sistemin kontrolü için bir yöntem olmaktan çıkmış, düzenin ve kontrolün eksikliğini mazeretine dönüştür.” (Sardar & Abrams, 2011: 169)

Kaos teorisine ilişkin yaklaşımlar matematiksel anlamda çok daha karmaşık bir düzlemde ele alınmaktadır. Çalışmanın kapsamı dikkate alındığında teori, geçici kuramsal bir heves olarak görülmektedir. Klasik mekanik anlayışın tortularını kazıyan kaos teorisi doğal olarak bilimsel bir refleksle karşılaşmaktadır. Çünkü doğanın görüldüğü kadar basit bir yapıya sahip olmadığını vurgulayan yaklaşım, insanın doğa üzerindeki kontrolünü olanaksız kılmaktadır. Her teoride olduğu gibi, yapılan eleştiriler teorinin temellerini sağlamlaştırmak için koyulan bir tuğla görevi görmelidir. Aksi durumda henüz tam olarak oluşmamış bir yapının ortandan

kaldırılması ya da yok sayılması bilimsel düşüncecinin üretimine ve gelişimine aykırıdır.

6.8. Kaos Teorisi ve Diğer Bilim Dalları Üzerine Bir Tartışma

Kaos teorisinin kabul edilmesi ve literatüre yerleşmesi sancılı bir süreç izlemiştir. Özellikle klasik determinist yaklaşımın yerine, yeni bir paradigmanın kullanılmaya başlaması teori üzerine ilk çalışmalarda bulunanlar açısından kolay olmamıştır. Örneğin kimi bilim insanları, alanları ile ilgili yaptıkları konferanslarda çalışmalarını sunarken bir çok eleştiriye maruz kalmıştır; kaos ile ilgili makalelerini yayınlamak istediklerinde editörlerin engeliyle karşılaşmışlardır. Daha da önemli bir faktör olan ekonomik teşviklerin kesilmesi, araştırmacıların kaos üzerine çalışmasını engelleyemese de teorisinin gelişimi sürecini sekteye uğratmıştır. Ancak 1980'lerden sonra süreç tam tersi bir hal almaya başlamıştır. Kaos teorisi üzerine çalışan enstitüler kurulmaya başlamış, sadece kaotik sistemlerle ilgili yayın yapan dergiler ortaya çıkmıştır. Hatta hükümet politikalarının kaos çalışmalarını desteklediği bir süreç yaşanmıştır. Kaos teorisinin gündemde olmadığı zamanlarda, araştırmacılar çalışmalarında özellikle lineer olmayan noktalara geldiklerinde durmaktaydılar. Şimdi ise lineer olmayan noktalara nasıl bakılacağı bilinmekte ve de merak edilmektedir.

Kaos, bir durumun değil, bir sürecin ve oluşumun bilimidir. Doğanın hareketli yapısını karakterize eden kaos disiplinler-arasıdır, her bilim dalında yadsınamaz bir öneme sahiptir (Kurt & Kasap, 2011: 149). Hızlı bir gelişim periyodu izleyen, doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak tanımlanan kaos teorisi, sadece matematik ve fizikte değil, kimya, biyoloji, biyokimya, astronomi, astrofizik, bilgisayar bilimleri, mekanik, mühendislik, ekoloji, meteoroloji, sanat, edebiyat, mimari, ekonomi, felsefe ve sosyoloji gibi bir çok bilimsel ve kültürel alanda uygulama alanına ve imkanına sahiptir. Her şeyin her şeye bağımlı olduğu bir evrende diğer bilim dallarının da mutlaka kaos ile ilişkisi bulunmaktadır (Gürsakal, 2007: 3). Kaos teorisine olan ilgi popüler bir akım olarak yaygınlık kazanmaktadır;

Kaos öyle bir fikirler kümesi idi ki, bütün bu bilim adamları, kendilerini sanki ortak bir sermayeyi paylaşan bir şirketin hissedarları gibi hissediyorlardı, ister fizikçi ister biyolog isterse matematikçi olsun, hepsi de, basit ve determinist sistemlerden karmaşıklık türediğine; klasik matematiğin gözünde çok karmaşık olan sistemlerin aslında basit yasalara tabi olduğuna; ayrıca, kendi uzmanlık alanları ne olursa olsun, asıl görevlerinin karmaşıklığın özünü anlamak olduğuna inanmaktaydı. (Gleick, 1995: 363)

Kaos teorisinin sosyal bilimlere uyarlanması çabaları yeni değildir ancak kolay bir süreç de değildir. Teorinin sosyal bilim literatürde yerleşik bir konum kazanması için bilimsel adımlar tedrici bir şekilde atılmakta ve literatürün terminolojisi sürecin dinamiklerine göre revize edilmektedir;

Ekoloji, ekonomi ve sosyal bilimler gibi birçok alanda zaman içindeki evrimin temel denklemleri yavaş yavaş değişmektedir (ya da başka bir deyişle sistem “öğrenmektedir”). Bu nedenle böyle sistemlerde kaosun etkileri şimdilik bilimden çok felsefe düzeyinde tartışılabilir bir konudur. Diğer yandan bu durumun değişmesi olanaksız değildir. Unutmayalım ki Poincare'nin meteorolojide önceden kestirilebilirlik konusundaki görüşleri o dönem için sadece bilimsel felsefe düzeyindeyken bugün belli başlı bir bilim alanında yer almaktadır. (Ruelle, 2014: 109).

Kaos teorisi ve sosyal bilimler arasındaki ilişki, kompleks sistemler ile anlamlı bir düşünsel zemine kavuşmuştur. Ancak teorik olarak bireysel çalışmaların üretilmesinden ziyade eğitim kurumları bünyesinde bütünsel bir perspektif geliştirilmelidir. Örneğin kaos teorisine ilgili olan sosyoloji, felsefe veya ekonomi öğrencilerinin matematik veya fizik bölümlerinden teoriye ilişkin dersler alabilmesinin yolu açılmalıdır⁴⁹;

Buna karşılık, bizde bu gelişmelerin aksine davranışlar hakim. Çoğu zaman bırakalım disiplinlerarası yaklaşımı; aynı fakültenin bölümleri, birbirlerinin öğrencilerine yüksek lisans ve doktora programlarının kapılarını kapatıyor. Uzmanlaşma adı altında, “bizden olmayan buralara giremez” gibi anlamsız ve kısır bir yaklaşım sürüp gidiyor (Gürsakal N., 2007: 14).

---

⁴⁹ Türkiye’de bölümler ve fakülteler arasında benzer çalışmaların uygulandığı üniversiteler bulunmaktadır. Ancak kastedilen her alanda bu şekilde özgür bir çalışmanın gerçekleştirilmesidir. Çünkü sosyoloji eğitimini sürdüren bir öğrenci, mimarlık bölümünde yer alan uygun içerikteki dersleri alabilmelidir. Her ne kadar ütopyik veya akademik açıdan zorlukların ortaya çıkabileceği bir düşünce de olsa, bilimsel camianın gelişimi bakımından faydalı ve yaratıcı olacağı kanaatindeyim.

Sosyal bilimlerin kaos teorisini literatürüne sokmasındaki bir diğer sorun da “taklit” meselesidir. Birçok sosyal bilim insanı doğa bilimlerine ait kavramların sosyal fenomenleri açıklamada yetersiz kalacağını düşünmektedir. Bu düşüncenin arka planında insan öznesini devre dışı bırakan pozitivist anlayış yatmaktadır. Tıpkı Newtoncu fizik anlayışının determine edici karakteristiği gibi pozitivism de aynı kaynaklardan beslenmiştir ve olgusal gerçekliğin neden-sonuç ilişkileri ile bilinebileceğini iddia etmektedir. Kaos teorisi ya da kaotik sistemler bu yaklaşımlara karşı alternatif bir paradigmadır. Fiziksel ve sosyal dünyanın karmaşık yapısının görüldüğü kadar basite indirgenemeyeceğini, tek yönlü ve statik değil; bütünsel bir perspektifle etkileşimsel ve dinamik bir metodolojiyle ele alınabileceğini öne süren yeni bir bilimsel araçtır. Bu çerçevede sosyal bilimlerin kaos teorisini yeni oluşan toplumsal dinamiklere uygulamasında ya da uyarlamasında teknik anlamda bir sorun yoktur. Yaşanılan sorunların temel düzlemi, önceki taklitsel deneyimlerin yaratmış olduğu olumsuzluklardır.

Doğa bilimlerinde meydana gelen paradigma değişikliğinden sosyal bilimlerin etkilenmemesi söz konusu değildir. Günümüzde de önemli tartışmalardan birisi haline gelen “sosyal bilimlerin doğa bilimlerini taklit etmesi” sorunu, etkileşim sürecini sekteye uğratacak bir söylem üretmektedir. 18. ve 19. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinden meydana gelen değişimler ve disiplinler uzmanlaşma elbette sosyal bilimlerin de bu süreçten etkilenmesini sağlamıştır. Ancak bu sosyal bilimlerin her kavramını ya da problem çözme biçimini doğa bilimlerinden taklit etmiş olmasından ziyade, yeni oluşan toplumsal oluşumları ve açıklamaları tanımlama ve betimleme ihtiyacı duymuş olmasındandır. Taklit sözcüğünü disiplinler arası mantelite geçişini anlatmak için olumlu bir anlamda kullanmak daha sağlıklı bir bilgi kümesinin oluşmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında kaos teorisinin ne olduğuna ilişkin tarihsel ve teknik bilgi verilmiştir. Kavramın nasıl bir gelişim süreci geçirdiği, temel kavramlarıyla ve bazı temsilcileri aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle kaos teorisinin geleneksel fizik paradigmasında ne tür bir kopuşa neden olduğu yalın bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Newton mekaniğinden yeni bir paradigma

olarak kaos teorisine geçiş s¼reci tartişılmıştır. Kaos teorisinin karmaşıklık ile olan farklılıkları ve ortaklıkları belirlenmiş, sonuç olarak çalışmanın anahtar sözcüğü olan “kaotik” kavramsallaştırmasının nasıl bir kullanım alanına sahip olduğu ifade edilmiştir. Kaos teorisine yöneltilen eleştirilere yüzeysel bir şekilde yer verilmiş olsa da, teorinin diğer bilim dalları ile olan ilişkisi yeterli düzeyde bir tartişma konusu olmuştur.

Kaos teorisi ve karmaşık sistemlerin sosyolojik anlamda “toplumsal kurumlar ve gündelik hayat” düzleminde değerlendirilmesi yani işleme alınması yeni, eksiklikleri ve muhtemelen tutarsızlıkları olacak olan bir çalışmayı işaret etmektedir. Söz konusu olan, yaratıcı bir çalışmadan kaçmak yerine akademik bilgi üretiminde gündelik hayatın dinamiklerini teknik bir kavramsallaştırma ile anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

7. BÖLÜM

GÜNDELİK HAYATTA KAOTİK KURUMSALLAŞMALAR

7.1. Gündelik Varsayımlar ve Sosyolojik Kuram

Gündelik hayatın etkileşime olanak sağlayan doğası, toplum üyelerinin olan/biten hakkında fikir üretmesini sağlamaktadır. Dünya siyaseti ile ilgili sıklıkla çevremizde tartışmalar yaşanmaktadır ve bu tartışmalarda çokça varsayım dile getirilmektedir. Örneğin “Amerika Suriye’ye müdahale edemez, çünkü İran buna izin vermez”, “Avrupa ülkeleri Rusya’ya doğal gaz bağımlılığından dolayı karşı koyamaz”, “Çin ekonomideki gücünü korumak için hiçbir şeye karışmaz” gibi ifadeleri hatta daha gündelik hallerini duymak mümkündür. Elbette gündelik teori üretimiyle sosyal kuramcılarının yaptığı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Ritzer & Stepnisky, 2013: 1). Bu farklılıkların başında kuram üreten kişilerin disiplinli ve kendilerinden önceki bilgi birikimi ve deneyimi ile hareket etmesi gelmektedir. Bunun yanında gündelik teoriler söylem düzeyinde kalmaktadır; ancak bilimsel anlamda kuramlar ise paylaşılacak amacını taşırlar. Kısacası kuram üreten insanlar ile sıradan insanların gerçekliğe bakışı sezgisel olarak benzerdir ancak yapısal olarak farklılıklar göstermektedir. Sosyal kuramcılar, tekil fenomenler yerine daha bütünsel düşünmeye eğilimlidirler; “Çin hakkında teori geliştirmektense, küresel kapitalizm açığında, çağdaş ulus-devlet ile ilgili” (Ritzer & Stepnisky, 2013: 2) düşünmektedir. Peki, bu çerçevede kuram ile anlatılmak istenen nedir?

Kuram, zamana yenik düşmeyen “büyük fikirler” –temel toplumsal sonuçlarla ilgilenen ve geniş kapsamlı olan fikir sistemleri- hakkındadır (Ritzer, 2012: 2). Marshall (2005: 436), kuramın, ampirik dünyayla ilgili kavramlarımızı ve

anlayışımızı sistematik biçimde düzenleyen bir dizi birbiriyle ilintili tanımları ve ilişkileri kapsadığını belirtmiştir. Toplumsal hayat hakkında düşünülerek geliştirilen kuram, fenomenleri açıklayıcı varsayımsal düşünce sistemidir. Zira kuram, bahsedilen gerçeklik hakkında varsayımlar yürütmek ve bunların vuku bulmasını ummaktır (Richter, 2012: 13). Toplumsal dünyaya ilişkin söylenebilecekleri özetleyebilen kuram, dünyanın, görülebilen ve ölçülebilen şeylerinin ötesini de geçen bir açıklamayı yapmaktadır. Bilimsel ve sosyal dünyada kuramlar yardımıyla gerçeklik sosyal dünyanın herhangi bir unsuru ile ilgili yeniden inşa edilmektedir. Sosyal dünya hakkında kuram üreten bir bilimsel disiplin de sosyolojidir.

Sosyoloji bir disiplin olarak ontolojisini ve epistemolojisini sistematik bir gövde üzerine inşa etmektedir. İnşa süreci, sosyolojinin iki nedenden dolayı kurumsallaşmış akademik bir disiplin olduğunu göstermektedir: Birincisi, yaygın kabul görmüş *kuramsal* bir geleneğe sahip olması; ikincisi, araştırma yaparken, *yöntembilimsel* kesinlik bakımından ciddi çabalara girişmiş olmasıdır (Waters, 2008: 15). Sosyolojik kuramsal geleneğin oluşması tarihin erken dönemlerinde insanların toplum yaşamı üzerine düşünmeye başladıkları sosyal felsefe ile başlamış olsa da, kuramın ne zaman başladığı ile ilgili kesin bir tarih verilememektedir (Ritzer, 2012: 2). Kuramsallaştırma esasen modern dönemin bir ürünü olarak kategorik bir konum kazanmıştır. Bu çalışmada kapsamında ikinci neden bir başka araştırmanın konusu olduğu için birinci neden yani sosyolojideki kuramsal gelenek üzerine odaklanılmıştır.

Sosyolojide gözlemlenecek şeyler toplumsal olaylardır/fenomenlerdir, yani, sosyoloji kuramı insanlar arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşimler üzerinde yoğunlaşmaktadır (Waters, 2008: 17). Sosyoloji kuramını⁵⁰ daha resmi olarak; sosyal dünyaya dair bilgiyi, açıklamayı ve tahmini, sistematik hale getiren, birbiriyle bağlantılı fikirler kümesi olarak tanımlanmaktadır (Ritzer & Stepnisky, 2013: 5). Gerçeklikte meydana gelen değişimler ve gelişmeler üzerine genel hipotezler

---

⁵⁰ Sosyoloji kuramının oluşumuna ilişkin detaylı bir açıklama için bkz. Ritzer & Stepnisky, 2013.

kurmaya ve toplumsal görüngüleri açıklamaya çalışan sosyolojik kuramlarda, genellikle pek çok farklı değişken ve pek çok farklı toplumsal görüngü birbiri ile ilişkilendirilir ve birbirlerini nasıl etkiledikleri gösterilmektedir (Richter, 2012: 22). Bu haliyle sosyolojik kuram, ne birleştirilmiş ne de tamamlanmış bir projedir; farklılaşmış özel uzmanlık alanlarının kısmen de olsa birbirine eklenmesinden oluşmaktadır (Waters, 2008: 15). Sosyal dünyanın her unsuru sosyolojik kuramın konusu olabilmektedir;

Bazıları kralların ve başkanların davranışlarını ilginç bulur; bazıları ise dilenci ve seks işçileriyle ilgilenebilir. Dahası, bazıları, genelde en iyi kuramcılar, en yüce ile en adi davranış arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Mesela, Norbert Elias (1897-1990), masada burun karıştırmak, sümürmek ve gaz çıkarmak gibi en basit davranışlarla, kralın divanındaki değişiklikler (13. ve 19. yüzyıllar arası) arasındaki ilişkiyle ilgilendi. Basit davranışlar söz konusu olduğunda, insanların giderek daha az burun karıştırdığını, sümürdükten sonra mendillerine daha az baktıklarını ve insanların ortasında daha az gaz çıkarmaya başladıklarını gözlemledi. (Ritzer & Stepnisky, 2013: 3)

Sosyolojideki zengin konu çeşitliliği çok sayıda kuramın ortaya çıkmasını sağlamıştır; işlevselcilik, Marksist kuram, çatışmacı kuramlar, sistem kuramı yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik, feminist kuram, fenomenolojik kuram, etnometodoloji, rasyonel seçim kuramı, alış veriş kuramı, postmodern kuram vb. Richter (2012: 23) sosyolojide bir çok kuram geliştirilmiş olsa da bunların temelde üç paradigma⁵¹ altında toplandığını ifade etmiştir; *materyalist-eleştirel toplum kuramları*, *sistem kuramları* ve *toplumsal eylem kuramları*. Toplumun üretimini odak noktası alan materyalist toplum kuramı, bir toplum eleştirisi sunmaktadır. Sistem odaklı paradigmanın merkezinde toplumun düzensel işlevi vardır. Son tasnif olan insanın toplumsal eylemine odaklanan yaklaşımlarda ise, eylemde bulunan birey – iletişimiyle birlikte- merkezdedir. Richter'in tasnifinde bu çalışma toplumsal eylem kuramları çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

---

⁵¹ Paradigma içinde birçok kuramı barındıran üst yapısal bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. 6. Bölüm'de bahsedilen Newton fiziğinden Kuantum fiziğine ve sonrasında Kaos Teorisi'ne geçiş paradigma değişimine örnektir. Sosyolojide de paradigma değişikliği esasen pozitivistten yorumlayıcı yaklaşıma geçişte yaşanmıştır.

Waters (2008: 18-19) da farklı bir açıdan yaklaşarak sosyolojide kuramın her yerde aynı şekilde görünmediğini, genelde üç şekilde karşımıza çıkabileceğini belirtmiştir: *Biçimsel*, *anlamsal/öze yönelik* (substantive) ve *pozitivist*. Pragmatik bir doğaya sahip olan biçimsel kuram, içinde toplumun ya da insan etkileşimlerinin bütünüyle açıklanabileceği kavram ve ifadelerin taslağını meydana getirmeyi hedeflemekte; aynı zamanda toplumsal yaşam için değişmez olan ilkeler bütünü (temele yönelik) tanımlamaktadır. Sanayi toplumunun ortaya çıkış koşullarını açıklamaya çalışan kuramlar biçimsel kuramlardır. Pozitivist kuram, değişkenler arasındaki deneysel (empirik) ilişkileri, bunların daha soyut kuramsal ifadelerden elde edilebileceğini göstererek açıklamaya çalışmaktadır. Son olarak öze yönelik kuram ise, öncelikle daha dar kapsanlıdır ve her şeyi açıklamaya çalışmak yerine özgün ya da toplumsal sürecin belli türlerini açıklamayı hedeflemektedir. İşçilerin yabancılaştırılması, siyasal egemenlik, dinsel söylemler, anormal davranış kuramı vb. bu kurama örnek gösterilmektedir. Çalışma çerçevesinde oluşturmaya çalışılacak kuramsal model de öze yönelik bir girişimi yansıtmaktadır.

7.2. Sosyolojik Teoride Yapı – Fail İkilemi

Sosyolojik kuram genel anlamda toplumun nasıl bir gerçekliğe sahip olduğunu, insanlar ve fenomenler arasındaki ilişkileri sistematik bir bilgi gövdesi haline getirerek, toplumsal gerçekliğin yeniden inşasını sağlayan varsayımsal soyut düşünce sistemidir. İnsan davranışının karmaşık ve çok yönlü olmasından dolayı da bir tek kuramsal bakışın onu her yönüyle kapsaması olası değildir. Bu nednele sosyolojide çok sayıda kuramsal bakış açısı geliştirilmiştir ve de geliştirilmeye devam etmektedir.

Tarihsel anlamda sosyolojik kuram ile ilgili zengin bir üretim söz konusu olsa da çalışma kapsamında asıl odaklanılması gereken nokta kuramsal tartışmalara ilişkin düalizmlerdir. Waters (2008: 15) sosyolojide, eylem-yapı, maddecilik-idealizm, bireysellik-bütüncülük, rasyonel araçsallık ve iletişimsellik, değer bağımsız-değer bağımlı gibi özel ikilikleri/açmazları (dualities) çözebilmek için

çalışmaların sürdüğünü ve bunun tartışmalı bir kuramsal süreç olduğunu vurgulamaktadır. Layder (2010: 1) de aynı ayrımların varlığını kabul ederek benzer fakat daha yalın bir şekilde sosyolojideki düalizm temasını, salt analitik olmayan üçlü bir tasnife tabi tutmaktadır: birey-toplum, faillik-yapı ve makro-mikro düalizmleri. Burada yer verilmeyen ancak karşılaştırılması muhtemel olan diğer düalizm türü ise “nesnelcilik-öznelcilik”tir. Bu ikilemler ayrı bir şekilde sınıflandırılmış görünmekteyseler de esasen birbirlerini içeren, düşünsel anlamda aynı kaynaktan çıkmaktadırlar.

Makro ————— Mikro

Faillik ————— Yapı
(eylem)

Birey ————— Toplum

Şekil 9. Üç Temel Düalizm

Kaynak: Layder, 2010: 2.

Birey ve toplum arasındaki ilişki uzun bir dönem sosyolojinin çok tartışılan başlıklarından birisi olmuştur. Tartışma “Toplum mu bireyi yaratmaktadır ya da kontrol etmektedir, yoksa birey mi toplumu inşa etmektedir, ya da toplum ve birey gerçekliği ortaklaşa mı yaratmaktadırlar” vb. sorular çerçevesinde gelişmiştir.

Birey ve toplum ayrımı en eski sosyolojik ayrımdır ve bireysel ve kolektif ihtiyaçların karşılıklı uygunluğuyla ilgili kalıcı bir ikilemi temsil eder (Layder, 2010: 3). Bu ayrım aynı zamanda daha çok klasik dönem çalışmalarında tartışılmıştır. Örneğin Durkheim (işlevselcilik) ve Marx (Marksizim) “toplum”u bir üst yapı olarak görmüşlerdir; yani toplumsal etkinliği biçimlendiren toplumsal-yapısal özelliklerle ilgilenmişlerdir. Weber ise “birey”in etkileşimsel doğasına odaklanmıştır; yani insanların “öznel anlamları”nın sosyolojik analize katılması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Birey-toplum düalizminde bir çok karşılıklı argüman bulunmaktadır. Toplum, bireyler üstü bir gerçekliktir; o nedenle çoğu kez

bireyin dışsallaştırılmasına neden olmuştur. Bunun tersi anlayış ise bireyler olmadan bir toplumun olamayacağını savunmuştur. Bir taraftan toplumsal güçler karşısında eritilen birey; diğer taraftan ise atomistik bireyin zorunluğunu içeren toplum tasavvuru düşünülmüştür. Her iki yaklaşımın da yetersiz olduğu açıkça görülmektedir. O nedenle birey-toplum tartışmalarını daha etkileşimsel bir düzlemde düşünmek gerekmektedir.

Eylem ve yapı ikilemi, birey ve toplum ikilemine göre çok daha çağdaş bir tartışmadır. Eylem yerine “faillik”⁵² de tercih edilmektedir. Faillik ve eylem terimleri aynı anlamda kullanılıyor olsalar da farklı epistemolojilere sahiptirler;

Birçok noktada 'eylem' kavramı 'faillik' kavramından daha üstündür, çünkü o dikkatimizi tam anlamıyla insanların toplumsal olarak aktif doğasına çeker. Ayrıca, insanların toplumsal ilişkilere aktif olarak katılmaları onların karşılıklı toplumsal bağımlılıklarının daha fazla farkında olmamızı gerektirir. 'Faillik' sözcüğü insanların ancak toplumsal dünya içinde 'failler' olduklarına işaret eder -onlar ancak içinde yer aldıkları toplumsal ilişkileri etkileyecek şeyler yapabilirler. İnsanlar basitçe toplumsal baskılar ve koşulların pasif kurbanları değildirler. Bu yüzden, etkinlik ve onun toplumsal ilişkiler ve bağlar üzerindeki etkileri 'eylem' ve 'faillik' terimleriyle yakından ilişkilidir. (Layder, 2010: 4)

Yapı, toplumsal sistemin bireyler yani failler tarafından üretildiği ancak onlardan daha büyük olduğunu anlatan bir kavramdır. Toplumsal hayatın nesnel koşullarını ifade etmektedir. Deneyimlerin (bilinçli tecrübelerin) önemini altını çizen, toplumsal düzenleme kalıplarına gönderme yapan yapı, bazı sosyologlara göre, öznel deneyimlerin analitik soyutlaması, bazılarının göre ise önceliğin bireyden alıp kendisine verildiği ontolojik bir statüdür (Waters, 2008: 30).

“Yapı-fail ikilemi, insanların toplumsal hayatı yaratırken, aynı zamanda mevcut toplumsal düzlemlerden nasıl etkilendiklerini ve onlar tarafından nasıl biçimlendirildiklerine odaklanmaktadır” (Layder, 2010: 6). Birey ve toplum ikilemi ile onun daha kullanışlı bir versiyonunu sunan fail ve yapı ikilemi, genel olarak sosyolojik teoride mikro ve makro kategorilerine karşılık gelmektedir. Mikro yüz yüze iletişimin baskın olduğu kuramsal çalışmaları içerirken, makro büyük toplumsal

⁵² Faillik üzerine yapılan derinlemesine ve eleştirel çalışma örnekleri için bkz. Emirbayer & Mische, 2012: 65-135; Fuchs, 2012: 137-165.

yapıları, kurumları ve güç mekanizmalarını ifade etmektedir. Mikro ve makro ikilemi sosyolojik teorideki fail ve yapı ikilemini anlamak ve açıklamak için kullanılan bir ölçüttür veya düzeydir.

Layder (2010: 7) sosyolojik teorideki düalizmlere ilişkin tartışmalarda mikro-makro arasındaki ilişkiyi birey-toplum ve fail-yapı ikilemlerini açıklamak ve tartışmak için bir analiz düzeyi ve araştırma odağı olarak görmektedir. Ritzer (2012: 367; 2013: 499) ise mikro-makro bağlantısını Birleşik Devletler'de 1980'lerde meydana gelen ve günümüze kadar devam eden çarpıcı bir gelişme; yapı ve fail arasındaki ilişkiyi de Avrupa sosyoloji kuramında öne çıkan bir gelişme olarak vurgulamaktadır. Sosyolojik teoride bazı kuramcılar tarafından öznelcilik-nesnelcilik boyutunu da taşıyan mikro-makro tartışması kapsamlı bir konudur. Çeşitli kategorilerde ele alınmaktadırlar; Her iki düzeyin aşırılığı savunanlar, mikro-makro bütünleşmesini sağlamaya çalışanlar ve mikro-makro arasında farklılığın olmadığını bu ikiliğin aşılması gerektiğini savunanlar. Çizelge 'de mikro ve makro aşırı taraflara ait sosyolojik kuramlar gösterilmektedir (Ritzer, 2012: 368-369).

Mikro ve makro aşırı tarafların ve aralarındaki tartışmaların 1980'lere kadar aktif olduğunu belirten Ritzer (2013: 501), bu tarihten sonra ise mikro-makro bütünleşmesine yönelik çalışmalara ilginin arttığını vurgulamaktadır. Ancak önemli olan mikro-makro bütünleşmesinin iki boyutlu olmasıdır: Birincisi, mikro –*örneğin sembolik etkileşimcilik-* ve makro –*örneğin yapısal işlevselcilik-* kuramları bütünleştirmeye çalışmadır; ikincisi ise, toplumsal çözümlemenin mikro (*örneğin kişilik*) ve makro (*örneğin toplumsal-yapı*) düzeyleri arasındaki bağlantıyı inceleyebilen kuram geliştirmeye çalışmadır. Her iki boyut kapsamında Amerikan sosyoloji geleneği içerisinde Goerge Ritzer (Bütünleştirilmiş Sosyoloji Paradigması), Jeffrey Alexander (Çok Boyutlu Sosyoloji) ve Randall Collins (Makrososyolojinin Mikro Temelleri) gibi önemli isimler bulunmaktadır. Ancak çalışma sınırlarını aşan bu yaklaşımlar bir başka tartışmanın konusudurlar. Bu çalışmanın yaklaşımı ise yukarıda bahsedilen toplumsal çözümlemenin makro ve mikro düzeyleri arasındaki bağlantının incelenmesi ile oluşturulacaktır. Mikro-makro ikiliğide yönelik kuramsal bir çalışma ise farklı bir çalışmanın konusudur. Faillik ve yapı tartışmasının anlaşılır

olması amacıyla Norbert Elias, Anthony Giddens ve Pierre Bourdieu'nun konuyla ilgili görüşlerine yüzeysel olarak yer verilmiştir.

Çizelge 3. Mikro ve Makro Aşırı Taraflar

MAKRO-AŞIRI TARAF	MİKRO-AŞIRI TARAF
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yapısal İşlevselcilik ▪ Çatışma Kuramı ▪ Yeni-Marxçılık (ekonomik belirlenimcilik) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sembolik Etkileşimcilik ▪ Etnometodoloji ▪ Alışveriş Kuramı ▪ Rasyonel Seçim Kuramı
<p>20. Yüzyıl</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Talcott Parsons <i>Kültürel Etkileşimcilik</i> ▪ Ralf Dahrendorf <i>Çatışma</i> ▪ Peter Blau <i>Makro Yapısalcılık</i> ▪ Harrison C. White, Scott A. Boorman, Ronald L. Breiger <i>Ağ Kuramcıları</i> ▪ O. D. Duncan ve L. F. Schnore <i>Çevrebilimciler</i> ▪ Bruce Mayhew <i>Yapısalcılık ve Ağ</i> 	<p>20. Yüzyıl</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Herbert Blumer <i>Sembolik Etkileşimcilik</i> ▪ George Humans <i>Alışveriş Kuramı</i> ▪ Harold Garfinkel <i>Etnometodoloji</i> ▪ Thomas Scheff (2007) <i>Mikro-sosyoloji</i>

7.2.1. Norbert Elias ve Biçimlenimci Sosyoloji

Avrupalı bir sosyolog olan Norbert Elias, mikro-makro ayrımını aşmaya ve sosyologların bireyler ve toplumu birbirinden ayırma eğilimlerinin üstesinden gelmeye çabalamıştır (Ritzer, 2012: 379). “Birey” ve “toplum” arasındaki ilişkiyi reddeden Elias, “insanlar ve insan ilişkileri” üzerine düşüncesini inşa ederek, mikro-makro bütünleştirmesini sağlamak için “biçimlenim (figürasyon)” kavramını ortaya atmıştır;

Biçimlenimler, özellikle, süreçler olarak görülebilir. Aslında Elias yaşamının sonuna doğru süreç sosyolojisi terimini tercih etti. Biçimlenimler, insanları "birbirine bağlama"yı içeren toplumsal süreçlerdir. Onlar, insanlar arasındaki ilişkilerin dışında ve bu ilişkileri zorlayan yapılar değildir; onlar, insanların birbiriyle olan sözkonusu ilişkileridir. Bireyler, açık ve birbirine bağımlı olarak görülür; biçimlenimler bu tür bireylerden oluşturulur. (Ritzer, 2012: 378-379)

Elias'ın çağdaş sosyolojiyi istilâ eden yanlış dikotomiler ve düalizmleri aşmaya yardımcı olduğunu öne sürdüğü figürasyon kavramı, toplumsal hayatın makro veya mikro özelliklerini bir araya getirmeyi ve böylece düalist düşünceden kaynaklanan yanlış karşıtlıklardan kurtulmayı amaçlamaktadır (Layder, 2010: 162).

Elias biçimlenim yani figürasyon kavramını birey ve toplum arasındaki köprüleri yıkararak tasarlamıştır. Çünkü ona göre bireyler başka bireylere açıktırlar ve onlarla ilişki içindedirler. Elias'ın biçimlenim/figürasyon kavramı bireyi çoğu sosyolğun kabul ettiği *homo clausus*, yani “her biri en sonunda diğerlerinden mutlak bağımsız olan tekil insanlar imgesi” (Ritzer, 2012: 379) yerine *homines aperti* “tarihsel süreç içinde karşılıklı bağımlılık içindeki bir varlık” (Layder, 2010: 163) olarak değerlendirmektedir.

Avrupa toplumunun Orta Çağ'dan bu yana gelişimini empirik ve tarihsel olarak incelediği *Uygarlık Süreci* (İki Cilt: I.Tarzların Tarihi, II.İktidar ve Sivillik) çalışmasında Elias, uygarlığın doğasının iyi olup olmadığını ya da uygarlaşmanın iyi olup olmadığını değil, uygarlaşma sürecine sosyolojik bir olgu olarak yaklaşmaktadır. Çalışmasının birinci cildi olan *Tarzların Tarihi*'nde, Batıda insanların davranışlarında ve psikolojik karakterlerinde meydana gelen kademeli değişimlerle (*hoş karşılanmayan davranışların zamanla toplumsal yaşamın sahnelerinin arkasına itilmesi*) ilgilenirken; ikinci cildi olan *İktidar ve Sivillik*'te davranışsal ve psikolojik değişimlere eşlik eden ve onlarla yakından ilişkili olan toplumsal değişimlere (*öz-kısıtlamanın artması ve devletin oluşması*) yönelmektedir (Ritzer, 2012: 381-382). Bu çalışmalarını 13. ve 19. Yüzyıllar arasında yayınlanan görgü kitaplarından almış olduğu örneklerle açıklamaya çalışmıştır; “yemek masasındaki davranışlardan, sümkürme ve gaz çıkarmaya, insani duygular üzerindeki özdenetimin artmasından, bağımlılık zincirinin oluşturduğu savaşçıların

saraylılaşmasına” kadar bir çok konuya değinmiştir. Elias açısından öz-kısıtlama/denetim kavramı anahtar bir rol oynamaktadır. Bu kavram insanların hayatlarını daha sabit ve sürekli hale getirmeyi gösterdiği kadar, bireyler, daha uzun bağımlılık zinciriyle birlikte kendilerini sürekli denetlediklerini de ifade etmektedir. Elias’ın biçimlenim sürecinde modern bireyin geldiği durumu Ritzer (2012: 387) şu şekilde açıklamaktadır;

Elias’ın argümanının ilginç bir yönü şudur, Elias, duygular üzerindeki bu denetimin tam anlamıyla iyi bir yaşam olmadığını kabul eder. Yaşam, daha az tehlikeli hale gelmiştir ancak aynı zamanda daha az memnun edici hale gelmiştir. Duygularını ifade edemeyen insanlar, örneğin rüyalarında veya kitaplar yoluyla başka çıkışlar bulmaya gerek duyarlar. Buna ek olarak, dışarıdaki mücadeleler, Freudçu terimlerle id ile süperegö arasındaki çatışmalar olarak içselleştirilebilir (Elias’ın birey üzerine düşüncesi, yoğun bir şekilde Freudçu kuram tarafından etkilenmiştir). Bu nedenle, duygular üzerinde daha fazla denetim şiddette istenilen bir azalmayı beraberinde getirirken aynı zamanda artan sıkıntı ve huzursuzluğu beraberinde getirir.

Elias değişimi düz, durağan, doğrusal bir süreç olarak değil, çokça ileri ve geri hareketi olan bir süreç olarak görmektedir. Figürasyon kavramını da buna göre inşa etmiştir. Her ne kadar Elias mikro ve makro arasındaki köprüyü yıkma çabasına girişmiş ise de özellikle eserleri ve onların alınış biçimleri, durumun böyle olmadığını göstermektedir. Çünkü Uygarlık Süreci çalışmasının birinci cildi mikro bir yaklaşımı, ikinci cildi ise makro yaklaşımı ve yapıları ele almaktadır. Bireyler ve toplum birbirine bağımlılık zinciriyle bağlanmıştır. Bu bağlantı biçimlenim/figürasyon ile açıklanmaktadır. İnsanlar arası etkileşimin yapısal sonuçlarına odaklanan Her ne kadar Elias ve figürasyon kavramı mikro-makro tartışmasında ciddi eleştirilere maruz kalmış olsa da, yazar mikro-makro konusunda yaratıcı ve tarihsel bir araştırma sergilemiştir. Bu kısımdan sonraki çalışmalarda mikro-makro bütünleşmesine ilişkin çabalar “faillik ve yapı” ekseninde tartışılacaktır.

7.2.2. Anthony Giddens ve Yapılaşma Kuramı

Sosyolojik teorinin oluşumuna ve sosyolojinin bir disiplin olarak kendini yapılandırması sürecine önemli çalışmaları ile katkıda bulunan İngiliz sosyolog Anthony Giddens, faillik-yapı bütünleşmesini savunan popüler bir isimdir. Giddens

yapısalcı ve bireyci düşüncelerin dizayn ettiği dogmatik kuramlara eleştirel⁵³ bir bakış açısı getirerek, toplumsal yapılar içinde bireyin kendini ifade edecek ve zamanla bu yapıları daha iyileriyle değiştirebilecek güce ve özgürlüğe sahip olduğunu anlatan *yapılaşma kuramını*⁵⁴ önermektedir. Toplumbilimlerinde her araştırmanın, eylemin (faillik) yapıyla ilişkisini kurmakla uğraştığını (Ritzer, 2012: 389) düşünen Giddens, Marx'ın görüşlerinden de etkilenmiştir;

Tarihi insanlar yaparlar ancak onu kendi istedikleri gibi yapmazlar; onu, kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşılaşılan, belirlenmiş ve geçmişten aktarılan koşullar içinde yaparlar. (Marx, 1972: 10)

Giddens'a göre faillik ve yapı birbirinden bağımsız olgular olarak değerlendirilemezler. Çünkü yap-fail(eylem) bir madalyonun ya da paranın iki yüzü gibidirler; biri diğerini kapsamaz veya biri diğerinden önce veya sonra gelmez. Bu ikili bir bütünün iki farklı boyutunu oluşturmaktadır. “Bu yüzden Giddens, toplumsal yapıların hem insanî faillikten (eylemden) meydana geldiğini hem de onu yarattığını anlatan ‘yapının ikiliği’ fikrini savunur” (Slattery, 2008: 487). Yani, iki bağımsız karşıt fenomenden ziyade, ikili bir doğaya sahip olan bir yaklaşımdan bahsetmektedir (Layder, 2010: 189).

Sadece insan faillerin etkinliği ile var olabilen yapı terimini Giddens, aktörlerin kendi etkinlikleri sırasında toplumu üretir ve yeniden-üretirken yararlandıkları kurallar ve kaynaklar olarak tanımlar (Layder, 2010: 197). Giddens'ın kullanımında yapı, toplumsal yaşama biçim ve şekil veren şeydir ancak biçimlendiren ve şekillendiren onun kendisi değildir (Giddens'tan *aktaran* Ritzer, 2012: 391). Yapı, sadece insan eylemine kısıtlamalar getiren bir şey olarak değil, ona imkân sağlayan bir faktör olarak da kavramsallaştırılmaktadır (Tatlıcan, 2007: 15). Yapıların kendileri zaman ve mekânda var olmaz ancak, onlar, toplumsal/sosyal sistem içinde yeniden üretilen pratikler biçiminde ortaya çıkarlar. “Giddens'a göre,

---

⁵³ Anthony Giddens'ın yapılaşma kuramını oluşturmadan önce eleştiri getirdiği kuramsal yaklaşımlar ve kavramın epistemolojik olarak oluşumunu sağlayan kuramsal geleneğin detaylı bir anlatımı için bkz. Tatlıcan, 2011: 225-322.

⁵⁴ Bazı çalışmalarda “yapısallaşma teorisi” olarak da geçmektedir.

aktörler kendi pratik bilinçlerinden yararlanarak yapıları üretir ve yeniden-üretirken, ‘sosyal sistemler’i yaratırlar” (Tatlıcan, 2011: 318). Yani, sosyal sistemler fiilen yeniden üretilen, insan öznelerin gerçek ve somut etkinliklerinden meydana gelen, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve zaman içindeki olaylar akışını içeren yapılardır. Sosyal sistem fikri, Giddens’in pratiğe odaklanan ilgisinden türetilmektedir. Toplumsal sistem, insan eyleminin onaylanmamış koşullardan dolayı beklenmeyen sonuçlar olabileceği gibi niyetsel eylemin bir sonucu da olabilmektedir.

Tekrarlanan toplumsal pratiklere odaklanan Giddens, yapı-fail ikiliğinde yapının merkeziyetçi bir şekilde konumlandığını, yapının, her ne kadar faillerin (eyleyen ve refleksif bir varlık olarak insan) üretimi/yeniden-üretimi olsa da, failer üzerinde kısıtlayıcı (diğer taraftan *olanak sağlayıcı*) etkilere sahip olduğunu düşünmektedir. Bu kısıtlayıcılığın sosyologlarca abartıldığını vurgular (Ritzer, 2012: 391) çünkü yapılar, çoğunlukla faillerin başka türlü yapamayacakları şeyleri yapabilmelerine olanak sağlar. Olumlu ve iyimser bir insan davranışı çizen Giddens’a göre “insanlar yukardan yönetilen robotlar değildir; onlar, refleksif düşünce ve kolektif eylemle üretken, hatta kontrollü değişimler sağlayabilen yaratıcı ve bilinçli varlıklardır, bu anlayış onun ‘insanî faillik’ anlayışına yansır” (Slattery, 2008: 489). Faillik kavramı insanların toplumsal koşulların talihsiz kurbanları olmadıklarına dikkat çeker (Layder, 2010: 209). Giddens’ın failleri dünyada bir farklılık yaratma yeteneğine sahiptirler (Ritzer, 2012: 390).

Yapılaşma kuramının eylem ve toplumsal bütünlükleri uzlaştırma dışındaki en önemli katkılarından biri, sosyal teoriyi hem pozitivizmde hem de toplumsal eylem kuramlarında içkin ancak asla tamamen çözüme kavuşturulamayan açmazlardan kurtarmasıdır (Cohen, 2013: 308). Yapılaşma kuramı, dengeli, büyük ölçekli toplumsal sistemlerin ortaya çıkması ile, yorumsal eylemler arasında bağlantı olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Waters, 2008:). Giddens’ın yapılaşma kuramı eklektik yani sentezci bir sosyal teori tasarımıdır. Kuramsal geleneği içselleştirmiş olan bu “yapının ikiliği kuramı”, toplumsal etkinliğin kesinlikle yapı tarafından belirlenmediğini, eylemde bulunanların kolektif üretimleri ile gerçekleştiğini vurgulayan bir diyalektik/diyalog çalışmadır. “Yapılaşma teorisinin alanı ve

ayrıntıları kadar, yazılarında olumlu eleştirilere tâbi tuttuğu düşünce okullarının olağandışı çeşitliliği de Giddens’ı benzer çabalar içindeki diğerlerinden farklı kılar” (Cohen, 2013: 308).

Giddens’in yapı-fail ikiliğini aşmaya yönelik oluşturduğu yapılaşma kuramı birkaç noktada eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin (Ritzer, 2012: 393) başında yapılaşma kuramının ontolojik bir derinlikten yoksun olması gelmektedir. Diğer eleştiri noktası Giddens’in kuramsal sentez çabasının, toplumsal dünyanın karmaşıklığı ile yeterince uyumlu olmamasıdır. Bir başka eleştiri ise Giddens’in kendisinden hareket edebileceği temel bir nokta ortaya koymadığı için modern toplumun eleştirel çözümlenişine yönelik yeterli bir temelden yoksun olmasıdır. Kurama yönelik eleştiriler bunlarla sınırlı değildir; ancak önemli olan nokta Giddens’in yapılaşma kuramının güncelliğini koruduğudur.

7.2.3. Pierre Bourdieu, Habitus ve Alan

Yapı-fail ikiliğini aşmaya çalışan diğer sosyolog Pierre Bourdieu’dür. Yapı ve fail üzerine olan tartışma Bourdieu düşüncesinde “öznellik-nesnellik” olarak ele alınmaktadır. Kendisinden önce kuramsal gelenekte görünüşte bağdaşmaz olan iki bakış açısı arasında *-nesnelci* ve *öznelci* kamplar- sosyolojik düşünce sistemini kurmuştur:

Çok genel biçimde toplumsal bilim, sosyolojide ya da tarihte olduğu gibi antropolojide de, görünüşte bağdaşmaz iki bakış açısı arasında, görünüşte uzlaşmaz iki perspektif arasında salınır; Nesnelcilik ve öznelcilik, ya da bunlara fizikselcilik ve (fenomonolojik, semiyolojik, vb. çeşitli renkler alabilen) psikolojizm de diyebilirsiniz. Toplumsal bilim, bir yandan, Durkheimci eski özdeyişe göre "toplumsal olguları şeyler gibi ele alabilir" ve böylece bu olguların toplumsal varoluşta bilme -ya da bilmeme- nesnelere olmaları olgusuna borçlu oldukları her şeyi bir yana bırakır. Diğer yandan, toplumsal dünyayı failerin yaptığı temsillere indirgeyebilir; bu durumda, toplumsal bilimin görevi, toplumsal öznelerin yarattığı "muhasabelerin muhasebesini" meydana getirmekten ibaret olur. (Bourdieu, 2012: 350)

Nesnelci kampta; Emile Durkheim, Ferdinand de Saussure, Claude Levi-Strauss ile yapısal Marksistler bulunmaktadır. “Yapısalcı teorilerin insanların etkileyemediği ve onlardan bağımsız oldukları varsayılan bir toplumsal süreçler anlayışıyla çalıştıklarını” (Layder, 2010: 226) vurgulayan Bourdieu, nesnelci olarak

kategorize ettiği bu kampı; “nesnel yapılar üzerinde odaklanmakla ve eyleyenlerin bu yapıları algılamalarına, düşünmelerine ve inşa etmelerine aracı olan ve bu zemin üzerinde eyleme geçmelerini sağlayan toplumsal inşa sürecini göz ardı etmekle” (Ritzer, 2012: 394) eleştirmektedir.

Öznelci kategoride ise Jean Paul Sartre (varoluşçuluk), Alfred Schutz (fenomenoloji), Herbert Blumer (sembolik etkileşimci) ile Harold Garfinkel (etnometodoloji) bulunmaktadır. Öznelci kampın “faillerin toplumsal dünyayı düşünme, onu açıklama ve onu temsil etme biçimi üzerinde odaklanırken, içinde bu süreçlerin var olduğu nesnel yapıları göz ardı etmesi” (Ritzer, 2012: 394) Bourdieu’nün eleştirdiği noktadır. Kısacası faili unutmaksızın yapısalcı bir konumu destekleyen Bourdieu, nesnelcileri faillik ve faili, öznelcilerin de fail üzerine odaklanarak yapıyı göz ardı etmelerinden dolayı eleştirmektedir. Sonuç olarak “iki yaklaşım da kusurludur, zira davranışı bu uçlardan birine veya diğerine indirgeyerek örtüşen noktaları gözden kaçıırırlar” (Layder, 2010: 227). Bourdieu nesnelciliğin toplumsala tepeden bakışı ile öznelciliğin, bireylerin gündelik etkinlik ve düşüncelerini sorgulamadan kabulü arasındaki gerilimi aşmaya çalışan bilimsel bir anlayış ortaya koymuştur.

Kuramsal geleneğe yönelik eleştirilerinden hareketle nesnelci-öznelci ikileminden kaçınmak için Bourdieu, nesnel yapılar (yapı) ve öznel fenomenler (fail) arasındaki diyalektik ilişkinin sonucu olarak gördüğü –ne nesnel olarak belirlen ne de özgür istencin sonuçları olan- *pratik* üzerine odaklanmıştır. İki düzen türü arasındaki bağlantıyı -nesnel toplumsal ilişkilerin belirli durumlarda üretildiği ve yeniden üretildiği-toplumsal pratikler sağlamaktadır. Pratik teorisini sosyal olarak inşa edilmiş bir oyun duygusunun ürünü olarak geliştirmiştir (Wasquant, 2013: 257). Bourdieu, yapı ve insanların sosyal gerçekliği inşa biçimleri arasındaki diyalektiğe duyduğu ilgiyi kendi yönelimini yapılandırmacı (inşacı) yapısalcılık, yapısalcı yapılandırmacılık (inşacılık), veya genetik yapısalcılık olarak tanımlar (Ritzer & Stepnisky, 2013: 152).

Yapı fail arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklamak için eyleyenlerin zihinlerinde var olan *habitus* ve eyleyenlerin zihinlerinin dışında var olan *alan* kavramlarını kullanmıştır.

Habitus, “toplumsal aktörler olarak belirli ortamlarda edindiğimiz toplumsal deneyimlerimizin ürünü olan, zihnimizde taşıdığımız (sınıf, dil, etnisite, toplumsal cinsiyet gibi) kalıcı eğilimlerdir” (Layder, 2010: 227); insanların toplumsal dünyayla ilgilenmelerine aracı olan “zihinsel veya bilişsel yapılar”dır (Ritzer, 2012: 398). İnsanların belirli kültürler veya alt kültürler içinde yaşamaları sonucunda sahip oldukları zihinlerindeki temel bilgi stokunu anlatmaktadır (Layder, 2010: 204). Bir yandan verili olan, bir yandan da biçimlendirilebilen anlamına gelen habitus, aynı zamanda Bourdieu’nün toplumsallaşma kuramıdır (Richter, 2012: 194). İnsanlar, toplumsal dünyayı algılamalarına, anlamalarına, ona kıymet biçmelerine ve onu değerlendirmelerine aracılık eden, -hem kendi pratiklerini ürettikleri hem de onları algılayıp değerlendirdikleri- bir dizi içselleştirilmiş şema ile donatılmışlardır (Ritzer, 2012: 398). Bir birey belirli bir toplumsal grubun üyesi olarak doğar ve o gruba özgü anlam kalıpları, kabuller ve yargılarla biçimlendirilir. Bu biçimlendirmeyi sağlayan pratik şemalar sunan habitustur.

Benzer koşullarda yaşayanların istisna olması dışında herkesin aynı habitusu yoktur. İnsan doğasına göre habitus şekillenmektedir. Doğulan yer, bağlı bulunan etnik yapı, inanç, ekonomik durum, aile ortamı gibi birçok fiziksel ve kültürel parametre habitusun oluşumunu sağlamaktadır. Bu şekliyle habitus, sosyal tarihseldir. Toplumsallaşma niteliği olduğu için aynı zamanda aktarılabilir. Toplumla baş etmemizi sağlayan bir kavram olmasının yanında habitus, insanların toplumsal dünyaya anlam vermelerini sağlar. “Habitus hem toplumsal dünyayı üretir hem de onun tarafından üretilir” (Ritzer, 2012: 398). Habitus hem toplumsal dünyayı yapılaştıran ‘yapılaştırıcı bir yapı’dır hem de toplumsal dünya tarafından yapılaştırılan “yapılaştırmış bir yapı”dır. Yani;

Habitus hem toplumsal yapının ürünüdür, hem de toplumsal yapıları yeniden-üreten üretici toplumsal pratikler yapısıdır; o hem öznel (yorumlama şemalarından oluşur) hem de nesnel (toplumsal yapının etkisini taşır); hem mikrodur (bireysel ve kişiler arası düzeylerde işler) hem de makrodur (toplumsal yapıların bir ürünü ve üreticidir). (Çeğin, 2007: 14)

“Habitus ve toplumsal dünya arasında aracılık eden, *pratik*’tir” (Ritzer, 2012: 399). Bir yanda, pratik ile habitus yaratılır; diğer yanda pratik sonucu sosyal dünya yaratılır. Pratik, habitusu şekillendirse de, habitus pratiği birleştirir ve türetir (Ritzer & Stepnisky, 2013: 154). Bourdieu düşüncesinde habitus eylem ve düşünceleri kısıtlayıcı bir yapı ise de onları belirlemez; sadece insanlara ne yapmalarını ya da nasıl düşünmeleri gerektiğini önerir. Bu öneri pratik mantığın stratejileriyle zenginleşmektedir. Çünkü habitus, bireylerin stratejiler geliştirmesini ve yeni durumlara ayak uydurmasını sağlamaktadır. Habitus statik değil dinamik bir kavramdır. Habitus ve onun işleyişinin bilincinde olunmadığı halde o kendisini, yeme, yürüme, konuşma hatta burnun silme gibi en pratik etkinliklerde göstermektedir.

Habitus, içselleştirilmiş, cisimleşmiş, sağduyuyu andıran, insanların toplumsal dünyayı algılamasını ve anlamasını sağlayan, onlara ne yapması ve nasıl düşünmesi gerektiğini öneren, tarihsel deneyimlerin taşındığı ve aktarıldığı, dinamik, zihinsel ve bilişsel yapılardır. Bourdieu düşüncesinde, faillik ve yapı ilişkisi habitusla sağlanır ve pratikler içinde ifade kazanır. Habitus öznelcilik ve nesnelcilik arasındaki keskin ayrımı ve seçimi ortadan kaldırmaktadır.

Bourdieu *alan* kavramının habitustan bağımsız bir şekilde anlaşılamayacağını düşünmektedir. Habitus alanla anlamlı bir zemine oturmaktadır. Çünkü habitus toplumsal yapıların içselleştirilmesi iken, alan habitusun dışsallaşması veya nesnelleşmesidir. Alan toplumsal konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin ve bağıntıların birleşimidir. Alan; bir mücadele-çatışma arenasıdır; içinde sermaye türlerinin (ekonomik, kültürel, sembolik) kullanıldığı ve harekete geçirildiği rekabetçi bir pazar yeridir (Ritzer, 2012: 400). Bütün alanların yapılmasını sağlayan en önemli alan ise iktidarın (politikanın) alanıdır.

Alanlar farklı kaynaklara (farklı sermaye tiplerine) sahip ve prestij, zenginlik ve güç mücadeleleri içindeki bireylerin içinde yaşadığı sosyal uzaylardan oluşmaktadır (Çeğin, 2007: 14). Alandaki aktörlerin konumları sahip oldukları sermaye miktarı ve ağırlığıyla belirlenir. Bourdieu genellikle dört sermaye türünü tartışmıştır; ekonomik, kültürel, toplumsal ve sembolik sermaye. Ekonomik sermaye, servet gibi ekonomik kaynakları; kültürel sermaye, eğitim yoluyla öğrenilmiş diploma, sertifika gibi tüm kabulleri; toplumsal sermaye, insanlar arasındaki güven, sadakat gibi değerli toplumsal ilişkileri; simgesel/sembolik sermaye ise, onur, saygınlık gibi değerleri ifade etmektedir. Görüldüğü gibi alanlar, farklılıkların gösterildiği temalar ve içeriklerdir. Bourdieu alanın çözümlenişinde üç aşamalı bir süreç belirtmiştir;

İktidar alanının önceliğini yansıtan birinci aşama, herhangi bir spesifik alanın politik alanla ilişkisini saptamaktadır. İkinci aşama, alan içinde konumlar arasındaki ilişkilerin nesnel yapısının haritasını çıkarmaktır. Son olarak, çözümleyicinin, alan içinde çeşitli tiplerden konumlarda bulunan failerin habitusunun doğasını belirlemeye çalışması gerekir. (Ritzer, 2012: 400)

Bourdieu habitus ve alan üzerine salt kuramsal bilgi sunmamıştır. O aynı zamanda çalışmada bahsedilmemiş olsa da özellikle kültürel konular ile ilgili ampirik çalışmalarda gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle Bourdieu salt entelektüel bir tartışma yapmamıştır; kuram ve pratik (araştırma) birlikteliğini dikkate alarak ampirik çalışmanın olmadığı kuramı *boş*, kuramın olmadığı ampirik çalışmayı da *kör* olarak görmüştür. Kuram ve pratik işbirliğini çalışmalarında kullanmasından dolayı aktör ve yapı arasındaki bütünleşmeye özgün bir boyut kazandırmıştır.

Bourdieu'nün faillik ve yapı konusundaki kuramsal çalışmalarına geliştirilen eleştirinin odağında Bourdieu'nün yapısalcılık ve inşacılık arasında bütünleşme sağlamayı iddia etmesi fakat buna rağmen yapısalcı kanada fazlaca kaymış olması bulunmaktadır.

Bourdieu faillik-yapı tartışmasında, bu ikiliği bütünleştirebilecek bir düşünce sistemi geliştirmeye çalışmıştır. Sadece habitus ve alan ile sınırlı olmayan bir sosyolojik kuram oluşturmuştur. Çalışma kapsamında Bourdieu ve faillik-yapı tartışması hakkındaki görüşlerine mümkün olduğunca basit bir şekilde yer

verilmiştir. Özellikle günümüzde Bourdieu üzerine birçok çalışma yeniden ele alınmaktadır. “İlişkisel Sosyoloji” başlığı altında Bourdieu’nün düşüncelerini tartışan, paylaşan Güney Çeğin, Emrah Göker ve Alim Arlı’nın yanı sıra özellikle çeviri problemlerini dikkate alan ve Bourdieu’nün metinlerini yayınlayan Levent Ünsaldı’nın çalışmaları⁵⁵ da Bourdieu konusunda önemli katkılar sunmaktadır.

Sosyolojik teoride yapı ve fail arasındaki ilişkinin çeşitli görünümleri bulunmaktadır. Amerika’da mikro-makro kutuplarda gerçekleşen tartışma Avrupa’ya gelince faillik(eylem)-yapı hatta öznelci-nesnelci şeklinde gerçekleşmiştir. Günümüzde halen birçok kuramcının ilgi odağından olan “yapının mı bireyler yani eyleyenler üzerinde etkili olduğu, yoksa bireylerin mi üretimi sonucunda yapının meydana geldiği” konusundaki hassas tartışmadır. Konu hakkındaki literatür giderek genişlemektedir. Mikro-makro, birey-toplum, fail-yapı, öznelci-nesnelci gibi ayrımlar her ne kadar görünüşte aynı konu başlığını işaret ediyor da olsalar her biri farklı bağlamlarda değerlendirilmektedir. Bu farklılığı ortaya koyacak bir çalışma ise salt kuramsal bir motivasyon gerektirmektedir. Ayrıca örneklerde görüldüğü gibi fail ve yapı arasındaki ilişkinin birçok boyutu bulunmaktadır. Bazı kuramcılar ikilemin öğelerini bağımsız değişkenler olarak görüp aşırılıkçılığa kayarken, bazıları ise ikilemi bütünleştirme bir perspektiften okumaya çalışmaktadır. Daha da önemli olan nokta düalizm üzerine yapılan tartışmalar esasen sosyolojideki kuramsal geleneğin derinlemesine anlaşılmasını gerektirmektedir. İşlevcilikten alışveriş kuramına, yapısalcılıktan oyun kuramına, Marksist teoriden etnometodolojiye (ve daha fazlası) kadar düşünsel deneyim özümsebilirse, tartışma daha sağlıklı bir zemine oturmuş olacaktır.

Güncel olarak da tartışması süren sosyolojik teorideki düalizmler konusuna bu çalışmada araştırma sınırları dâhilinde yer verilmiştir. Yapı-fail ikiliğini ele alan kuramcılar ya da kuramlar yukarıda bahsedilenlerden daha fazla ve de derinlemesine bir literatüre sahiptir. Her kuramcıya ya da kuramsal yaklaşıma çalışmamın bir kısmında yer vermem mümkün olmadığı için, genel bir tema oluşturarak ve güncel

---

⁵⁵ Bourdieu ve eserleri üzerine Türkiye’de çalışmalarda bulunan, yukarıda bahsedilen isimlerin dışında çok sayıda araştırmacı bulunmaktadır.

metinlerden yararlanarak, yapı-fail bütünleşmesini açıklamaya ve tez içinde bir bütünlük oluşturmasını sağlamaya çalıştım.

Sosyolojik kuram toplumsal dünyayı açıklamak için bir model önermektedir. Model ise gerçekliğin nasıl görüldüğünü gösteren, küçültülmüş ölçekte, tüm detayları değilse de en önemli olanları içermektedir (Richter, 2012: 9). Bu tez çalışması da sosyolojik açıdan kuramsal bir model geliştirmek üzere atılmış küçük bir adımdır. Çalışmanın bu aşamasından sonra özgün bir model olacağına inandığım “kaotik kurumsallaşma” konusunu tartışmaya açmaktayım. Sosyolojik anlamda kurumsallaşmanın “yapısal karakteri”, kaos teorisinin “karmaşıklık ve yaratıcılığı” ile gündelik hayatın sağlamış olduğu “olanaklar uzamı”nda açıklanmaya çalışılacaktır. Kurumsallaşmanın bir yapı, kaotik sistemlerin ise bireyin öznelliğini vurgulaması düşünüldüğünde çalışmam doğal olarak yapı-fail tartışmasına entegre olmaktadır. Ancak “kaotik kurumsallaşma” bu tartışmaya gündelik hayatın gerçekliğini dahil ederek müdahil olmaktadır. Layder’in (2010: 1) ifade ettiği gibi; “Bu çalışma gündelik hayattaki karşılaşmalar ve bireysel davranışların içinde yaşadığımız genel toplumsal çevreyi nasıl etkilediği ve bu çevreden nasıl etkilendiği ile ilgilidir”.

7.3. Madalyonun İki Yüzü: Toplumsal Kurumlar ve Gündelik Hayat

Üçüncü bölümde vurgulandığı üzere kurum, temel ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda oluşturulmuş, tanımlı, belirgin, örgütlenmiş, eş güdümlenmiş bir sistemi ifade eden, çoğunluğun paylaştığı değerlerden oluşan, zamansal ve mekânsal olarak süreklilik kazanmış, normlar tarafından meşrulaştırılıp, sosyal ilişkilerde onaylanmış, üyelerine stok bilgi ve hazır anlam haritaları sunan yapısal bir çerçevedir. İşlevsel bir toplum perspektifinde yapılandırılan toplumsal kurumlar, birbirine kenetlenmiş örüntüleri barındırmaktadır. Sosyal dünyanın giderek karmaşık hale gelmesi ile sistematize olan kurumlar, sosyalizasyon süreci ile bireyler üzerinde donanımsal bir değer pratiği oluşturmaktadır. Birey daha topluma katılmadan, bağlı

bulunduğu toplumda hangi tür ilişkilerin, nasıl bir davranış sistemine karşılık geldiği kendisine aktarılmaktadır.

Rutinleşen eylemlerin ritüalistik gelişimi sonucunda ortaya çıkan toplumsal kurumlar, toplumsal sistemin devamlılığı ve istikrarı için işlevsel bir konumdadırlar. Her ne kadar sosyolojik yaklaşımlarda kurumların eleştirisi yapılmış/yapılıyor olsa da, mevcut sistem bu şekilde işlemektedir. Yani toplum uzmanlaşmış alanlara bölünmüştür. Her bir alan sistemin bir ihtiyacını karşılamak üzere yapılanmıştır. Tüm alanlar, bir organizmanın yaşamını sürdürmesinde olduğu gibi yapının var oluşunu sürdürmek ve meşrulaştırmak için harmonik bir şekilde bağlantılıdırlar.

Kurumların birey davranışı üzerinde kısıtlayıcı olduğu düşüncesi de literatürde önemli bir tartışma konusudur. Ancak bu kurumlar aynı zamanda, iletişim kurulabilecek bir dilin çerçevesini ya da başkalarıyla ortak bir şeye sahip olunabilecek bir kültür veyahut başkalarının davranışlarından zarar görülmemesini temin eden yasalar ve kuralları sağlayarak sosyal hayatı mümkün kılmaktadırlar. Toplumsal kurumların sosyal hayatı mümkün kılması ise bizatihi gündelik hayat ile ilgilidir.

Gündelik hayat, toplumsal kurumlar ile organik bir ilişki içerisindedir. Esasen bir madalyonun iki yüzü gibidirler; yani birbirinden ayrı değildirler. Gündelik hayatın temelinde yatan önemli unsurlardan biri de “kurumsallaşma”dır. Kurumsallaşma ile bireyler yaşamlarını sürdürmeyi sağlayacak olan davranışları veya olguları rutin eylemler haline getirmektedirler. Gündelik hayat içerisinde kurumsallaşma süreci farklı deneyimlerin birleştiği ortak-duyu bilgisini içermektedir. Farklı pratikler sonucunda “bir şeyi öyle yapmanın en iyi yolu” olarak belirli davranışlar öğrenilmekte ve aktarılmaktadır. Örneğin, bir çiftçi, ekili alanındaki fidanları korumak için çok sayıda farklı yönteme başvurmuştur –*davranışın ilk hali*-. Fidanları korumak için denemiş olduğu yollardan en pratik ve faydalı olanı seçerek gündelik hayatının bir rutini haline getirmiştir –*pragmatik motiv*-. Bahçe işleriyle ilgili fidan korumaya ait gündelik bilgisini ve deneyimini kendi çocuklarına aktarmak üzere stoklamıştır. Stoklanan bilgi sayesinde bu ailede fidanları korumak

artık çıkarlarına yarayan yöntemle yapılmaktadır. Sonuç olarak çiftçinin bu davranışı tarihsel bir düzenlenim kazanmakta ve kurumsallaşmaktadır.

Tıpkı kurumların sağladığı hazır bilgi stokları ve anlam haritaları gibi, gündelik hayat da kurumsallaşmanın sağladığı “tanımlı” evreni kullanmaktadır. Yani gündelik hayat bireylere ya da toplum üyelerine, neyin nasıl yapılacağına dair, “reçete bilgi” sunmaktadır. Gündelik hayat insanların yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları sosyo-kültürel donanımı sağlayan bir uzamdır. Kurumlarda olduğu gibi gündelik hayatta fenomenler önceden düzenlenmişler (nesnelleşmişler). Zamansal ve mekânsal olarak yapılanan gündelik hayat, sosyal etkileşim dinamik olduğu ve bu ilişkilerde rutinleşmiş şemaların kullanıldığı bir alandır.

Gündelik hayat modern toplumsal hayata geçiş ile spesifik bir önem kazanmıştır. Zamanın ve mekânın organize edilebilir alanlar olarak görülmesi ile süreç hızlanmıştır. Birey tıpkı toplumsal kurumlarda karşılaştığı sosyalizasyon süreciyle gündelik hayat sürecinde de karşılaşmaktadır. Sosyalizasyon süreci gündelik hayatta pragmatik motivasyonlarla sağlanmaktadır. Bireyler ilgi duydukları alanlara yönelik bir bilgi pratiğini deneyimlemektedirler. Yani akademisyenler, memurlar, şirket çalışanları, işçiler, çiftçiler vb. herkes gündelik hayatı kendilerine yönelik ilgi dünyası ile deneyimlemektedir. Örneğin makale yazmak gibi bir eylem, işçinin dünyasında tanımlı değildir. Burada yazma eylemine karşı olan potansiyelinden ziyade kendisine fayda sağlayacak ve gündelik hayatını kolaylaştıracak rutinleşen eylemleri tercih etmesi vurgulanmaktadır.

Başkalarıyla paylaşılan gündelik hayat, topluma katılan bireylere, kendilerini gerçekleştirme fırsatı sağlayan bir sosyal imkân alanıdır. Bireysel (öznel) deneyimlerin toplumsal (nesnel) anlamlar kazandığı gündelik hayat, dinamik bir sosyal iletişim ağıyla örülmüştür. Toplumsal kurumların bireyler üzerinde sağlamış olduğu yapısal çerçeve, gündelik hayat içerisinde dönüşüme uğramaktadır. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat, karakteristik olarak bireylere bilişsel bir stok bilgi sunuyor olsalar da yaklaşımları farklılaşmaktadır. Çünkü gündelik hayat kurumların katı görünümünün algısını yumuşatan bir sistem dünyasıdır. Bireyler

toplumsal kurumları, gündelik hayat uzamında kabul edilebilir bir forma dönüştürerek sürdürmektedirler. Bu noktada bireyler gündelik hayatta artık *aktörler* olarak rol aldıkları toplumsal kurumlarla karşılaşmaktadırlar. Örneğin aktörler; ekonomi kurumu ile alışveriş merkezinde, aile kurumu bir kına gecesinde, siyaset kurumu ile kahvehane sohbetinde, din kurumu ile dilenciye yardım ettiğinde, eğitim kurumu ile ise bir söyleşide karşılaşmaktadır. Toplumsal kurumların gündelik hayat içerisinde aktörlerin yaklaşımı ile eritilmesi, kurumların üst-yapısal angajmanlar olarak algılanmasını ortadan kısmen de olsa kaldırmaktadır.

Gündelik hayat, toplumsal kurumların deneyimlendiği bir alandır. Yani bireyler, kendilerine aktarılan sosyal kurumsal şemaların karşılıklarını gündelik hayat içerisinde bulmaktadırlar. Bireylerin failliklerini yani eylemliliklerini ortaya çıkardıkları bir alan olarak gündelik hayat, toplumsal gerçekliği yeniden üretmektedir. Yeniden-üretim süreci, gündelik hayatın gerçekliğin diğer boyutunu ele aldığını göstermektedir. Kurumların çizmiş olduğu şeması ve tüzüğü belirli olan kategoriler, aktörlerin müdahil oldukları bir üretim sürecine tabi tutulmaktadır. Certeau'nün da desteklediği gibi; “egemen düzen tarafından dayatılan/bilgiler ve simgeler, bunların üreticisi olmayan (tüketici) uygulayıcıların manipüle ettikleri nesnelere dönüşmektedirler” (Certeau, 2008: 107). Aktörler failliklerini gündelik hayat içerisinde almış oldukları roller, ilişkiler ve yaklaşımlarla ifade etmektedirler. Gündelik hayat esasen bir oyun alanı gibidir. Oyunların kuralları olduğu gibi, oynamanın vermiş olduğu sosyal bir haz da bulunmaktadır. Kurallar, toplumsal kurumlar ya da daha ileri gidilirse toplumsal yapı olarak düşünülürse, oyunu oynayanlar da aktörler olmaktadır. Her oyuncu oyunu kazanmak için yani kendi çıkarına olanı elde etmek için hamlede bulunur ve taktikler geliştirir⁵⁶. Aktörler için gündelik hayat hamlelerin gerçekleştirildiği ve taktiklerin kullanıldığı bir alandır. Toplumsal kurumlar ise Certeau düşüncesindeki stratejilere karşılık gelmektedir.

---

⁵⁶ “Hamle yapmak”, “operasyonlar”, “stratejiler” ve “taktikler” Certeau'nün terimleridir. Bu terimler anlatmak istediklerimi ifade etmek için açıklayıcı bir anahtar işlevi görmektedirler. Çalışmanın bu kısmında, özellikle “gündelik hayat ve aktör” arasındaki bağlantısının kurulması konusunda Certeau'nün önemli katkıları olmuştur.

Toplumsal kurumlar olarak stratejiler, iktidarın alanıdır yani sınırları belirli bir mülkiyet gibi düşünölmektedir. Ancak taktikler ise aktörlerin, kendilerine sunulan alanda serbest bir şekilde hareket etmelerini sağlayan, yapının bakış açısının dışında kalan hamlelerdir. Taktikler, kurnazlıktır. Güçlüye karşı “zayıfın sanatı”dır; stratejileri bozar ve çarpıtırlar (Kentel, 2011: 20). Yani toplumsal kurumlar tarafından örölen sosyal dünya, stratejilerin alanı iken, kurumların içerisinde, kendi çıkarları doğrultusunda fırsatlar yaratarak mevcut yapıya karşı manipölasyonda bulunan aktörlerin yaklaşımları taktiklerdir.

Strateji tarafından sunulan üretim, taktikler içinde tüketilmektedir. Toplumsal kurumlar, gündelik hayat içerisinde aktörlerin yaklaşımları ile dönüşmektedir. Modern tüketim toplumunun gelmiş olduğu nokta dikkate alınırsa, aktörler kurumsal dünyayı dönüştürmek için hiç olmadığı kadar fazla fırsata sahip görünmektedirler. Fırsatlar dünyasında her aktör toplumsal gerçekliği kendi bilişsel ve çevresel dünyasına göre organize etmektedir. Bu organizasyon sürecinde tanımlı, kendisine hazır bilgi sunan sosyal kurumlar ile birlikte, rutin yaşamının idamesini sağlayacak reçete bilgiyi sağlayan bir gündelik hayat dünyası bulunmaktadır.

Kent yaşamı ile anlamlı bir periyodik uzama sahip olan ve zaman-mekan bütönlüğü olarak düşünölen gündelik hayat, aktörlerin toplumsal sistemle kurdukları ilişkileri açıklamaya yarayan bir düzlemdir. Ancak bu düzlem ne kurumsallaşma sürecinden dolayı tamamı ile tanımlı bir evrendir, ne toplumsal kurumların çerçevesiyle kaplanmıştırlar, ne de aktörlere sınırsız bir hareket imkanı vermektedir. Gündelik hayat bir “faz uzayı” gibidir. Yani, bir sistemin olası bütönlüklerini içinde barındıran uzaydır. Dinamik bir sistem olarak gündelik hayatın, toplumsal kurumlar ile arasında aktörlerden dolayı bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşimin doğası çevremizde çok küçük kısıntılar halinde cisimleşmektedir. Cisimleşmelerin fark edilmesi bakmak ve görmek arasındaki ilişkide anlaşılmaktadır. Görmeden önce bakma eyleminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bakmanın ardından algılama ile görme gerçekleşmektedir. Yani yalnızca bakılan şeyler görünmektedir; bakmak, bir seçme edimidir (Berger J., 2008: 8). Gündelik hayatın gerçekliğinin farklı boyutlarına, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde bakılmaktadır. Bu çalışma da

toplumsal ilişkilere bakma eylemlerinden biridir ve çalışma açısından görülen şey ise “toplumsal kurumların bireylere kazandırmış oldukları ile bireylerin onları gündelik hayatta uygulama ve deneyimleme biçimleri” arasında tuhaf bir gerilimin olduğudur.

Toplumsal gerçekliğin gündelik hayat gerçekliğine dönüştüğü bir süreçte, dinamik ve öngörülemez şekillerde aktörlerin davranışlarında ortaya çıkan tuhaf gerilim(ler), karmaşık ve kaotik bir sistemi işaret etmektedir. Ancak her iki kavram da çalışma içerisinde gündelik kullanımlarının dışında daha disiplinler bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin kaotik kelimesi düzensizlik anlamında değil mevcut ilişkilerin karmaşık karakterini anlamak için sistematik gövdeye sahip bir anahtar olarak kullanılmaktadır.

Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat ölçeğinde, gerçeklikler arası geçişler yapan aktörlerin mevcut sosyal dünyaya sağlamış oldukları uyum “kaotik kurumsallaşma” kavramsallaştırmasıyla açıklanacaktır. Kavramsallaştırmanın bir boyutu toplumsal kurumların yapısal karakterini, bir boyutu da dinamik etkileşim ağını yansıtmaktadır. Gündelik hayatın kaotik bir şekilde nasıl kurumsallaştığının açıklanması ve bu şekilde bir iddianın desteklenmesi, paradoksal ve tutarsız görünmektedir. Ancak bu algının temelinde yatan problem “kaos teorisi” ile ilgili gündelik bilgidir. Doğa bilimlerinde yeni bir paradigma olarak gelişimini sürdüren kaos teorisi, basit bir düzensizliği değil, aksine kompleks ve dinamik bir sistemin karakterini ifade etmektedir. O nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında “kaotik kurumsallaşma” kavramsallaştırmasının tanımlaması ve kavramsallaştırmayı meydana getiren bileşenlerin açıklaması yapılacaktır. Ayrıca kavramsallaştırmanın gündelik hayat konusunda açıklayıcı bir model olup olamayacağı da tartışılacaktır.

7.4. Kaotik Kurumsallaşmanın Oluşumu

7.4.1. Kaos İle İlgili Etimolojik Bilgi ve Kavramın Yanlış Algılanması

Altıncı bölümde belirtildiği üzere kaos teorisi, Yunanca “khaos/khasko” fiilinden türemiştir; esnemek, yarılmak, boşluk vb. gibi anlamlara gelmektedir.

Tarihsel kullanım itibariyle İlkçağ ve öncesinde, başta Antik Yunan olmak üzere birçok Doğu kültüründe mitolojik ve felsefi metinlerin temel konusu olan kaosa, kozmogonik tartışmalarda yer verilmiştir. Etimolojik olarak “kozmos” yani “düzen” ile bir parça bütün ilişkisi şeklinde kullanılmıştır. Başlangıçta kaos vardır ve düzen (kozmos) kaostan doğmaktadır. Tarihsel evrimi sürecinde özellikle İlkçağ sonrası dönemlerde, kavrama olumsuz bir anlam yüklenmiştir.

Kaos bir teori olarak gündelik hayatın içinde dile getirilmese de sözcük kullanımı ile dile pelesenk olmuştur. İnsanlar tıpkı lineer olmayan denklemlerle karşılaştığı gibi çözemedikleri ya da kendi bakış açılarına göre sistematik olmayan durumları ya da imajları “kaotik, karmaşık, darmadağın” olarak etiketlemektedirler. Örneğin trafikte akışkan olmayan bir noktaya gelindiğinde “tam bir keşmekeş olarak” olarak durum tanımı yapılmaktadır ya da bir ülkede iç çatışmanın olması ile “ülke kaosa sürükleniyor” diye haber yapılmaktadır. Kısacası, “gündelik dil kaos kavramını iyice ucuzlatmış ve düzenin istenmeyen dağılımlık durumunu ifade eden bir kavram düzlemine indirgemıştır -trafik kaosu, siyasal kaos, vb.-”(Ufuktepe, 2004: 212).

Bu çalışma kamuoyunun kaos algısının yerine gerçek anlamda kaos teorisini bir araç olarak kullanma niyetini taşımaktadır. Yani terör saldırıları, küresel felaketler, yolsuzluklar, zulümler, yoksulluklar, depremler, ekolojik yıkımlar, doğal kaynakların yok oluşu gibi olay ve olgulardan hareketle “işte giderek kaotik bir dünyaya evriliyoruz” demek yerine, bu çalışma, kaosun mevcut koşulları anlamaya, çözümlenmeye yarabilecek bir araç olduğunu göstermeye çabalamaktadır. Yani aslında devinimsel sosyo-kültürel, ekonomik ve tarihsel sürecin nasıl organize olduğunu/olabileceğini keşfetmek için atılan basit ama etkili olacağı düşünülen bir adımdır.

7.4.2. Kaos + Karmaşıklık = Kaotik Sistem

Kaos bir teori olarak Newton fiziğinin argümanlarının kritize edilmesi ile keşfedilmiştir. İlk olarak Poincare’in “başlangıç koşullarına duyarlı olan” sistemleri çalışmalarında gözlemlemesi ile adı kullanılmasa da bilinen kaos, Lorenz’in meteoroloji üzerine yaptığı çalışmalarda yanlış veri girmesinden dolayı ilk defa

sistematik bir şekilde dile getirilmiştir. Lorenz, “başlangıç koşullarına hassas bağımlılığı” bir ilke olarak sunmuştur ve hava olaylarından başlayarak, öngörülemezliği tartışmıştır. Başlangıç koşullarında verilen hatalı bir değer sistemin bütününde çok büyük sonuçlara neden olduğunu keşfeden Lorenz bu durumu “kelebek etkisi” olarak tanımlamıştır. Çin’deki bir kelebeğin kanat çırpmasının, Amerika’da fırtınaya dönüştüğünü ifade eden kelebek etkisi, kaos teorisinin dinamiğini oluşturmuştur. Prigogine ve Stengers’in termodinamik ve bilim felsefesi üzerine çalışmaları ile de teorinin bir başka boyutu olan “sistemlerin kendi kendini organize etmesi” niteliği keşfedilmiştir. Mandelbrot ise doğanın şekillerinden ilham alarak “parçalı, kesirli” anlamına gelen “fraktal geometri”yi oluşturmuştur. 1900’lerden önce kavramsal olarak keşfedilmeye başlayan kaos teorisi, izleyen yüzyıldaki teknolojik gelişmeler sayesinde gözlemlenebilir ve hesaplanabilir imkanlara kavuşmuştur. Sonuç olarak Poincaré, Lorenz, Prigogine, Stengers ve Mandelbrot, kapalı sistemler içindeki kararlılığı, düzeni, dengeyi ve doğrusal ilişkileri anlatan deterministik ve mekanistik Newtonian dünya görüşünün, yeni bir paradigma (kaos teorisi) ile yer değiştirdiğini vurgulamışlardır.

Newtoncu bilim anlayışı deterministtir ve kestirilebilir sonuçlar elde etmek için tasarlanmıştır. Bu yaklaşımın alternatifi olan doğrusal olmayan yeni paradigma ise olasılıksaldır ve kestirilemez sonuçlar elde etmektedir. Newtoncu bilim anlayışında düzen odaklı bilimsel yasalar geçerli iken, yeni oluşan paradigmada düzensizlik ve olasılık geçerlidir. Newtoncu anlayış basit doğrusal sistemler üzerinden düzenli hareketleri varsayarak, geleceğin geçmiş tarafından belirlenebileceğini savunmaktadır. Yeni bilimsel anlayış ise doğrusal olmayan sistemler üzerinden düzensiz hareketleri varsayarak, geleceğin geçmiş tarafından belirlenemeyeceğini savunmaktadır. Klasik yaklaşımın indirgemeci yaklaşımının aksine yeni paradigma bütünsel bir yaklaşıma sahiptir.

Yeni bir paradigma olarak kaos teorisi, doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak tanımlanmaktadır. Hareketin olduğu her yerde var olan kaos, karmaşıklık ile ilintilidir. Karmaşıklık kuramı, etkileşim içinde yüzlerce veya binlerce parçası olan sistemlerle ilgilenir ve bu tür sistemlerin kolektif olarak beliren özelliklerini

anlamaya çalışmaktadır. Karmaşıklık, kaosu da kapsayan daha kapsamlı bir çalışma alanıdır. Karmaşıklık olayların nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenirken, kaos ise düzensiz ve aperiodyk davranışı araştırmaktadır.

Her şeyin birbirine bağımlı olduğunu ifade eden iki kavramın bileşimi ise “kaotik” olarak tanımlanmaktadır. Kaotik sistemler farklılık, ilişkisellik ve değişim üzerine kurulmuştur. Bir sistemin ya da davranışın kaotik olduğunu söyleyebilmek için bazı temel bileşenlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. “Başlangıç koşullarına hassas bağımlılık ya da kelebek etkisi”, “öngörümezlik ya da kestirilemezlik”, “doğrusal olmama”, “dinamik sistem”, “faz uzayı”, “çekiciler”, “türbülans”, “öz-düzenleme”, “entropi”, “rastlantı”, “salınım, çatallanma ve dallanma” bu bileşenlerin bazılarıdır.

7.4.3. Yeni Bir Kavramsallaştırmanın Doğuşu: Kaotik Kurumsallaşma

Kaotik kurumsallaşma kavramsallaştırmasının sosyolojik bir model olmasının arkasında *sosyal olan* ile kurmuş olduğu ilişki yatmaktadır. Bu ilişki doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki terminoloji alışverişini yansıtmaktadır. Kaos ve karmaşıklık ile ilgili çalışmaların sadece matematik ve fizik ile sınırlı kalmadığı, astrolojiden mimarlığa, sanattan felsefeye, biyolojiden ekonomiye kadar birçok disiplin ve alt-disiplinde ele alındığı düşünülürse, kavramların sosyoloji içerisinde sistematik bir şekilde kullanılması da oldukça anlamlıdır.

Kaotik kurumsallaşma gündelik hayat ve toplumsal kurumlar arasında meydana gelen dinamik ilişkileri açıklamak üzere yapılandırılmış kuramsal bir modeldir. Bu modelin anlaşılması için izlenecek yol ise kaotik sistemi oluşturan bileşenlerin sosyal kavramlarla ilişkilendirilmesidir. Kaotik kurumsallaşma kavramsallaştırması sancılı bir toplumsal gözlem süreci sonucunda elde edilmiştir. Çünkü gündelik hayat gerçekliğinde, insanlar arası ilişkilerdeki karmaşık ve paradoksal hallerin fark edilmesi ile bu hallerin kaotik sistemler ile ilişkilendirilmesi araştırma sürecinin metodolojik olarak açmazlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Kaosun evrenin kökenine dair tartışmalarda kullanılması gibi, kaotik kurumsallaşma da günümüzde toplumsal ilişkilerin karmaşık karakterine ve sosyal davranışın oluşumuna dair bir yaklaşım elde etmek için kullanılmaktadır.

Sosyolojik olarak kaos esasen “karmaşa ve karışıklık” anlamlarıyla ele alınmaktadır. Bu şekilde anlaşılması kavramın “kurumsallaşmasının” imkânsızlığını işaret etmektedir. Ancak kaos teorisi, “düzensizliğin düzeni” ya da “düzeni doğuran düzensizlik” olarak bilinmektedir. Özellikle kaos teorisini oluşturan temel bileşenler ile birlikte düşünüldüğünde, yeni, dinamik, interaktif sosyal evrenin anlaşılmasını mümkün kılan bir paradigma olduğu görülebilmektedir. Akışkan toplumsal yapıda her şeyin birbiri ile ilişkili olduğu (ağ ilişkisi) ve birbirini etkilediği de göz önüne alınırsa kaotik sistemler mantıklı bir açıklama aracı olarak kullanılmaktadır. Lorenz meteorolojik çalışmalarında ve akışkan üzerinde yaptığı deneylerde nasıl “düzensiz bir akışın içinde sağlam ve güzel bir yapının saklı olduğunu” (Kurt & Kasap, 2011: 46) keşfetmişse, kaotik kurumsallaşma da toplumsal ilişkilerin gerçekleştirilmesinde ve üretiminde bu tür bir sonucun olabileceğini öngörmektedir.

7.5. Kaotik Kurumsallaşma

Kaotik kurumsallaşma içerik olarak gündelik hayat ve toplumsal kurumlardan oluşmaktadır. Günümüzde karşılaşılan sosyal yapı ve ilişkileri açıklamak ve anlamak için paradoksal bir metodolojiye sahip olan kavramsallaştırma, modern dünya ile anlamlı bir zemin oluşturmaktadır. İhtiyaçlar dünyasının istekler dünyasına dönüşmesi ile gerçekleşmekte olan sosyal değişim süreci hiç olmadığı kadar dinamik bir karaktere sahiptir. Toplumsal olanın her katmanında radikal düzeyde gerçekleşen bu değişim sürecini ve aktörlerin bu süreçteki tutumlarını gözlemleyen model kaotik kurumsallaşmadır.

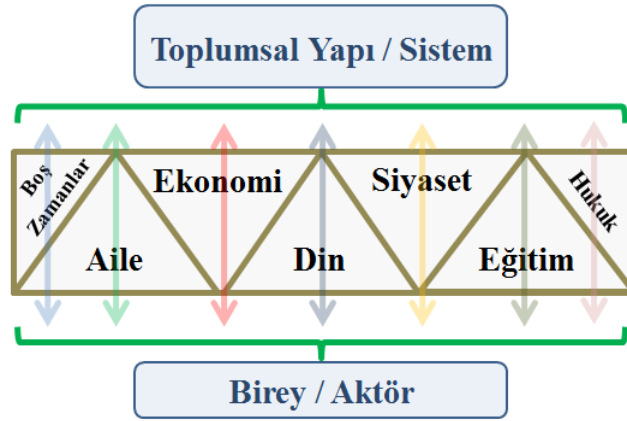
Kaotik kurumsallaşma yeni toplumsal dinamikler ve aktörlere sunulan yeni yaşamsal imkânlar arasında elde edilmektedir. Aktörlerin sosyal hayatı nasıl algıladıkları ve deneyimledikleri ile doğrudan ilgilidir. Toplumsal kurumların sosyalizasyonu ile şekillenen bireyler, gündelik hayat dünyasında farklı ağlarda farklı ilişkilerle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmalar yapısal bir gerilim yaratmaktadır. Sonuçta daha önce görülmesi muhtemel olmayan ya da toplumsal sistem tarafından kısıtlanan veya kısmen görünen davranış örüntüleri, sosyal yaşamın sıradan

eylemleri olarak rutinleşmektedir. Gündelik hayat içerisinde karmaşık bir şekilde rutinleştirilen eylemler, kaotik kurumsallaştırmayı oluşturmaktadır.

Yeni ortaya çıkan davranış kalıplarının, mevcut hâlihazırda bulunan davranış kalıpları ve kurumsal yapılarla çatışması, buna karşın aktörlerin birbiriyle çatışan bu davranış kalıplarını bir arada sürdürmeye çalışması sonucunda ortaya çıkan “yeni-garip (tuhaf) kurumsallaşmaya” kaotik kurumsallaşma denilmektedir. Peki, tuhaf kurumsallaşma (*strange institutionalisation*) neden kaotiktir?

- Aktörler tahmin edilemez davranışa yol açtığı için izlenilen yol kaotiktir.
- Toplumsal sistem akışkan ve esnek bir yapıya sahip olduğu için kaotiktir.
- Sonsuz sayıdaki davranış öbeğinin sınırlı ve sonlu bir gündelik hayat uzayında gerçekleştirilmesinden dolayı kaotiktir.
- Toplumsal sistem arasındaki ilişki başlangıç koşullarına hassas bir şekilde bağımlı olduğu için kaotiktir.
- Rastlantısal ve aperiodyk kararsız davranışların ortaya çıkmasından dolayı kaotiktir.

Kaotik kurumsallaşma paradoksaldır. Bir yandan kurumsallaşma diğer yandan ise süregiden bir dinamik süreci ifade etmektedir. Aktörler kaotik kurumsallaşmayı keşfetmez, bizzat onun oluşumunu sağlamaktadırlar. Kaotik kurumsallaşma tanımlı ve tanımlı olmayan sosyal dünyalar arasında yer alan bir köprü gibidir. Aktör; kaotik yani içkin olan karmaşa halini, hem benimsemek zorunda olduğu ancak benimseyemediği (*tanımlı olan, geleneksel olarak aktarılan, toplumsal kurumlar*), hem de benimsemek zorunda olmadığı ancak arzu ettiği (*tanımlı olmayan, modern olarak deneyimlenen, tüketim ve arzuların dünyası*) kurumlar arasında bizatihi kendisi kurgulamaktadır. Burada tanımlı olan kozmos toplumsal kurumlar alanıdır. Sosyal kontrol yapıları olarak kurumlar, bireylerin belirli bir yapısal çerçevede eylemde bulunması ve düşünmesi gerektiği üzerine yapılanmışlardır. Toplumsal kurumlar, birey ve toplumsal yapı arasında iletişimin kurulduğu yegâne unsurlardır (bkz. Şekil 10). Tanımlı olmayan kozmos ise bireylerin failliklerinin ortaya çıkarıldığı gündelik hayat alanıdır. Birinci alan ihtiyaçlar ile ikinci alan ise istekler tarafından şekillenmektedir.

Şekil 10. Toplumsal Yapı ve Birey İlişisini Sağlayan Toplumsal Kurumlar

Kaotik kurumsallaşma; içselleştirilmemiş/benimsenmemiş kurumların yaratmış olduğu travmatik geçişlerin, öngörülmemiş sonuçlarından oluşan yeni kurumsallaşmaların yapısını ifade etmektedir. Çevresel olarak çok sayıda sosyal değişkene ve uyarıcıya maruz kalan aktörler, tam olarak benimseyemedikleri tanımlı, kendilerine aktarılan evreni tamamen reddetmemektedirler. Yeni karşılaştıkları tanımlı olmayan evrene ait koşulları da deneyimlemek isteyen aktörler, iki sosyal evren arasında bağıntı kurmak istemektedir. Yani bu durum ve sonuçta ortaya çıkan gerilim, aktörlerin, kompleks bir etkileşim ağını organize ettiklerini işaret etmektedir. Örnek olarak “bir günün anatomisi” gösterilebilmektedir. Periyodik bir zaman dilimi olan bir gün, toplumsal sistemde farklı aktörler açısından farklı şekillerde sürdürülmektedir. Geleneksel ev hanımı (toplumsal cinsiyetçilik savunulmuyor) ile bir şirketin CEO’su arasında gündelik hayatın idame ettirilmesi noktasında farklılık bulunmamaktadır. Her ikisi de bir günün karmaşıklığını kendi gündelik hayat politikaları ve taktikleri ile organize etmektedirler. Nasıl ki CEO, bir toplantıdan diğerine gitmek için performans ve operasyonları sergiliyorsa, evde duran kadın da gün toplantılarına yetişmek için aynı performans ve operasyonları sergilemektedir⁵⁷.

⁵⁷ Bu örnek kaotik kurumsallaşmadan ziyade gündelik hayatın organize edilmesinde kişiler ve bağlı buldukları sosyal bağlar arasındaki farklılığın önemini olmadığını göstermektedir. Her bireyin/aktörün gündelik hayatının karmaşıklığını organize edebildiği vurgulanmaktadır.

Kurumsallaşmanın kökeninde temel bir ihtiyacın pratik olarak giderilmesi yatmaktadır. Kaotik kurumsallaşma açısından da yaşanan çağın ihtiyaçları ekseninde yeni gereksinimler ortaya çıkmaktadır. Örneğin sosyal medya bu anlamda temel demek için erken olsa bir ihtiyaçtır ve bireyler açısından da bir ihtiyaç olarak karşılanmaktadır. Ayrıca kurumsallaşma bir beklentiye cevap vermesinin yanı sıra meşrulaştırma sürecidir. Normlar ve değerler ile meşrulaştırılan toplumsal kurumlara karşılık, kaotik kurumsallaşma süreci gündelik hayatın sağlamış olduğu imkânlar ile meşrulaştırılmaktadır. Kurumsallaşma süreci ile meşrulaştırılan eylemler rutin bir hal almaktadırlar. Aynı şekilde gündelik hayat da kaotik kurumsallaşmaların gerçekleştiği ve her ne kadar düzensiz, karmaşık görünse de aperiodyk bir biçimde organize olduğu bir imkân tanımaktadır.

Düzensiz gibi görünen eylemlerin periyodik karakterini ifade eden kaotik kurumsallaşma yeni bir kurumsallaşma olmasının yanında bir sürecin açıklamasını yapan modeldir. Mekânsal bağlamı tüketim dünyası, zamansal bağlamı ise bilişim çağıdır. Toplumsal olana yukarıdan veya dıştan bakılması ile kaotik kurumsallaşmanın görülmesi olanaklı değildir. Çünkü kaotik kurumsallaşma bir girdap ve kasırga gibi düşünülebilir; dışarıdan tek bir parça olarak görülen şeyin içerisinde esasen birbirine kenetlenmiş sonsuz sayıda ilişki ağı ve örüntüsü bulunmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma başlangıç koşullarına hassas bağımlıdır. Sonraki başlıklarda açıklanacağı gibi aktörlerin en basit ve küçük ölçekli davranışları bile toplumsal sistemde büyük değişimler ve dönüşümlere yol açabilmektedir. Kaotik kurumsallaşma gündelik hayatın fraktal boyutlarını yansıtmaktadır. Yani toplumsal ilişkilerin ve etkileşim sürecinin bilindiği gibi basit ve sistemli olmadığını aksine çarpık, düzensiz, parçalı olduğunu ifade etmektedir. Kaotik kurumsallaşma doğrusal olmayan sosyal etkileşime odaklanmıştır. Öngörülemeyen davranışları bünyesinde barındırmaktadır. Hangi tür davranışın nasıl bir davranışa yol açacağı determinist bir şekilde kestirilememektedir. Kaotik kurumsallaşma, tanımlı bir sosyal dünyada yani toplumsal kurumlar dünyasında meydana gelen ani değişimlerin, düzensizliklerin hareketini ve rutinleşmesini açıklamaktadır. Kaotik kurumsallaşma, tuhaf

kurumsallaşma süreci sonucunda oluşmasından dolayı toplumsal yapıda farklı uyarıcılar tarafından bir çekici niteliğine sahiptir. Kaotik kurumsallaşma mutlak düzensizliği ya da entropiyi değil aksine düzene evrilme sürecini belirtmektedir. Kendi kendini düzenleme özelliğine sahip olan kaotik kurumsallaşma, aktör ve yapı arasındaki uyum sürecidir. Kaotik kurumsallaşma, aktörlerin yapı ile kurmuş oldukları farklı ilişkilerin çatallanması ve dallanması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen niteliklerin detaylı bir şekilde açıklaması ise gündelik hayat ve toplumsal kurumların kaotik kurumsallaşma ile ilişkilendirilmesi sonucunda ortaya çıkacaktır. Çalışma kapsamında toplumsal kurumlar kaotik kurumsallaşmanın epistemolojisini, gündelik hayat ise ontolojisini sağlamaktadır. Bu nedenle iki sosyal evren, kaotik kurumsallaşma bağlamında ele alınmaktadır.

7.6. Toplumsal Kurumları ve Gündelik Hayatı Kaotik Kurumsallaşma Bağlamında Düşünmek

Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasında organik bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin temelinde ise “kurumsallaşma” yatmaktadır. Her iki kozmos da kurumsallaşma süreci oluşturulmaktadır. Ancak kurumsallaşmanın yapısal karakteri her iki düzlemde farklılıklar içermektedir. Biri diğerinin mantıksal sonucu konumundadır. Meşrulaştırılmış toplumsal kurumlar gündelik hayat içerisinde paylaşılan gündelik hayat da toplumsal kurumlar düzleminde anlam kazanmaktadır.

Sosyal varlık olarak insanın habitatu yani yaşam alanı toplumdur. Bu yaşam alanı çalışma kapsamında iki düzlemde ele alınmaktadır; toplumsal kurumlar ve gündelik hayat. Kurumların *praxisi*, gündelik hayattır. Yani kurumlar doğrultusunda alınan enformasyon, gündelik hayat kılavuzluğunda aktörler tarafından gerçekleştirme imkânı bulmaktadır. Bilinen anlamıyla gündelik hayat, bu aşamada kritize edilerek değerlendirilmektedir. Yani araştırma süreci, gündelik hayatın kısmen de olsa yeni bir (dinamik) bağlamda ele alınmasına yol açmıştır. Bu çalışma toplumsal kurumlar

ve gündelik hayat arasındaki organik ilişkinin kaotik sistemler bağlamında ele alınmasına odaklanmaktadır. He iki düzlemi kaotik olarak düşünmek demek, bunların kaos ve karmaşıklık kuramının kavramlarıyla birlikte değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.

Determinist Sistem

Determinist sistem; “tahmin edilebilir, istikrarlı ve bütünüyle bilinebilir olandır” (Sardar & Abrams, 2011: 12). Bu açıdan toplumsal kurumların deterministik bir yapıda oldukları düşünülmektedir. Toplumsal kurumlar, üyelerine hangi davranışın, nasıl bir sosyo-kültürel bağlamda, ne tür reflekslerle gerçekleştirilmesi gerektiğine ilişkin anlam haritası sunmaktadır. Sunulan bu harita, normlarla meşrulaştırılmış bir değerler sistemidir. Yani neden-sonuç ilişkisinin kurulmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin aile içerisinde yer alan bütün üyeler, aile büyüklerine nasıl davranılması gerektiğini bilmektedirler; çocuk dedesinin elini öpmek yerine ona tükürmeyi tercih etmemektedir. Toplumsal kurumlar sürprizlere yol açmayacak şekilde tasarlandıkları için deterministtirler; neyin, nasıl olacağı öngörülebilir.

Gündelik hayat ise her ne kadar kurumsallaşma konusunda toplumsal kurumlar ile ortak bir noktaya sahip olsa da, determinist değildir. Kestirilemez davranış örüntülerini barındırmaktadır. Gündelik hayat aktörlere reçete bilgi ya da stok bilgi sunan ve bu bilginin başkalarıyla paylaştırıldığı bir gerçekliktir. Dinamik bir etkileşim ağı olarak gündelik hayat, rutinleşmiş eylem setlerini bünyesinde barındırıyor olsa da toplumsal kurumlara göre daha fazla öngörülemez bir karaktere sahiptir. Kısacası, gündelik hayat bir faz uzayıdır. Kaotik çekicileri içeriğinde bulduran faz uzayı, bir sistemin olası bütün hallerini içinde barındıran uzayıdır. Gündelik hayat da aynı şekilde kabuller ve beklentiler dışında her türlü sosyal durumu veya etkileşimi içermektedir. Aktörlerin sınırsız sayıdaki davranış-düşünce kombinasyonu sınırlı bir toplumsal uzayda gerçekleştirilmektedir. Kaotik kurumsallaşma toplumsal kurumların sağlamış olduğu sınırlı imkânlar ile gündelik hayatın sağlamış olduğu bu imkanların sayısız türde kombinasyonundan oluşmaktadır. Kaotik kurumsallaşma aktörün eylemlerinin kısa vadede rutinleşmiş olabileceğini ancak uzun vadede determinist olamayacağını anlatmaktadır.

Başlangıç Koşullarına Hassas Bağımlılık

Gündelik hayat başlangıç koşullarına hassas bir bağımlılığa sahiptir. Toplumsal kurumların yapısında meydana gelen küçük bir değişim, deneyimlenen gündelik hayat gerçekliğinde büyük değişim ve sonuçlara yol açmaktadır. Siyaset etme biçimlerinin değişmesi ve meşrulaştırılması ile siyasal sistemde öngörülemeyen sonuçlar elde edilebilmektedir. Gündelik hayatta aktörler gerçekleştirdikleri eylemi bir sosyal kalıba göre icra ediyor olsalar dahi, faz uzayında çeşitli durumlara karşı farklı tepkiler ve taktikler geliştirilmektedir. Kaotik kurumsallaşma, aktörlerin toplumsal yapının oluşumunda aktif rol oynadığını, dolayısıyla aktörün mikro ölçekli bir yaklaşımının sistemde önemli sonuçlara yol açabileceğini savunmaktadır. Gündelik hayatını köprü altlarında tiner içerek geçiren bir sokak çocuğu, birçok bakanlığın çalışma politikasını etkileyebilecek ve değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Kaotik kurumsallaşmanın faz uzayı gündelik hayat gerçekliğidir. Bu uzayda kaotik bir şekilde kurumsallaşan birçok davranış örüntüsü bulunmaktadır.

Fraktaller

Fraktaller sistemin tüm evrelerinde tekrar eden ve kendine-benzerlik taşıyan, düzensiz ayrıntılara sahip, kırıklı, kesikli, parçalı biçimlerdir. Toplumsal kurumlar da benzer şekilde temel ihtiyaçların karşılanması ve bu karşılama biçimlerinin meşrulaştırılması ile fraktal bir yapıya sahiptirler. Bir üst yapı olarak toplum ve onun alt-yapı oranları olarak toplumsal kurumlar fraktal bir görünüme sahiptirler. Her kurum bünyesinde genel toplumsal yapının kodlarını taşımaktadır. Yani eğitim kurumunda karşılaşılan küçük ölçekli bir soruna, toplumsal sistemin her katmanında rastlamak mümkündür. Çünkü ilişkiler üzerine kurulan toplumsal yaşam, kurumsallaşmadan dolayı kendini tekrar etmektedir. Dolayısıyla sosyal davranışın ya da eylemin biçimi her ne kadar pürüzlü de olsa, sonuçta kurumsal bir organizasyonun mikro ölçeğini yansıtmaktadır. Yani bütünün her bir parçası büyütüldüğünde yine cismin bütününe benzer.

Gündelik hayat da toplumsal kurumlar gibi fraktal bir yapıya sahiptir. Hatta fraktal sosyal etkileşim ağı şeklinde de tanımlanabilecek dinamik bir evreni temsil

eden gündelik hayat, yaratıcı eylemin ortaya çıkmasına olanak sağlamasından dolayı düzensiz, pürüzlü ve parçalıdır. Kendini sonsuza dek tekrar eden, son derece karmaşık bir yapılanmaya sahip fraktaller gündelik hayatta görünür bir yapıya sahiptirler. Duvarlarda kendiliğinden oluşan çatlaklar, karlı havada buzlanma sonucu oluşan sarkıtlar, örümcek ağları, vb. Fiziksel dünyanın yanı sıra sosyal dünyanın içinde de aynı şekilde fraktal yapılanmalar yer almaktadır. İlişkisel düzeyde deneyimlenebilecek fraktal boyutlar, toplumsal ilişki biçimlerinin çeşitliliğini vurgulamaktadır. Fraktal geometri her tuhaf şeklin bir anlamı olduğunu, bu nedenle girintilere, çıkıntılara veya düzensiz yapılara Öklit geometrisinin ‘özürülleri’ gözüyle bakılmaması gerektiğini, çoğu kez ihmal edilen bu yapıların bir fenomenin özünün sırrını açmaya yarayan anahtarlar olduğunu vurgulamaktadır (Kurt & Kasap, 2011: 53). Gündelik hayat gerçekliği de toplumsal sistemde yer alan aktörlerin mikro ölçekli, tuhaf davranışının mutlaka bir karşılığı ve etkisi olduğunun deneyimlendiği bir alandır. Fraktal boyut toplumsal kurumların veya gündelik hayatın özelliği değil, onların nasıl düzenlendiği ile ilgilidir. Kaotik kurumsallaşma fraktal bir toplumsal modeldir. Davranışın pürüzlü halinin faz uzayında anlamlı ve kayda değer bir etkisinin olabileceğini öne sürmektedir. Kahvehanede, balkonluk yaparak (bir kişinin veya grubunun yanına giderek ücretsiz yiyecek-içecek temin etmek) eylemini gündelik hayatında rutinleştiren bir bireyin bu tuhaf davranışı, ekonomik anlamda önemli tasarruf tedbirleri ya da yatırım politikalarının oluşturulmasına neden olabilmektedir. Bu kişinin davranışı doğrusal değildir ancak doğrusal bir sosyal zeminden beslenmektedir. Yakın çevresinde alışkanlık haline getirilen davranışlar meşrulaştırılmışlardır. Yani esasen kuramsal olarak tuhaf ve karmaşık bir boyuta sahip olan eylem, kahvehane kültüründe “balkonluk” adı altında kaotik bir şekilde kurumsallaşmıştır.

Doğrusal Olma/Olmama

Toplumsal kurumlar lineer yani doğrusaldırlar. Çözüme elverişli bir karaktere sahiptirler. Bir kurumda meydana gelecek sorunlar ve çözümleri yaklaşık olarak bilinmektedir. Periyodik olarak tekrarlanan ihtiyaç karşılama biçimleri ile doğrusal bir sistem oluşmuştur. Gündelik hayat gerçekliği ise rutinleşmiş eylem stoklarını

ifade ediyor olsa da doğrusal olmayan noktalara sahiptir. Gündelik hayat aydınlatılmış bir patika gibidir. Ancak bu patikanın çevresinde kalan karanlık noktalar bulunmaktadır. Stok bilgiye dönüştürülmemiş ancak bilinen bu alanlar, gündelik hayatın doğrusallığını etkilemektedir. Sistemin doğrusal olmaması aperiyojik davranışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu davranış türü ise sosyal ilişkilerde kaotik kurumsallaşma denilen modele karşılık gelmektedir. Kaotik kurumsallaşma doğrusal olmayan, beklenmeyen dinamik davranışı yansıtmaktadır. Beklenmeyen davranışlar konusunda kurumlar kapalı, gündelik hayat gerçekliği ise daha açık bir niteliğe sahiptir.

Tuhaf Çekiciler

Tuhaf (garip) çekiciler, sistemin hareketinin faz uzayında meydana getirdiği, doğrusal olmayan dinamik sistemde cismin hareketinin tanımlanmasını sağlayan, sonsuz sayıdaki nokta setinden oluşan, başlangıç koşullarına hassas bağımlı olan şekillerdir. Çekiciler bilinmeyen bir odak tarafından sistemin davranışının bilinmesini sağlamaktadır. Çekicilerden dolayı sistem belli bir davranış biçimine doğru çekilmektedir. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat da çekicilerden oluşmaktadır. Ancak her iki düzlemde bu çekiciler farklılık göstermektedir. Kurumlar açısından çekiciler temel ihtiyaçlardır. Temel ihtiyaçlar kurumları belirli bir davranışa doğru yönlendirmektedir. Eğitim kurumunda bireyin eğitilmesine yönelik çekiciler yer alırken, aile kurumunda ailenin oluşumu ve sürdürülmesini sağlayacak çekiciler bulunmaktadır. Toplumsal kurumlardaki çekicilerin varlığı esasen bilinemez bir odak değildir. Ancak burada önemli olan kurumları belirli bir davranışı gerçekleştirmeye yönelten dinamiklerdir. Gündelik hayat kapsamında ise çok çeşitli tuhaf çekiciler bulunmaktadır. Bu evrenin çekicisi eylemde bulunan aktörlerin davranışlarıdır. Çekicinin bilinmesi davranışın açıklanmasını sağlamaktadır. Her aktörün kendi perspektifi düşünülünce, sınırsız sayıda bir çekici olabileceği düşünülmektedir. Ancak sorun çekicinin sayısı değil, aktörlerin sosyal sistem katılımında etkili olan ortak çekicilerdir. Sosyal anlamda çekiciler zorunlu bir yönelimde bulunmazlar ancak istedik davranışı içermektedirler. Hem gündelik hayat hem de toplumsal kurumlar çekicilerden dolayı temel bir niteliklere ve odaklara sahip olmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma da tuhaf çekiciye sahiptir. Bunlardan en önemli tüketim ve arzular dünyasıdır. Bireye aşılana "alma duygusu" onu her an bir alışveriş merkezine gitmeye ve ihtiyacı olmasa da indirimli ürünleri elde etmeye yöneltmektedir. Aktörler bu noktada indirimli bir ürün almak zorunda değildir ancak çevresindeki tüketim çekicisi tuhaf bir şekilde indirimli ürünün alınması gerekli bir şey olduğunu ifade etmektedir. Bu şekliyle kaotik kurumsallaşmanın hareketinin tuhaf çekici ile bilinebileceği gösterilmektedir.

Türbülans

Türbülans düzgün ve kararlı bir akışta meydana gelen olaydır. Kaotik kurumsallaşma da gündelik hayat ve toplumsal kurumlar bakımından türbülansa benzemektedir. Toplumsal kurumlar kararlı bir sisteme sahiptirler. Kurumları oluşturan her bir birim birbiriyle eşgüdümlemişdir. Birinde meydana gelecek değişim diğerlerini de etkilemektedir. Bütün parçalar kumunun meşru bir yapı olmasına hizmet etmektedir. Toplumsal kurumların kararlılığı zaman zaman devingen hareketlere maruz kalabilmektedir. Büyük ölçekli toplumsal olaylarda kurumların yapısı daha düzensiz bir şekil almaktadır. Türbülans kurumların işlevsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Fenomenlerin önceden düzenlendiği gündelik hayat da bir noktada türbülansı içermektedir. Çünkü türbülans gündelik hayat içerisinde kestirilemez davranışların oluşmasına yol açmaktadır. Türbülans görülmesi kolay fakat anlaşılması güç bir fiziksel olaydır. Gündelik hayat içerisinde aktörlerin sonsuz sayıdaki davranışı ve düşüncesi düşünüldüğünde, türbülans olma olasılığı yüksektir. Sistemin öngörülemezliğine yol açan türbülans sosyal ilişkilerin tümünde bulunmaktadır. Kaotik kurumsallaşma toplumsal ilişkilerde meydana gelen türbülansların bir sonucudur. Durağan bir toplumsal dünyanın giderek dinamik bir hal alması ve yapısının, niteliğinin değişmesi ile türbülans kaotik kurumsallaşmayı karakterize eden bir olaydır.

Öz Örgütlenme

Kendiliğinden düzenleme, düzensiz bir sistemin parçalarının bir araya gelerek organize ve düzenli bir yapı oluşturmasıdır. Toplumsal kurumlar yapısal

olarak zaten baştan düzenlenmişlerdir. Ancak gündelik hayat bir düzenlilik içinde görünse de dinamik etkileşimden dolayı rastgelelikleri de kapsayan sosyo-kültürel bir uzamdır. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat konusunda bütünleştirici bir model olarak kaotik kurumsallaştırma ise toplumsal ilişkiler anlamında karmaşık ve düzensiz bir görünümü yansıtmaktadır. Entropinin olmadığını varsayan kaotik kurumsallaşma, sosyal ilişkilerin her ne kadar karmaşık bir şekilde gerçekleştiriliyor olsalar da kendi kendilerini uyarlayabilen bir özelliğe sahip olduklarını ifade etmektedir. Rastgele gibi görünen aktörlerin ilişkileri ve yaklaşımları süreç içinde bir düzenlenime sahip olmaktadır ve kendi denetimini yapmaktadır. Bu düzenlenim kaotik kurumsallaşma sürecidir.

Toplumsal kurumlar, toplumların sistemli beklentilerini içerirler. İstikrarın ve işlevselliğin ön planda olmasından dolayı statik bir yapıdadırlar. Gündelik hayat ise görüldüğü kadar basit rutin eylemler kümesi değildir. Kompleks bir karakteri vardır. Dinamiktir, etkileşimseldir, kurumların meşruluğunun deneyimlendiği bir alandır. Gündelik hayat ve toplumsal kurumlar her ne kadar rutinleşmiş eylemin stok bilgisi olarak düşünülse de bu çalışma gündelik hayatın toplumsal kurumlardan ayrılan noktalarını da içermektedir. Bir madalyonun iki yüzü olarak toplumsal kurumların ve gündelik hayatın bir arada kullanılması (ihmal edilmiş bir sosyolojik alan) bu çalışmanın özgün bir boyutunu oluşturmaktadır. Kaotik kurumsallaşmanın oluşumunu sağlayan bu madalyon, aynı zamanda sosyolojik teorideki faillik-yapı ikiliğinde bütünleştirici bir perspektife karşılık gelen bir açıklama modelidir.

7.7. Faillik-Yapı Tartışmasına Yeni Bir Bakış: Kaotik Kurumsallaşma

Kaotik kurumsallaşma toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki ilişki gerilim ile açığa çıkan bir modeldir. Bu model, bir bakıma sosyolojik teoride güncelliğini koruyan “faillik-yapı” tartışmasını işaret etmektedir. Çalışma boyunca bir birey ya da aktörün varlığı ile bir toplumsal yapı ya da sistem gerekli noktalarda dile getirilmiştir. Bir tarafta aktörün diğer tarafta ise yapının olması hali ile faillik-

yapı tartışmasına çekilen model, bütünleştirici bir yol izlemektedir. Bu konuda benzeri çalışmalarda aynı yönelimlere sahip olan kaotik kurumsallaşma bir toplumsal ilişki analizi sunmakla birlikte belirli bir toplumsal tipin varlığını da ortaya koymaktadır. Bu çalışma “bireyler toplumu nasıl deneyimlemekteler”den dolayı mikro yönelimli, “toplumu bir bütün olarak şekillendiren sosyal yapılara geniş bir şekilde odaklanma”dan dolayı makro yönelimlidir. Kısacası “yapısal sosyoloji” ile “toplumsal eylem kuramı” arasındadır.

Kaotik kurumsallaşma bir inşa sürecini işaret etmektedir. Bu inşa sürecinde toplumsal yapı bireylerden bağımsız bir gerçekliğe sahip değildir;

Sosyologlar olarak, araştırmaya yardımcı olması için bazen kurumsal olgulara veya sosyal sistemlere yoğunlaşabiliriz, ancak “kurumların ‘kendilerine ait bir hayat’ı olmadığı asla unutulmamalıdır -toplumsal hayat aktörler tarafından kendi niyetli davranışlarının akışı içinde ‘meydana getirilir’. Böylece ontolojik düzeyde, kurumlar ve sistemler sadece insanların gerekçeleri ve güdüleriyle ilişkili oldukları sürece var olurlar” (Layder, 1994:139-140).

Kaotik kurumsallaşma; yapının (sistemin), failin (aktörün) karmaşık, düzensiz, anlaşılabilir davranış, tutum ve yaklaşımlarına bağımsız hale gelmesidir. Özne deneyimlerin nesnel çıkarımlara dönüştüğü kaotik kurumsallaşmada, toplumsal sistem ve aktörler arasında ilişkisel bir gerilim bulunmaktadır. Bu gerilim bireylerin tanımlı kurumsal dünyaları ile kurumların deneyimlendiği gündelik hayat arasındaki çatlaklarda ortaya çıkmaktadır. Kaotik kurumsallaşma aktörlerin her birinin toplumsal sistemi etkileme ve biçimlendirme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal sistemde rol alan ve aldığı roller ile gündelik hayatını organize eden aktörler, geliştirdikleri taktikler ile failik-yapı ikilemini aşmaktadırlar.

Kaotik kurumsallaşmanın temelinde başlangıç koşullarına hassas bağımlılık yatmaktadır. Başlangıç koşulları bilinmesi olayların neden-sonuç ilişkisi ile ele alınmasına olanak sağlamaktadır; ancak başlangıç koşullarının tam olarak bilinmemesi ise öngörülemez sonuçların elde edilmesiyle ilgilidir. Kaotik kurumsallaşma ile başlangıç koşullarında meydana gelen küçük ölçekli bir değişimin, sistemin bütününde büyük değişim ve sonuçlara yol açabileceği vurgulanmaktadır. Bu noktada sosyal sistemde aktörlerin gözle görülemeyen ya da

dikkat çekmeyen davranışlarının, toplumsal sistemde ne denli büyük değişikliklere yol açtığını ve toplumsal bir sorun haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Sonuçta kelebek etkisinin sosyal ilişkilere uyarlanmasının etkili bir açıklama biçimi olduğu görülebilmektedir.

Kelebek etkisi yani Pekin’de kanat çırpan kelebeğin New York’ta kasırgaya neden olacağı düşüncesi faillik ve yapı ikiliğini bütünleştirici bir işleve sahiptir. Nasıl Norbert Elias’ın biçimlenim kavramı bir burun karıştırma eyleminin sonradan toplumsal kabul olarak “terbiyesiz” bir davranışa dönüşümünü anlatıyorsa, kaotik kurumsallaşma da kelebek etkisi ile bir esnafın küçük çaplı bir davranışının ekonomik olarak büyük sonuçlara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Kaos teorisinin de yakıtını oluşturan kelebek etkisi, bir yandan aktörlerin davranışlarının ve yaklaşımlarının önemini, diğer yandan ise yapının ya da sistemin aktörün etkilerine açık olduğunu vurgulamaktadır.

Kaotik kurumsallaşma toplumsal kurumların gündelik hayat zemininde değerlendirilmesiyle ortaya çıkmış bir kavramsallaştırmadır. Bireyler hayatlarını nasıl idame ettireceklerini tanımlı toplumsal kurumlar aracılığı ile öğrenmektedirler. Bu tanımlı ve bilinen toplumsal kurumların denetimindeki sosyal dünya salt kapalı bir yapıda değildir. Örneğin bir aile kurumu var ve bu kurum başlı başına bir ontolojiye sahip değildir. Aile kurumu bireye topluma dair temel bilgilerin kazandırıldığı bir yapıdır. Ancak bireyin ihtiyaçları farklı bağlamlara göre değişmektedir. Topluma katılımda gerekli görülen işlevsel kurumlar örneğin din, eğitim vb. bireyin tanımlı evrenine sığdırılmaktadır. Sonuç olarak toplumsal kurumlardan oluşan bir sosyal dünya inşa edilmektedir. Toplumsal kurumlar ile inşa edilen bu dünya da salt kendi içinde kapalı bir evren değildir. Kurumların sunuş olduğu enformasyon, gündelik hayat zemininde yaşamsal bir deneyim/pratik imkânı bulmaktadır. Topluma dair kazanılan ve edinilen bilgiler, gündelik hayat içerisinde rutinleşmiş eylemlere dönüşmektedir. Her ne kadar gündelik hayat da bireylerin yaşamlarını sürdürmek için gerekli sosyo-kültürel donanımı sağlıyor ve reçete bilgi ile “neyin, nasıl” yapılacağına dair bir anlam haritası sunuyor olsa da, yaratıcı eylemi barındırmaktadır. Gündelik hayat, toplumsal kurumlar gibi tanımlı sosyal evrenleri

ve düzenlenmiş fenomenleri içermektedir. Ancak toplumsal kurumlar ile farklılaşan noktası ise aktörün failliğine verdiği önem ile ilgilidir. Gündelik hayat aktörlerin yaratıcı ve fırsatçı eylemlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlayan sosyal, dinamik, etkileşimsel bir uzamdır.

Kaotik kurumsallaşmanın varsaydığı gündelik hayat, toplumsal kurumların çizdiği katı çizgileri yumuşatan zaman-mekân bütünlüğüdür. Toplumsal kurumlar tarafından örülen sosyal dünya sistemin alanı iken, kurumların içerisinde, kendi çıkarları doğrultusunda fırsatlar yaratarak mevcut yapıya karşı manipülasyonda bulunan aktörlerin kaotik yaklaşımları yaratıcı eylemlerdir. Yaratıcı ve fırsatçı eylem, akışkan bir toplumsal analiz düzlemi sunmaktadır. Yani bu yaklaşım ile toplumun her katmanında yer alan en küçük ölçekli sosyal davranışın dahi önemli bir etkileme gücüne sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma aktörlerin karmaşık gibi görünen davranış örüntülerini periyodik bir düzensizlikle rutinleştirmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Yani görünüm olarak bir karmaşık hal vardır; örneğin şiddetin normalleşmesi, tahammülsüzlük, kültürel yozlaşma, sosyal medya bağımlılığı, benlik çatışmaları, vb. Bu karmaşa hali; başlangıç koşullarına hassas bağımlıdır, doğrusal olmayan dinamik sosyal ilişkileri barındırmaktadır, fraktal bir boyutta yer almaktadır, çekicilerden oluşmaktadır, öngörülemez sonuçlarla birlikte kendini yönetebilen bir öz-denetim özelliğine sahiptir. Yani resmin büyük hali karmaşıklık olarak görülebilmektedir; ancak kaotik kurumsallaşma resmin bütününden ziyade bizatihi hareketin en dinamik anında yani etkileşim sürecinde deneyimlenmektedir. Kaotik kurumsallaşma etkileşim sürecinde ortaya çıkan dinamik karakterli ilişki biçimlerinin düzensiz hallerinin rutinleşmesidir. Örneğin toplumsal yaşam yukarıdan bir bütün olarak görünmektedir ancak aşağıdan yani yüz yüze iletişimde bu yaşamın renkleri, çeşitliliği, yaratıcılığı fark edilmektedir. Bir semt pazarı yukarıdan belirli bölümlere ayrılmış, karınca gibi hareket eden insanların oluşturduğu mekanik bir sistem olarak görünebilir; aynı zamanda bu pazar, içerisinde satış yapan tezgâhtar ile alıcı olan tüketici arasında taktiksel kurnazlıkların geliştirildiği yaratıcı bir eylem alanıdır.

Kaotik kurumsallaşma da “kaotik” olan aktörün sonsuz sayıdaki davranışı veya yaklaşımıdır. Toplumsal kurumların deneyimlendiği kurumsallaşan gündelik hayat sınırlı bir sosyo-kültürel ve zamansal-mekânsal uzamdır. Bunun aksine aktörün pratikleri bu sınırlı alanda, yeni-dünyanın sağlamış olduğu imkânlardan dolayı sınırsız sayıdadır. Aktörlerin “her şeyi elde edebilirim” ya da “her şey mümkün” dediği bir sosyal kontekste karmaşık bir ilişki sistemi ortaya çıkmaktadır. Bu karmaşık sistem aktörü ön plana çıkaran bir yaklaşımın geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Fail olan aktör, bilinçsiz değildir, yarı-rasyoneldir, kısmen fırsatçıdır, genellikle kurnazdır. Eylemde bulunması gerektiğini düşünür, ancak eylemin sonuçlarını kestirmek noktasında bir çaba sarf etmemektedir. Kaotik kurumsallaşmanın aktörü, pasif değildir, özgüveni yüksek bir aktif öznedir. Toplumsal kurumları gündelik hayat üzerinden kaotize eden aktör(ler), gözü karadır; modern dünyanın nimetlerine arzu, istenç duymaktadır; tahammülsüzdür ancak aynı zamanda tahammülsüzlükten şikâyetçidir; değerlere bağlı olduklarını iddia etmektedir ancak sadece kendi değerleri dışındakileri yok saymaktadır; bağlı bulunduğu yapıyı benimsemek zorunda kalmıştır ancak benimseyememiştir; söylemi üretime dayalı iken eylemi tüketimin ta kendisidir; saygılıdır ancak bir o kadar acımasızdır; hoşgörülüdür bir o kadar kibirlidir; streslidir ama mutlu görünür, sorunu vardır ancak çözmek için çaba sarf etmez; ilişkilerde samimidir ama nedense güvensizdir; bu kişi yoksulluğun en alt, zenginliğin ise üst seviyesinde yaşayan biri olabilmektedir. Kısacası kaotik kurumsallaşma bir toplumsal bağlamdır, bu bağlamın eyleyeni ise “gözü kararmış aktörler”dir. Kaotik kurumsallaşmanın ortaya çıkardığı bu yeni “tip”, yeni oluşan “toplumsal ilişkileri” anlamada kısmen de olsa açıklayıcı bir izlek oluşturmaktadır.

Mevcut toplumsal gerçeklikte yer alan bireyler/aktörler, kendilerine sunulan reçete bilgiler ışığında hareket etmeye zorlanmaktadırlar. İstikrarın sürmesini kabul eden normatif kurumsallaşmış organizasyonların dışında, gündelik hayat, toplum üyelerinin daha rahat nefes alabildikleri alternatif bir sosyal sistemi işaret etmektedir. Bir sistem olarak gündelik hayat, aktörlerin tekil kaotik davranışlarının, total bir kurumsallaşmaya dönüştüğü alandır. Gündelik hayat kaotik kurumsallaşmanın gerçekleştiği bir sosyal uzamdır. Burada her durumun bir karşılığı bulunmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma faillik-yapı ikileminde bir uyum sürecini de ifade etmektedir. Burada aktör yaratıcı edimde bulunabilen, gözü kara bir tiptir. Ancak bu demek değildir ki tamamen toplumsal sistemden bağımsız bir gerçeklik üretmektedir. Aktör gerçekliğin oluşumunda aktif rol almaktadır; yani “eğer bir gerçeklik söz konusuysa ben de varım” demektir. Bu gerçekliğin oluşumunda sadece sayılabilen istatistiki veriler ya da görülebilen sosyal fenomenler rol almamaktadır. Toplumsal yapıya derinlemesine ve kaos teorisinin araçları ile bakıldığında esasen köprü altındaki tinercinin, kahve köşesindeki ayakkabı boyacısının, huzurevinde ölümü bekleyen yaşlının, meyhane köşesindeki ayyaşın, müşteri bekleyen küçük esnafın, bir sonraki gün toplantısını bekleyen ev kadınlarının da sosyal gerçekliğin oluşumunda önemli katkıları bulunduğunu vurgulamaktadır.

Kaotik kurumsallaşma dinamik bir sosyal etkileşim ağının ürünüdür. Toplumsal yapı bu etkileşim ağına karşılık kurumsal bir bağımsızlık geliştirmektedir. Ancak geliştirilen bağımsızlık geçici bir çözümden başka bir şey değildir. Çünkü nasıl yeni bir virüs çıktığı zaman eski ilaçların kazandırmış olduğu bağımsızlık etkisini kaybediyorsa, kaotik kurumsallaşmada da yeni ortaya çıkan yaşamsal imkânlar aktörün davranışlarının periyodik olarak farklılıklar göstermesine yol açmaktadır. Aktörler sosyal inisiyatif (*social initiative*) olarak gündelik hayat gerçekliğinin oluşumuna katkı sunmaktadırlar.

Fail yani aktör ile yapı yani sistem arasında bir uzlaşmanın, bütünleşmenin olduğunu kabul edilen kaotik kurumsallaşma, sosyal davranışı açıklamak için geliştirilen bir modeldir. Giddens’in “yapılaşma kuramı”, Elias’ın “biçimlenim (figürasyon) kavramı”, Bourdieu’nün “habitus ve alan” kavramsallaştırması gibi kaotik kurumsallaşma da sosyolojik teoride yer alan faillik-yapı tartışmalarına, alternatif bir katkı sunma amacındadır. Bu çalışmanın sınırları dâhilinde, kaotik kurumsallaşmanın bir model olarak imkânı tartışılmaktadır. Diğer kurumsal modeller ile kapsamlı bir karşılaştırmasının yapılması ile fail-yapı ikiliğine katkısı net bir şekilde ortaya koyulabilecektir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bir açıklama modeli olarak kaotik kurumsallaşmanın gündelik hayattaki bazı örnekler üzerinden değerlendirilmesi sunulacaktır.

7.8. Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar

Kaotik kurumsallaşma, toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki etkileşime odaklanan, bu etkileşimin yeni bir toplumsal aktör tipi ortaya çıkardığını varsayan “sıradanlaşma kuramı”dır. Kaotik kurumsallaşma karmaşık görünen sosyal fenomenlerin ve ilişkilerin esasen gündelik hayatın periyodik rutinleşmeleri ile kurumsallaştığını öne sürmektedir. Modelin kaotik olması aktörün sonsuz sayıdaki davranış, düşünce ve tutumundan kaynaklanmaktadır. Kurumsallaşması, aktörün kaotik davranışlarının, periyodik bir biçimde tekrarlanması ve rutinleştirilmesi ile yapı tarafından bağışıklık kazanılmasını ifade etmektedir. Gündelik hayat ise kaotik davranışın toplumsal sistemle etkileşime girdiği dinamik sosyal evreni temsil etmektedir. Öncelikle bilinmesi gereken toplumsal kurumların sistemin yani yapının bir unsuru olarak bireyler yani aktörler üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahip olduklarıdır. Biçimlendirme sürecinin sonuçları gündelik hayat alanında deneyimlenmektedir. Birey kendisine aktarılan ya da yüklenen stok bilgiyi toplumsal hayatın dinamik ağında yani gündelik hayat içerisinde uygulama imkânı bulmaktadır. Uygulama ve deneyimleme süreci bireyin bir aktöre dönüşmesine yol açmaktadır.

Eylemliliğinin farkında olan aktörler, gündelik hayatı toplumsal kurumların epistemolojisi ile dönüştürerek tekrar bir rutinleştirme sürecine sokmaktadırlar. Yani bireyler toplumsal kurumlar içerisinde kısmi bir kurumsallaşma sürecine maruz kalmaktadırlar. Temel ihtiyaçların karşılanması üzerine odaklanan bu sürecin aksine, gündelik hayatta pragmatik motivlerin egemen olduğu ve çoğunlukla istekler dünyasının eylemleri rutinleştirilip kurumsallaştırılmaktadır. Örneğin bir telefonun ya da arabanın nasıl ve nerede tamir edileceğine dair bilgi gündelik hayat içinde elde edilir. Bireyler farklı yaşamsal deneyimleri gündelik hayat içinde periyodik bir şekilde rutinleştirerek yeni eylemleri kurumsallaştırırlar. Bundan dolayı toplumsal kurumların ve gündelik hayatın stok bilgi sunmaları farklılık göstermektedir. Biri temel ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin deneyimi, diğeri ise yeni dünyanın yani istekler (tüketim) dünyasının deneyimlerini reçete bilgi haline dönüştürmektedir.

Gündelik hayat içerisinde rutinleştirilen tuhaf eylem halleri bulunmaktadır. Bunlar tuhaftır; çünkü aktörler bağlı buldukları, benimsedikleri toplumsal yapıdan ve sistemden uzaklaşmayarak, fakat daha rahat nefes alabilecekleri bir ilişki sistemi inşa etmektedirler. Fail ve yapı arasında bütünleştirici bir katalizör görevi gören bu modelin adı kaotik kurumsallaşmadır. Toplumsal kurumların tasarladığı bağımlı ya da kısıtlı aktörler, gündelik hayat içerisinde tüketim dünyasının “nimetleri” ile karşılaşmaktadır. Sosyal ve fiziksel imkanların arttığı yeni gündelik hayat evreni, tanımlı toplumsal kurumlar evrenini aktör açısından tehdit etmektedir. Çünkü aktörler benimsemek ve içselleştirmek zorunda oldukları kurumsal dünyadan kopmadan alternatif bir alana kanalize olmaktadırlar. Esasen kaotik kurumsallaşmanın gerçekleştiği gündelik hayat, faillik-yapı tartışmasının “araf”ıdır⁵⁸. Kaotik kurumsallaşma, içselleştirilmemiş, benimsenmemiş kurumların yaratmış olduğu travmatik geçişlerin, öngörülmemiş sonuçlarından oluşan “yeni kurumsallaşma(lar)ın” yapısını ifade etmektedir.

Gündelik hayatın içselleştirilmemiş olması aktörlerin ikircikli yaklaşımını da yansıtmaktadır. Toplumsal kurumlar (yapı) ve gündelik hayat arasında aktörün kaotik tutumu ile ortaya çıkan ilişki geriliminin boyutları ile toplumun her katmanında karşılaşmaktadır. Başlangıç koşullarına hassas bağımlı olan birey davranışı, farklı sosyal fenomenlerde öngörülemez sonuçlara yol açmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma “oda sıcaklığı” gibi düşünülmelidir. Örneğin bir bardak sıcak sabit sıcaklıktaki bir odaya konulduğu zaman sıcaklığı odanın sabit sıcaklığına inmektedir; aynı şekilde bir bardak soğuk su aynı sabit sıcaklıktaki aynı odaya konulduğu zaman sıcaklığı odanın sıcaklığına çıkmaktadır. Yani her iki değer de sabit bir değere çekilmektedir. Bu çekici durumu kaos teorisinde davranışın hareketini belirleyen dinamiklerdir. Sosyal davranış da aynı şekilde oda sıcaklığına çekilmektedir. Burada gündelik hayat sabitleme zeminidir. Hem aktörün kaotik davranışı hem de toplumsal kurumların yapısal yaklaşımı, gündelik hayata doğru evrilmektedir. Sonuçta her iki tarafı kapsayan bir yeni model olarak kaotik

---

⁵⁸ *Araf*: Teolojik olarak birçok anlamı bulunan kavram, çalışmanın bu noktasında “arada kalmak” anlamında kullanılmaktadır.

kurumsallaşma ortaya çıkmaktadır. Kitap okumak, yemek pişirmek, işe gitmek, alışveriş yapmak, sohbet etmek, spor yapmak, trafikte araç sürmek, okula gitmek, yürümek, film izlemek, protestolara katılmak, organizasyonlar düzenlemek, çocuklara bakmak, maç seyretmek, temizlik yapmak, siyaset yapmak vb. bir çok eylem gündelik hayatın anlarını oluşturmaktadır. Kaotik kurumsallaşma bu ve benzeri olmak üzere gündelik hayatın çatlaklarında ve çatallanmalarında ortaya çıkmaktadır.

7.8.1. Küfürün Sosyalleşmesi: Futbol

Kaotik kurumsallaştırmanın anlaşılması için belirgin bir örnek futboldan gösterilebilir. Amatör ligde mücadele eden bir futbol takımının taraftarı, maçın seyrine kaptırarak kendi açısından doğru bulmadığı hakemin kararını sert bir küfür ile karşılamaktadır. Küfür eden taraftar esasen toplumsal yapıda pasif bir karakter de olabilmektedir. Kendini gerçekleştirme fırsatı bulduğu bir alan olarak tribünde kaotik bir davranışta bulunmaktadır. Karşı takımın futbolcusuna, teknik direktörüne, ya da hakeme küfür eden bu aktörün eylemi salt saha içinde ya da tribün ile kısıtlı değildir. Fanatizm ve holiganizm arasında üretilen bu küfür söylemi taraftar açısından basit bir eylemdir ki zaten gündelik hayatta aktör açısından ayrılmaz bir dildir. Nefret duyulan bir kişiye, kişilere ya da nesneye karşı yöneltilen küfür aktörün kaotik davranışının bir sonucudur. Bu davranış bir kelebek etkisi olarak düşünülebilir. Fanatik ve sıradan taraftarın üretmiş olduğu küfür(ler), bir hakemi, bir oyuncuyu, bir teknik direktörü ya da karşı takımın bir taraftarını etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bir hakem o maçtan sonra bir daha hakemlik yapmama kararı alabilir, bir futbolcu küfüre daha fazla dayanamayacağını söyleyerek futbolu bırakabilir, bir teknik direktör futbolcularının artık bu motivasyonla oynamayacağını söyleyebilir, bir taraftar futbol maçına bir daha gelmeme kararı alarak deplasman fobisi geliştirebilir. Görüldüğü gibi basit bir küfür bir sektör olarak futbolun içerisinde öngörülemez bir çok etkiye yol açabilmektedir. Bu etki sadece tekil bir aktör için geçerlidir. Diğer tüm taraftarların da aynı şekilde hem küfür edip hem de küfre maruz kaldıkları düşünüldüğünde ortaya tam bir karmaşıklık hali çıkmaktadır. Sonuçta küfür sosyal bir karakter kazanmaktadır. Futbolun içinde meşrulaştırılıp kurumsallaşmaktadır. Çünkü birçok taraftar bir futbol maçına gitmeyi, taraftar

kitlesinin bir parçası olmayı gündelik hayat içerisinde “deşarj olma” olarak görmektedir. Yani futbol maçına gidip küfür etmek eylemi, bireyleri rahatlatan *de facto* bir sosyal kuruma dönüşmektedir.

Basit öznel bir davranışın, toplumsal sistemi etkileyebilecek potansiyele sahip olması, küfrün başlangıç koşullarına hassas bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. “Futbol terörü” olarak bilinen sosyal olgunun arka planında her bireyin gündelik hayatında meşrulaştırdığı küfürler yatmaktadır. Karşıt takımların ya da taraftar gruplarının gergin yaklaşımları, her maçta kaotize edilmektedir ve bu kaotik hal periyodik bir düzenliliğe sahip olmaktadır. Sonuçta küfür, aktörler tarafından benimsenmemesi gereken ancak gündelik hayat koşullarında benimsenen ve rutinleştirilen, kaotik olarak kurumsallaştırılmaktadır.

Küfür, sadece futbolda kullanılmamaktadır; gündelik hayatın her katmanında inanılmaz bir kullanım alanına sahiptir. Evde, işte, trafikte, kafede, sinemada her an edilebilir bir eylemdir. Örneğin inançlı bir insanın küfür etmesi, çalışma açısından kayda değer bir eylemdir. Din kurumunun sunmuş olduğu değerlere bağlı bir kişinin, sokakta olmadık bir duruma karşı küfür etmesi toplumsal sistemde bir çatlağın olduğunu göstermektedir. Yani basit bir küfür aktörün yaratıcı eylemini kısıtlayan unsurlara karşı bir perde görevi görmektedir. Küfür salt bireyin ürettiği bir ifade tarzı değildir. Kurumsal bir aktarım süreci ile bireyler küfür etme edimini kazanmaktadır. Aile içi şiddet ile ilk defa küfür ile karşılaşan birey, gündelik hayatın içinde diğer sosyal sektörlerde küfrün yeniden üretimine tanıklık eder ve zamanla kendisi de küfrü bir tepki aracı olarak kurumsallaştırır. Kısacası basit bir ifade tarzı olarak küfür, aktörün yaratıcı eylemini ve kendisine aktarılan tarihsel davranışı yansıtır. Bu davranış ağızdan çıktığı gibi kalmaz. Tıpkı kelebek etkisi gibi; sokak köşesinde edilen bir küfür, bir siyasi liderin istifasına neden olabilecek potansiyele sahiptir.

7.8.2. Nedensiz Tahammülsüzlük: Provokasyon

Sosyal ilişkilerde açığa çıkan tahammülsüzlük de kaotik kurumsallaşma ile açıklanabilmektedir. Günümüz toplumunda temel bir sosyal problem haline gelen tahammülsüzlük, doğrusal olmayan dinamik ilişkilerin sonucudur. “Yolda yürürken omuz omuza çarpışan gençlerin kavgası, ölümle sonuçlandı”; bu sıklıkla duyulan

üçüncü sayfa haberlerinden sadece biridir. Rastgele meydana gelen bir eylem, nasıl olur da “cinayet” gibi sosyal bir probleme dönüşmektedir? Sadece sokaktaki bir çarpışma eyleminde değil; büfeden sigara alırken, hastanede muayene olmak için beklerken, bir televizyon kanalından diğerine zaplarken(geçmek), trafikte sollama yaparken dahi tahammülsüz davranışlarla karşılaşmak mümkündür. Dahası tahammülsüzlük mevcut toplumsal ilişkilerin karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir. Tahammülsüzlüğün arka planında çok değişkenli bir sosyal yaşam bulunmaktadır. Çünkü tahammülsüzlüğün ortaya çıktığı aktörlere bakıldığında yoksulların da zenginlerin de, çocukların da yetişkinlerin de, erkeklerin de kadınların da, eğitiminin de eğitimsizin de vb. aynı ölçüde tahammülsüz olduğu görülmektedir. Tahammülsüzlük gündelik hayatta bir savunma mekanizması olarak kurumsallaşmıştır. Bu kurumsallaşma aktörlerin kaotik davranışlarını içermektedir. Basit bir kıvılcım ile toplumsal yapıda inanılmaz sonuçlar elde edilmektedir.

Tahammülsüzlüğün en önemli türlerinden biri siyasal olanıdır. Siyasal tahammülsüzlük “provokasyon” sözcüğü ile geniş ölçekli sosyal problemlere neden olmaktadır. Örneğin 13.05.2014 tarihinde Manisa’nın Soma ilçesinde meydana gelen maden faciasında 301 maden işçisi vefat etmiştir. Bu kazanın ikinci günü ilgili madenin bağlı olduğu düşünülen siyasal partiye karşı bir öfke oluşmuş ve sonuçta tahammülsüz bir şekilde ilgili partinin şubesinin talan edildiği gözlenmiştir. Bu olayın yanı sıra kazanın ikinci gününden itibaren Türkiye’nin çeşitli yerlerinden kişiler “yardım edebilmek” düşüncesiyle Soma’ya gelmeye başlamıştır. Ancak söz konusu tahammülsüzlüğe uğrayan bir grubun, şehir içinde “dikkat dışarıdan insanlar şehrimize gelecek, gelenler geziciler, provokasyon olacak, bütün esnafların dükkanları darmadağın edilecek” gibi kışkırtıcı bir propagandanın yayılmasını sağladıkları görülmüştür. “Provokasyon olacak” düşüncesi, yaklaşık iki üç saat içinde şehrin her noktasına söylenti şeklinde yayılmıştır ve ilginç bir şekilde “dışarıdan gelenler” fobisinin oluşturulduğu gözlenmiştir. Dışarıdan gelenlere karşı geliştirilen bu tahammülsüz eylem, “sırt çantalı, uzun saçlı-sakallı, küpeli, farklı elbise giyen” kişilere karşı şehir sakinlerinin öfke beslemesine neden olmuştur. Yani bir kişinin kullandığı “provokatif” kelimesi, bir şehrin gündelik hayatını topyekûn değiştirmiştir. Yaklaşık 15 otobüs çevik kuvvet polisi ve 1 tabur askerin, 70 bin

kişilik ilçeye gelmesi saatler içinde gerçekleşmiştir. Şehrin her noktasında oluşturulan arama noktaları ile “Somalı mısın, dışarıdan mısın” şeklinde iki sosyal kategori oluşmuştur. Tahammülsüz bir davranış ile “toplumsal acının” boyutu yön değiştirmiştir. Mezarlıkta yakın akrabalarına taziye ziyaretine gelenler, çeşitli vakıflardan yardım amaçlı gelen gruplar, arkadaşlarının cenazesini defnetmek için gelen kişiler vb. “dışarıdan” kategorisine ait birçok kişi ve grup ilçe sınırlarına alınmamıştır. Soma ilçesinde maden kazasından sonra artık “dışarıdakiler” şeklinde ifade edilen bir sosyal kategori oluşturulmuştur. Sadece Soma dışından gelenler açısından değil, şehrin kendi sakinleri arasında da bir “güvensizlik” durumu meydana gelmiştir. Sonuç olarak siyasal anlamda bir tahammülsüzlüğün, sosyal yansıması total bir tepkiselliğin ortaya çıkmasına ve ikili bir sosyal kategorinin oluşmasına neden olmuştur. Esasen tam kaotik olarak görülebilecek bir eylem ve türevleri, toplumsal zeminde kabul görmüş ve kısa sürede kurumsallaşmıştır.

Türkiye’nin siyasal tarihi bu türlü tahammülsüzlükler ile doludur. Ancak çalışma kapsamında bunlara yer verilmesi uygun değildir. Tahammülsüzlük konusunda özet bir açıklama yapılmıştır. Konunun derinlemesine incelenmesi özellikle psikolojik ve sosyal psikolojik çalışmalar ile mümkündür.

7.8.3. Sosyal Medya: İmajlar Cehennemi

Sosyal medya son 10 yılda önemli düzeyde gelişme ivmesi gösteren bir sektördür. Bu sektör “bireylerin benliklerini sunma” düşüncesi üzerine kurulmuşlardır. Sunulan benliklerin “pazarlanma” alanı olarak üretilen sosyal medya, temel ihtiyaç haline dönüşmüştür. İnternet gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Örneğin bu dönemde bir “facebook” ya da “twitter” hesabı bulundurmamak neredeyse zorunlu bir eylemdir. Çoğunlukla herkes bir mail hesabına sahiptir. “Google”ın bir internet arama motoru olduğunu bilmeyen yoktur. Teknolojik gelişmenin hızla toplumun bütün katmanlarında yayılması ile sosyal ilişkilerin boyutları da değişmektedir. Gündelik hayat bilişim dünyasının sağladığı imkânlar ile hızlanmaktadır. Bir günlük zaman dilimi modern kent insanı için yetersiz hale gelmektedir.

Sosyal medya özellikle facebook, bir sosyal paylaşım alanı olarak kaotik kurumsallaşmaya ilişkin önemli örnekleri barındırmaktadır. Toplumun her tabakasından kişinin sahip olduğu facebook hesabı ile geniş ölçekli bir iletişim ağı kurulmaktadır. Dijitalize olan hayatlar facebook ile sergilenmektedir. Normal yaşamında “pasif, melankolik” olan bir kişi, facebook gibi sosyal paylaşım alanlarının sunmuş olduğu “pazarlama” imkânları ile “aktif, neşeli” bir aktöre dönüşebilmektedir. Maddi durumu düşük olan bir kişi, kendisini zengin gösterecek imajlarla sunabilmektedir. Bu ve benzeri şekilde birçok paradoksal durumu içeriğinde bulunduran facebook, aktörlerin toplumsal yapıyla kurdukları ironik ilişkiyi yansıtmaktadır. Gündelik hayatında oldukça “sakin” bir karaktere sahip olan bir kişi, facebook alanında “radikal bir milliyetçiye, muhafazakâra ya da sol ideolojiyi benimsemiş bir direnişçiye” dönüşebilmektedir. Toplumsal duyarlılık da sosyal medya da önemli bir yere sahiptir. Örneğin yoksullara yardım edilmesi ile ilgili yapılan paylaşımları, restoranda yenilen bir yemeğin fotoğrafının paylaşımı izleyebilmektedir. Yani yoksulluk ve zenginlik imajları her ne kadar paradoksal görünse de sıradan bir ikili gibi sunulmaktadır. Aktörler kendi benliklerinin tatmini için her türlü paradoksal durumu içselleştirmektedirler. Karmaşık benlikler facebook gibi sosyal paylaşım alanlarında kurumsallaşarak, gündelik hayatın sıradan eylemleri haline gelmektedirler.

7.8.4. Tüketimde Ortak Bir Habitus Deneyimi: iPhone

Günümüz toplumunun hızlanmasında önemli bir parametre de “tüketim dünyası”dır. Toplumsal yapıda alım gücü yükselmese de alma imkânlarının artmasıyla “alışveriş” sözcüğü temel bir toplumsal kurum haline gelmiştir. Tüketiciler ihtiyaçları olmadıkları ürünleri sadece indirimli oldukları için alabilmektedirler. Alım gücü, tüketim alışkanlıklarında yapısal dönüşümlerin meydana gelmesini sağlamıştır. Örneğin “online alışveriş” ve “kredi kartı borcu” gündelik hayat içerisinde kurumsallaşmış ekonomik alanlardır. Tüketim alışkanlıkları sadece maddi gelir düzeyi yüksek kişilerin inisiyatifinde değildir artık. Her ekonomik sınıf belirli bir ölçüde alım gücüne sahiptir ve bu sınırları zorlamaktadır.

Tüketim dünyası ortak bir habitus deneyimine sahiptir. Yani ilginç bir şekilde insanların akıllı telefon tercihini “Apple” adlı markanın “iPhone” ürününden yana kullanmaları ekonomik anlamda sınıfsal problemleri çözebilmektedir. Gelir düzeyi 1000 ile 2000 TL arasında olan da, 10.000 ile 100.000 TL arasında olan da aynı ürünü kullanmak noktasında ortak bir davranış geliştirmektedirler. Bu durum kuşkusuz diğer markalar için de geçerlidir. Ancak iPhone sınıfsal analiz konusunda ilginç bir tutumun kurumsallaşmasını ifade etmektedir. Burada aktörlerin kaotik bir yaklaşımından ziyade, belirli bir yaşam standardının çekiciliği kaotiktir. Kaos teorisinde yer alan “çekiciler” gibi iPhone da, bilinmeyen bir odak tarafından sistemin davranışını yönlendiren bir unsurdur. Yani aktörler, iPhone almaya doğru çekilmektedirler ve bu konuda yapılmış birçok tüketim alışkanlığı anketi de bulunmaktadır. Sonuç olarak elektronik bir ürünün tüketilmesine ilişkin alışkanlık, gündelik hayat içerisinde kaotik bir şekilde kurumsallaşmaktadır.

7.8.5. Eğlence Kültürünün İkonu: Flash TV

Türkiye’de eğlence kültürü bölgesel olarak farklılar göstermektedir. Her kültürel grup kendi geleneksel kodları çerçevesinde farklı sosyal olayları ya da olguları belirli eğlence biçimleri ile karşılamaktadır. Günümüz toplumunda ise eğlence anlayışı çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. İnsanların haz aldığı fenomen sayısı artmıştır. Örneğin bir işçinin gündelik hayatında mutlu hissetmesi için; yeni bir telefon almış olması, tuttuğu takımın maç kazanmış olması, facebook’ta sosyal mesaj içeren bir içerik paylaşmış olması veya beğendiği birinin arkadaşlığını kabul etmiş olması, oynadığı iddiada ufak bir ödül kazanmış olması, bir maaş ikramiye almış olması ya da ilgi duyduğu siyasal partinin yeniden iktidar olması gibi birçok neden bulunmaktadır. Kısacası haz alınmasını sağlayan sosyal dinamik sayısı artmaktadır. Dolayısıyla günümüzde gündelik hayat geçmişe oranla daha eğlenceli bir yapıdadır.

Eğlence konusunda Türkiye’de yayın yapan “Flash TV” adlı televizyon kanalı bir ikon haline gelmiştir. Popüler bir program akışına sahip olan kanalın politikası istisnalar dışında eğlenceye ve mutlu olmaya yöneliktir. Program akışının genellikle orta sınıf altı bir toplumsal kesime hitap ettiği görülse de, Türkiye’de yaşayan her bireyin bilgi sahibi olduğu medyatik bir kanaldır. Kanalın özelliği

eğlence konusunda diğer yayın kuruluşlarının aksine taviz vermemesidir. Eğlence konusunda sınırsız bir içeriğe sahip olan Flash TV, eğlencenin farklı çeşitlerini sunmaktadır. Örneğin bir programda Ankara havaları, bir programda türkü ve halaylar, bir program da ise arabesk içerikli yayın yapmaktadır. Bu kanalın kaotik kurumsallaşma ile bağlantısı ise yayın politikası ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü toplumsal anlamda yayınları bir tabana ulaşmakta ve kısmen de olsa bu tabanda bir dönüşümün başlamasına neden olmaktadır. Bir yandan Ankara havası çalmakta iken diğer yandan Dilberay adlı sanatçının hapislane dekorlu kederli dünyasına geçiş yapılabilmektedir. Paradoksal olan bu durum her ne kadar bir araya gelemeyecek fenomenler olarak görünse de, izleyen aktörlerin dünyasında tekil bir eğlence imajı oluşturmaktadır. Yani Flash TV'nin sunduğu kaotik içerikli yayın aktör tarafından meşrulaştırılmaktadır. Meşrulaştırılan bu eğlence anlayışı düğünlerde kendini göstermektedir. Düğün esnasında örneğin Break dansa anlam veremeyen bir aile büyüğünün yabancı bir pop parçası (çoğunlukla seks içeriklidir ve bu oynayan tarafından bilinmez) eşliğinde “ilginç” hareketler yapması kaotik kurumsallaşmaya bir örnektir. Bu davranış sokakta da karşılık bulmaktadır. Flash TV adlı televizyon kanalının yayın politikası eğlence kültürünün kaotik bir şekilde kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Aktörlerin yaratıcı potansiyeli sistem tarafından bu ve benzeri programlar tarafından emilmektedir.

Gündelik hayatın her damarında kaotik kurumsallaşma ile karşılaşmak mümkündür. Aktörler karşılaşmış oldukları sistem dünyasını kendi perspektifleri ile yeniden yorumlamaktadırlar. Bu şekilde yapı ve aktör arasında zımni bir sözleşme ortaya çıkmaktadır. Bu sözleşmenin gerçekleşim alanı ise gündelik hayat dünyasıdır. Gündelik hayat aktörlerin sistemle girdiği ilişkilerin çeşitliliğini ifade etmektedir. Gündelik hayat düzleminde gerçekleşen kaotik kurumsallaşma örnekleri geniş bir ölçekte yer almaktadır. Yapının ya da sistemin heybetli görünümü yerini dinamik etkileşimsel, yaratıcı eylemin ortaya çıktığı gündelik hayat dünyasına bırakmıştır. Yukarıda bahsedilen örnekler ilk aşamada muhtemelen model açısından doyurucu örnekler olmayabilir. Önemli olan ve çalışmanın odağında olan konu sosyal dünyamızı yöneten ve yönlendiren davranışların çağın değerleri ekseninde farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma paradoksal ve öngörülemez bir yol izlemektedir.

Görünümde karmaşık ya da düzensiz görünen fenomenler aktörün yaratıcı ve fırsatçı deneyimleri ile bütünlük kazanmaktadır. Kaotik kurumsallaşma öz olarak gündelik hayatın her aşamasında karşılaşılabılır, paradoksal sosyal fenomenleri içermektedir. Köprü altındaki bir tinerci de bir şirketin CEO'su da aynı şekilde fakat farklı bağlamlarda gündelik hayatın kaotik bir şekilde kurumsallaştırmaktadırlar.

7.9. Kaotik Kurumsallaşmanın Eleştirisi ve Geleceği

Kaotik kurumsallaşma toplumun nasıl işlediğini betimleyen bir sıradanlaşma modelidir. Bu model kaotik olmasından dolayı olumsuz bir içerik taşımamaktadır. Sosyal davranışın, karakterinin açıklanmasında yardımcı bir kavram seti olarak kaos ve karmaşıklık kullanılmıştır. Toplumsal sistem ile aktörler arasındaki ilişkinin niteliğini ve biçimini yansıtan kaotik kurumsallaşma, bir bütünleştirme yaklaşımıdır. Paradoksal bir niteliğe sahip olan kaotik kurumsallaşma kavramsallaştırması, toplumsal ilişkilerin açıklanmasında yeni ve yerel yöntemlere başvurulmasını vurgulamaktadır.

Kaotik kurumsallaştırma her ne kadar çalışma içerisinde bir model olarak kullanılsa da eleştiri ile güçlenebilecek bir yapıya sahiptir. Bu model esasen sosyolojik teoride toplumsal ilişkileri açıklamak için zayıftır. Özellikle kuramsal ve ampirik boyut anlamında ciddi eksikliklere sahiptir. Gündelik hayata yoğunlaşılması ile örneklerin yani ampirik olguların çoğalması muhtemeldir. Kaotik kurumsallaşma gündelik hayat düzleminde bir kavramsallaştırmadır. Bu kavramsallaştırmanın içeriği salt istatistiki veriler olmak zorunda değildir; özellikle gözden kaçan ve kenarda köşede var olan sosyal gerçeklikler bu kavramsallaştırmanın temelini oluşturmaktadır. O nedenle toplumsal sisteme derinlemesine ve objektif bir gözle bakılması gerekmektedir.

Kaotik kurumsallaşma, zaman zaman etimolojik kökene dair doğrudan bir bilgi sunarken, zaman zaman ise bir yaklaşımı açıklama çabasına giren yapısal bir çerçeveyi ifade etmektedir. Kurumsallaşma kavramı kaotik olanın nasıl organize

edildiğini ve rutinleştirildiğini anlatmak için kullanılmıştır. Yani sosyal davranışın ilkesel düzensizliğinin, periyodik bir şekilde nasıl tekrarladığını göstermektedir.

Kaotik kurumsallaşma, zamansal olarak bilişim çağında mekânsal olarak ise tüketim dünyasında ortaya çıkan özgün bir toplumsal ilişki modelidir. Modelin işlevselliğinin ötesinde yaratıcı bir içeriğe sahip olması önemsenmektedir. Her ne kadar geleceğe ya da geçmişe dair doyurucu bir bilgi kümesi öngöremese de, model, şimdiki zamanı açıklama çabası içindedir.

8. BÖLÜM

SONUÇLAR, ÖNERİLER VE SINIRLILIKLAR

8.1. Sonuçlar

Toplumsal dünya karmaşık bir sisteme dönüşmektedir. Bu dönüşümün dinamiği ise “her şeyin her şeyi etkileyebildiği” yeni sosyal ilişki düzendir. Sosyal fenomenlerin dinamik bir şekilde etkileşime girdiği toplumsal zemin gündelik hayat gerçekliğidir. Gündelik hayat, topluma katılan bireylere hazır bilgi stokları sunmaktadır. Bireyler toplumsal kurumlar aracılığıyla edindiklerini, gündelik hayat dünyasında deneyimleyerek sosyal gerçekliğin oluşumunu sağlamaktadırlar. Bir tarafta bireyleri biçimlendirmeye çalışan üst yapısal bir gerçekliğin olması, diğer tarafta ise bu gerçekliği yaratıcı eylemleri ile sürekli yeniden üreten aktörlerin varlığı sosyal sistemin karmaşık şekilde kurgulanmasına neden olmaktadır. Bu karmaşıklık toplumsal hayatın her anına yayılmış durumdadır. Ancak karmaşıklık, doğrusal olmayan alt-sistemlerden oluşan bir bütün olarak düşünülmektedir.

Karmaşıklık, aktörlerin, öznel deneyimlerinin nesnel çıkarımlara dönüştüğü anlarda keşfedilebilir bir sistemdir. Öznel deneyim, tüketim dünyasının değerleri ile biçimlendirilmektedir. Bu biçimlenme süreci, aktörlerin sosyal uyarıcılar karşısındaki kaotik reflekslerini içermektedir. Kaotik refleks, toplumsal kurumların yapısal çerçevesinin gündelik hayat düzleminde ve aktörlerin çıkarları perspektifinde dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal kurumlar, yapının ya da sistemin istikrarlı ve sürdürülebilir bir toplumsal evren inşası için kullandığı araçlardır. Bu araçlar, her sosyal aktör için farklı şekillerdeki anlam haritalarını ifade etmektedir.

Bir işçi, bir öğretmen, bir akademisyen ya da bir şirket sahibi her ne kadar aynı toplumsal kurumların süzgecinden geçmiş olsalar da deneyimledikleri gündelik hayat evreni farklılıklar göstermektedir. Her sosyal aktör, gündelik hayatı kendi pragmatik motivasyonu ekseninde organize etme çabası içindedir. Pragmatik organizasyon yapı ile kurulan sosyal ilişkinin niteliğini de betimlemektedir. Bu ilişki kaotik bir şekilde kurumsallaşmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma, toplumsal kurumlar ile gündelik hayat arasındaki etkileşim sürecini ifade etmektedir. Yapısal bir bağımlılığın, yaratıcı eyleme maruz kaldığı süreç olarak kaotik kurumsallaşma, her sosyal aktörün gerçekliğe katkısını ön plana almaktadır. Toplumsal kurumların işlevsel yaklaşımını, kurumlardan sapmadan sürdürmek isteyen aktörler, gündelik hayat dünyasını daha rahat nefes alabilecekleri ancak yine de eylemlerini rutinleştirildiği bir alan olarak görmektedirler. Kendilerine aktarılmış, tanımlı, öngörülebilir sosyal davranışı, tanımlı olmayan, öngörülemez sosyal davranışa dönüştüren aktörler, toplumsal sistemle bir uyum sürecini organize etmektedir. Yani tribünde küfür eden taraftarlar ve farklı düşüncelere tahammül edemeyenler, öznel davranışlarını ve deneyimlerini nesnelleştirerek tuhaf kurumsallaşmalara yol açmaktadırlar. Öyle ki her iki zihniyet de toplumsal bir kabul sürecinden geçerek meşrulaştırılmaktadır. Meşrulaştırma süreci de kendi içinde kaotiktir. Örneğin muhafazakâr-milliyetçi olduğunu iddia eden bazı kişilerin, basit gündelik ilişkilerine bakıldığında küfrün ve tahammülsüzlüğün nasıl meşrulaştırıldığı görülebilmektedir. Kolunda İngilizce teolojik bir mesaj (*Only Allah Can Judge Me*) içeren dövme taşıyan, kişinin “milli” değerleri savunma mekanizması ile “Che” tişörtü giyen sol görüşlü kişinin tüketim kültürü anlayışı karmaşık bir zihnin ürünüdür. Sosyolojik olarak ilginç olan, bu durumun, başkaları tarafından meşru görülmesidir. Bu nokta da kaotik kurumsallaşma ortaya çıkmaktadır.

Kaotik kurumsallaşma yeni toplumsal dünyanın imkânları ile tanışan aktörlerin sistemle kurdukları etkileşime odaklanan bir açıklama biçimidir. Kaotik kurumsallaşmadan kast edilen, toplumsal kurumların ve gündelik hayatın sağlamış olduğu rutinleşmiş eylem setlerine alternatif olarak yeni-eylem rutinlerin ortaya çıkmasıdır. Günümüzde artan toplumsal duyarsızlığın nedenlerini açıklamaya çalışan

kaotik kurumsallaşma, her şeyin her şeyle bağımlı olduğunu (globalleşme) ve bu bağımlılığın karmaşık gibi görünse de sıradan sonuçlar ürettiğini işaret etmektedir. Kısacası kaotik kurumsallaşma, toplumsal duyarsızlaşmanın sıradanlaşması olarak tanımlanabilmektedir.

Kaotik kurumsallaşma, pozitivist bir perspektif yerine yorumsamacı bir anlayışın kullanılmasıyla elde edilmiştir. Çalışma ilk aşamada kuramsal bir model olarak sunulmuştur. Küçük ölçekli bir sosyal davranışın, büyük ölçekli sosyal fenomenlerin oluşumuna neden olabileceği düşüncesinden hareketle oluşturulan bu çalışma, gündelik hayatta elde edilen basit gözlemlerle yapılandırılmıştır. Kaotik kurumsallaşma, toplumsal kurumların ve gündelik hayat konusunun kapsamlı bir analizini gerektirmektedir. Aynı şekilde bu iki sosyal evren arasındaki etkileşimi açıklamak için gerekli araç ise kaos teorisidir. Kaos teorisinin sağlamış olduğu perspektif, kaotik kurumsallaşmanın nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. Başlangıç koşullarına hassas bağımlı olan birey davranışı, sosyal ilişkilerin fraktal boyutu, doğrusal olmayan dinamik ilişki ağları, davranışın hareketine yön veren tuhaf çekiciler ve niyetli davranışın öngörülemez sonuçları gibi bir çok durum kaos teorisinin sosyal fenomenlere uyarlanmasıyla ortaya çıkarılmıştır.

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı tez çalışması ile toplumsal kurumlar ve gündelik hayat arasındaki organik ilişkinin varlığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Her iki kavram da “kurumsallaşma” üzerine kurulmaktadır. Kurumsallaşan davranış, toplumsal sistem içerisinde “beklendik” eylemlerin gerçekleştiği stok/hazır bilgiyi oluşturmaktadır. Yani rutinleşmiş eylemlerin gerçekleştiği, aynı mantık üzerine kurulmuş olan iki farklı yapı söz konusudur.

Kaotik kurumsallaşma ile bireylerin/aktörlerin, toplumsal kurumlar karşında gündelik hayat gerçekliğini alternatif bir sosyo-kültürel uzam olarak algıladıkları anlaşılmıştır. Gündelik hayat gerçekliğinin, bireylere/aktörlere aktarılan sosyal davranış stoklarının deneyimlendiği ve bireylere/aktörlere daha rahat hareket edebilecekleri imkânların sunulduğu bir alan olduğu görülmüştür. Gündelik hayatın sunduğu imkanlar ise kaos teorisinin ilkeleri ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Kaos teorisinin, gündelik hayat ve kurumsallaşma arasındaki organik ilişkinin ortaya

çıkarılmasını sağlayan bilimsel araçlardan biri olabileceği anlaşılmıştır. Kaotik kurumsallaşma, aktörlerin toplumsal kurumları gündelik hayat pratikleri içerisinde ve kaos teorisinin ilkeleri çerçevesinde dönüştürmesi ile ortaya atılmış kuramsal bir model girişimidir. Bu model ile “yeni oluşan toplumsal ilişki biçimleri ve örüntüleri”, yeni kavramlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin toplumsal kurumların fraktal boyutu, bireysel davranışın kelebek etkisi, gündelik hayatın faz uzayı karakteri, tüketim dünyasının tuhaf çekicileri, sosyal ilişkilerin türbülansı vb. gibi.

Kaotik kurumsallaşma sosyolojik tartışmalarda yer alan yapı-fail ikiliğine ilişkin katkı sunmayı da hedeflemektedir. Birey-toplumsal sistem arasında, toplumsal kurumlar ve gündelik hayat düzleminde bir gerilimin olduğu tespit edilmiştir. Bu gerilim, kaotik kurumsallaşma ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Aktörlerin, tanımlı sosyal dünyalarını, tanımlı olmayan sosyal ilişkiler dünyasına nasıl entegre ettikleri problematize edilerek, ortaya çıkan yeni kurumsallaşmaların karakteristiği kaos teorisinin bileşenleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklama, kaotik kurumsallaşma kavramının yapı-fail tartışması kapsamında değerlendirilmesini sağlamıştır. Yani toplumsal sistem, bireylerden bağımsız sosyal fenomenlerden oluşmamaktadır ve bireyler/aktörler, toplumsal sistem içinde görece bir bağımsız davranış alanına sahiptirler. Kaotik kurumsallaşmada, aktörler ‘yaratıcı’ eylemde bulunma potansiyelleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Kısacası gündelik hayat içerisindeki dinamik ilişkiler ile ortaya çıkan kaotik kurumsallaşma, sosyal fenomenlerin doğa bilimlerinin kavramlarıyla açıklanabileceğini gösteren kuramsal bir girişimdir.

Sonuç olarak gündelik hayat zengin ve farklı türdeki sosyal ilişkileri barındıran ve yeniden üreten bir sosyal gerçeklik uzamıdır. Bu alanın beslendiği kaynak çift yönlüdür; biri toplumsal kurumlardır diğeri ise toplumsal kurumları aşmak isteyen ancak onlardan kopmak istemeyen aktörlerin kaotik davranışlarıdır. İki olgunun bileşimi, görünüm olarak paradoksal ve karmaşık bir sosyal ilişki sisteminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak kaos teorisinin ilkeleri ile

bakıldığında, esasen farklı bir kurumsallaşma ya da düzenin oluşumuna doğru sistemin evrildiği görünmektedir.

8.2. Öneriler ve Sınırlılıklar

Kaotik kurumsallaşma, sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki etkileşimin örneklerinden sadece birini sunmaktadır. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayat olmak üzere sosyolojideki iki önemli literatürü bütünleştirme girişimi olan bu çalışma özgün bir kullanım alanına sahiptir. Kaos teorisi, sosyolojide ya karmaşık sistemler ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır ya da toplumsal sistemin dönüşümünü açıklayan olumsuz bir dinamik olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma toplumsal gerçekliğin açıklanmasında farklı disiplinlerden kavramların kullanılmasının, önemini ortaya koymaktadır.

Gleick (1995: 34), “en hayati keşifler, çoğunlukla kendi uzmanlık alanlarının normal sınırları dışına çıkıp dolaşırken kaybolan kimselerin eseridir” demiştir. Kaotik kurumsallaşmanın nasıl bir model olduğunu açıklamaya çalışan bu çalışma, Gleick’in iddiası kadar olmasa da heyecanlı ve yaratıcı bir sosyal bilim çabasının ürünüdür.

Çalışma ile toplumsal yapıda bir değişimin olduğu/olacağı varsayılmakta ve bu değişimin karakteristiği, kaos teorisinin araçlarıyla ifade edilmektedir. Sosyolojide yer alan çağdaş kuramsal yaklaşımlar ve tartışmalar ışığında belirli kavramlardan hareketle de, toplumsal değişimin dinamikleri anlaşılabilir. Ancak kaos teorisinin yeni bir paradigma olması, sosyal ilişkilere farklı bir açıdan bakılabileceğini göstermiştir. Kaos konusunda çalışılmasının gerekçesini Ruelle kısaca şöyle açıklamıştır: “İster fizikçi ister hekim olsun, bir bilim adamı verimli bir araştırma yürütebilmek için aslında pek de anlamadığı bir takım araçların yardımına başvurmak zorundadır” (2014: 12).

Gündelik hayat içerisinde meydana gelen olayları, gündelik dille açıklamak kolaydır. Mesela kahvehanede okey oyununda rasyonel seçim kuramını, kadınların

gün toplantılarında simgesel etkileşimciliği, düğünlerde çılgınca edilen danslardan habitusu, berberdeki bir sohbetten toplumsal cinsiyeti, pazardaki esnaf ilişkilerinden alış-veriş kuramını, inşaat ve fabrikalarda çalışan işçilerden çatışma teorilerini, dini grupların birlikteliklerinde yapısal işlevselciliği ve resmi işlerde demir kafes olarak bürokrasiyi deneyimlemek mümkündür. Kaotik kurumsallaşmanın odaklandığı nokta gündelik hayatın etkileşimsel doğasıdır. Sosyal hayatımız ve çevremiz esasen yaratıcı bir kuramsal dünyayı bize dayatmaktadır. Önemli olan, bu noktalardan birine odaklanıp, özgün bir şekilde bu noktaları bilimsel dünyaya taşımaktır. Kamyon arkası bir yazıda Theodor W. Adorno'nun “yanlış hayat doğru yaşanmaz” sözünü görüp de “mükemmel” demek yerine, bu yaratıcı dinamiklerin ve söylemlerin sosyal çevremizdeki varoluşlarının farkında olmak gerekmektedir. Bu çalışma da esasen böyle bir amaçla yazılmıştır. Yani gerçeklik, hem içinde oynadığımız aktif rolden dolayı özümsemiş/içselleştirdiğimiz hem de gözümüzün dibinde yani yanı başımızda olacak kadar da dışsal bir konumdadır.

Kaotik kurumsallaşma, sosyolojik teoriye katkı sunabilecek potansiyel bir modeldir. Fail ile yapı arasındaki kompleks ilişkinin analizini gündelik hayat üzerinden gerçekleştiren modelin, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, fenomenoloji, alışveriş ve rasyonel seçim kuramı gibi çağdaş sosyolojik yaklaşımlarla güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, kavramların basit tanımları üzerinden de şekillendirilebilirdi. Örneğin kurumsallaşma, gündelik hayat ve kaos teorisi kısaca ve temel nitelikleri ile açıklanabilirdi; ancak akademik tavır gereği her bir literatüre -eksiklikleri bulunuyor olsa da- olabildiğince disiplinler bir şekilde yaklaşmıştır. Bu çalışma ile bundan sonraki çalışmalarda benzeri ya da farklı bir yol izlenilmesi için gereken metodolojik zemin sunulmaya çalışılmıştır.

“Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı çalışma, sosyal dünyada meydana gelen yeni ilişki biçimlerinin açıklanmasında doğa bilimlerinin kavramlarının kullanılmasının önemi yansıtmaktadır. Bu doğrultuda kurumlar sosyolojisi ile gündelik hayat arasındaki organik ilişki sosyolojik olarak farklı metodolojik yaklaşımlarla açıklanabilmektedir. Toplumsal kurumlar ve gündelik hayatın rutinleşmiş eylemlerden oluşan yapısının kaos teorisinin bileşenleri ile

açıklanmaya çalışılması, paradoksal bir yaklaşımı da beraberinde getirmektedir. Bu durum, araştırmacılar açısından olumsuzluk olarak algılanmamalı aksine ilham verici çalışmalara kapı amalıdır.

Bu alışma, farklı ve normal koşullarda birbiri ile bir arada kullanılması akademik zorluklara neden olan, toplumsal kurumlar ile kaos teorisi arasında, “kaotik kurumsallaşma” kavramsallaşması ile bir köprü kurmaya çalışmaktadır. Çalışmanın zayıf yönü ağdaş sosyolojik yaklaşımlarla derinlemesine kritize edilmemiş olmasıdır. Gcl yanı ise, sosyolojik teorideki ağdaş bir tartışmaya iki farklı literatürü harmanlayarak dâhil olmasıdır. Araştırma toplumsal kurumlar, gündelik hayat, kaos teorisi ve ağdaş sosyolojik tartışmalar ile sınırlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın, E. (2004). Mitolojide Khaos. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 21-30). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Akan, V. (2003). Birey ve Toplum. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 79-104). Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Bağçe, S. (2004). Kaos Teorisini Poincaré mi Keşfetti? Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 61-70). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Balkanay, E., & Koç, A. (2004). Kaos ve Eğitim. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 181-188). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Berger, J. (2008). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası-Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Öğütle, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bilton, T., Bonnet, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., & Andrew, W. (2009). *Sosyoloji*. (B. Özçelik, Dü., K. İnal, Y. Kartal, N. Özkale, K. Toraman, Y. Özkan, & A. R. Güngen, Çev.) İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Bottomore, T., & Nisbet, R. (2010). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. (M. Tunçay, & A. Uğur, Dü) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2012). Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar. G. Çeğin, & E. Göker (Dü) içinde, *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (I. Ergüden, Çev., s. 349-366). Ankara: NotaBene Yayınları.

- Bulutsuz, S. (2004). Kaostan Kaçanlar, Kaosla Coşanlar. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacibekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 189-209). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Canatan, K. (2012). Bilgi Sosyolojisi Açısından İslam'ın Kurumsallaşması. *ESKIYENİ*(24), 67-82.
- Certeau, M. d. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi-I Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cohen, J. I. (2013). Yapılaşma Teorisi ve Toplumsal Praxis. A. Giddens, & H. T. Turner (Dü) içinde, *Günümüzde Sosyal Teori* (Ü. Tatlıcan, Çev., s. 307-245). İstanbul: Say Yayınları.
- Çakmak, C. (2004). İlk Dönem Yunan Düşüncesinde Khaos. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacibekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 13-20). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Çeğin, G. (2007). Pierre Bourdieu: Pratiklerin Mantığı, Habitus ve Alan Teorisi. (K. Can, Dü.) *Bilim ve Sanat Vakfı Bülten*(63), 13-15.
- Çetin, E. (2013). *Gündelik Hayat Sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çolak, V. (2009, Aralık). Kök Canlandırmak Web Sitesi: <http://www.kokcanlandirma.com/hakkimizda/detay.php?katid=77> adresinden alınmıştır
- Durakbaşa, A. (2005). Sosyolojide Temel Kuramlar. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 11-44). Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Dürüşken, Ç. (2004). Khaos ve Kosmos'un Etimolojik İncelenmesi. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacibekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 5-12). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Emirbayer, M., & Mische, A. (2012). Faillik Nedir? G. Çeğin, & E. Göker içinde, *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s. 65-135). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Fichter, J. (2002). *Sosyoloji Nedir*. (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fuchs, S. (2012). Failliğin Ötesi. G. Çeğin, & E. Göker içinde, *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s. 137-164). Ankara: NotaBene Yayınları.

- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Dü.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gleick, J. (1995). *Kaos*. (F. Üçcan, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Güçlü, S. (2012). *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gündüz, G. (2004). Anaksimenes'te ve Günümüzde Kaos Anlayışı. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 31-48). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Gürsakal, G., & Gürsakal, N. (2004). Sosyal Bilimler ve Kaos. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 223-247). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Gürsakal, N. (2007). *Sosyal Bilimler Karmaşıklık ve Kaos*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hayles, K. N. (2014, Şubat). Düzenli Düzensizlik Olarak Kaos: Çağdaş Edebiyat ve Bilimde Değişen Temel. *Cogito*(62), 64-84.
- Hesiodos. (2000). *İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu*. (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- İçli, G. (2003). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaçmaz, G. (2006). Sosyolojide Yeni Arayışlar: Kaos Teorisi'nin Sosyolojiye Sunduğu İmkanlar Üzerine Bir Deneme. *Journal of Istanbul Kültür University*(3), 113-118.
- Karaçay, T. (2004). Determinizm ve Kaos. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 389-400). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Kentel, F. (2011, Eylül). Modernite, Gündelik Hayat ve Yeni Sosyal Hareketler. *AltÜst*(3), s. 19-21.
- Kurt, E., & Kasap, R. (2011). *Karmaşanın Bilimi Kaos*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kuryel, B. (2004). Kaos: Yapısal ve Bilgikuramsal Bir Çözümleme. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 373-388). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Layder, D. (2010). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Lefebvre, H. (2010). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi-I*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- _____ (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi-II*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji*. (V. Akan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1972). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Moscow: Progress Publishers.
- Meray, S. (1982). *Toplum Bilim Üzerine*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Mills, J. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün*. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: Der Yayınları.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Cilt I). (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Nirun, N. (1977). *Sosyoloji I-II*. Ankara: Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu.
- Önal, S. (1988). *Sosyolojiye Giriş*. İzmir: Erdem Kitabevi.
- _____ (1990). *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Özkalp, E. (2005). *Sosyolojiye Giriş* (13. b.). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar*. (N. Doğan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- _____ (2013). *Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. (I. E. Howison, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ruelle, D. (2014). *Rastlantı ve Kaos*. (D. Yurtören, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Sardar, Z., & Abrams, I. (2011). *Kaos*. (D. Guliyeva, Çev.) İstanbul: NTV Yayınları.
- Savacı, F. A. (2004). Deterministik Dinamik Sistemlerde Yoğunlukların Evrimi Açısından Kaos'a Bakış. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 103-110). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Ü. Tatlıcan, G. Demiriz, Dü, Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan, & Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tatlıcan, Ü. (2007, Ocak-Nisan). Anthony Giddens ve Yapılaşma Teorisi. (İ. Zarif, Dü.) *Bilim ve Sanat Vakfı Bülten*(63), 15-16.
- _____ (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tezcan, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Türkkahraman, M. (2006). *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Ufuktepe, Ü. (2004). Kaos ve Sosyal Değişim. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 211-221). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Ural, Ş. (2004). Kozmostan Kaosa. Ş. Ural, Y. Yüksel, A. Koç, A. Şen, G. Hacıbekiroğlu, & M. Özer (Dü) içinde, *Mantık Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos* (s. 353-363). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

- Ural, Ő., Yüksel, Y., Koç, A., Şen, A., Hacibekiroğlu, G., & zer, M. (D). (2004). *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu: Kaos*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Üstünsoy, Y. (tarih yok). Nisan 24, 2014 tarihinde Academia.edu Web Sitesi: https://www.academia.edu/4829377/KAOS_VE_DETERMINIZM adresinden alındı
- Wasquant, L. F. (2013). Refleksif Bir Sosyolojiye Doğru: Pierre Bourdieu ile Bir SöyleŐi. S. P. Turner (D.) içinde, *Sosyal Teori ve Sosyoloji Klasikler ve tesi* (B. Birinci, ev., s. 255-272). İstanbul: Küre Yayınları.
- Waters, M. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Z. Cirhinlioğlu, D.) İstanbul: Gündoğan Yayınları.